

RANGAISTUKSESTA VAPAUTUVAN KUNTOUTUJAN ASEMA

Marjatta Kaurala, Veikko Kylämarttila

Kriminaalihuollon tukisäätiö

Raportteja 2/2010

Rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan asema

ISBN 978-952-67170-8-1 (sid.)
ISBN 978-952-67170-9-8 (PDF)

© Kriminaalihuollon tukisäätiö

Kopio Niini Oy, Helsinki 2010

Tiivistelmä

Selvityksen tavoitteena oli kartoittaa rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan asemaa kuntoutuksen ja toimeentuloturvan järjestelmissä sekä esittää ehdotuksia, joilla kohderyhmän asemaa voidaan parantaa. Parannusehdotukset liittyvät muun muassa kuntoutusjatkumoiden turvaamiseen ja toimeentuloturvaan. Rangaistuksesta vapautuvalla tarkoitetaan tässä selvityksessä ensisijaisesti vankeja. Selvityksessä käsiteltiin myös vankien läheisten asemaa selvityksen osana tehtyä kyselyä hyväksikäyttäen.

Selvityksessä esitellään perustuslakia ja normaalisuusperiaatetta sekä sosiaali- ja terveydenhuollon peruseriaatteita, minkä jälkeen käsitellään rangaistuksesta vapautuvien sekä heidän omaistensa asemaa eräissä palveluissa ja etuusjärjestelmissä. Selvityksessä kuvataan erityisesti niitä ongelmia ja epäkohtia, joita on tullut esiin Kriminaalihuollon tukisäätiön asiamiesten vierailukäyneillä ja asiakastyössä.

Selvityksen keskeinen elementti oli normaalisuusperiaate ja sen toteutuminen kohderyhmän arjessa. Normaalisuusperiaate tarkoittaa sitä, että rangaistuksesta vapautuvan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan muualla yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja.

Normaalisuusperiaatteen toteutumista tarkastellaan erityisesti lainsäädännössä ja palvelujärjestelmissä. Lisäksi tarkastellaan vuonna 2006 voimaan tulleen vankeuslain toimivuutta kuntoutuksen ja uusintarikollisuuden ehkäisyssä. Selvityksen keskeisinä näkökulmina ovat kuntoutus ja kuntoutusjatkumot.

Selvitys osoitti, että normaalisuusperiaatteen toteutumisessa on suuria haasteita terveydenhuollon, päihdehuollon, sosiaaliturvan, velkojen hoitamisen, asumisen, työhön kuntoutuksen, koulutuksen ja ammatillisen kuntoutuksen alueilla rangaistuksen aikana ja vapautumisen jälkeen. Toimenpideohjelmaan on koottu tärkeimmät lainsäädäntöön, ohjeisiin ja viranomaiskäytäntöihin liittyvät parannusehdotukset.

Selvitys on laadittu Kriminaalihuollon tukisäätiön kriminaaliasiamiestoiminnassa vuosina 2009-2010.

Avainsanat: normaalisuusperiaate, vankeinhoito, rikosseuraamus, työmarkkina-asema, kuntoutus, kuntoutusjatkumo, palvelurakenne, perusoikeudet

1. JOHDANTO	1
2. KOHDERYHMÄ	2
3. PERUSOIKEUKSISTA	2
4. NORMAALISUUSPERIAATE	6
5. RANGAISTUSAJAN SUUNNITTELU JA TOIMIVA PALVELUPROSESSI	7
5.1 Rangaistusajan suunnittelu vangin oikeutena	7
5.2 Vangit ja toimiva palveluprosessi	8
6. SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON PERUSPERIAATTEISTA	9
6.1 Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä	9
6.2 Järjestämisvastuu kuntien välillä	10
6.3 Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan oikeuksista	11
7. TERVEYDENHUOLTO VANKILASSA	12
7.1 Toiminta poliklinikoilla	13
7.2 Vankien terveydellinen tilanne	13
7.3 Hoitotakuu	13
7.4 Hammashoito	14
7.5 Lääkehoito	14
7.6 Potilastietojen luovuttaminen	15
7.7 Potilasasiamiestoiminta	15
7.8 Onko vankien terveydenhuolto riittävää?	16
8. PÄIHDETYÖ	16
8.1 Päihdetyö vankeusaikana	16
8.2 Korvaushoito	17
8.3 Vankilan ulkopuolinen päihdekuntoutus	18
8.4 Kuntoutusjatkumot vankilasta vapauteen	18
9. TYÖHÖN KUNTOUTUS	19
9.1 Työtoiminta vankilassa	19
9.2 Ammatillinen kuntoutus	22
9.3 Lääkinnällinen kuntoutus	23
10. TOIMEENTULO	24
10.1 Vanhemmuuden ja lastenhoidon tuet	25
10.2 Sairauteen ja kuntoutukseen liittyvät etuudet	25
10.3 Työttömyyteen liittyvät etuudet	26
10.4 Opintoihin liittyvät etuudet	27
10.5 Eläkkeisiin liittyvät etuudet	27
10.6 Asumiseen liittyvät etuudet	28
10.7 Toimeentulotuki	29
10.8 Vangin elatusmaksut	30

11. ASUMINEN	30
11.1 Vangin asumisolot	30
11.2 Asuminen vapautumisen jälkeen	31
12. KOULUTUS	34
13. VELAT	36
14. VANGIN LÄHEISET	38
14.1 Mitä kuuluu vankien läheisille? -selvitys	38
14.2 Perheen toimeentulo toisen vanhemman vankeusrangaistuksen aikana	39
14.3 Vangin yhteydenpito läheisiin vankeusrangaistuksen aikana	40
15. YHTEENVETOA	43
16. TOIMENPIDE-EHDOTUKSIA	48
Lähteet	53
Lait ja asetukset	56
KRIMINAALIHUOLLON TUKISÄÄTÖN JULKAISUJA	58

1. JOHDANTO

Normaalisuusperiaate on keskeinen elementti käsiteltävässä rikosseuraamusalan asiakkaiden asemaa. Normaalisuusperiaate tarkoittaa sitä, että rangaistuksesta vapautuvan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja. Tällöin myös laitosolot tulee järjestää siten, että ne vastaavat yleisesti yhteiskunnassa noudatettavia periaatteita ja käytäntöjä.

Selvityksessä tarkastellaan normaalisuusperiaatteen toteutumista lainsäädännössä ja palvelujärjestelmissä. Lisäksi tarkastellaan vuonna 2006 voimaan tulleen vankeuslain toimivuutta kuntoutuksen ja uusintarikollisuuden ehkäisyssä. Keskeisenä näkökulmana ovat kuntoutus ja kuntoutusjatkumot. Kuntoutus ymmärretään laajasti sisältäen terveydenhuollon, päihdehuollon, sosiaaliturvan ja velkojen hoitamisen, asumisen, työhön kuntoutuksen, koulutuksen sekä ammatillisen kuntoutuksen erityisesti vankeusrangaistuksen aikana ja vapautumisen jälkeen.

Selvityksen tavoitteena on kartoittaa rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan asemaa kuntoutuksen ja toimeentuloturvan järjestelmissä ja esittää parannusehdotuksia, joilla kohderyhmän asemaa voidaan parantaa. Ehdotukset liittyvät erityisesti kuntoutusjatkumoiden turvaamiseen ja toimeentuloturvaan. Rangaistuksesta vapautuvalla tarkoitetaan ensisijaisesti vankeja. Selvityksen loppuosassa käsitellään vankien omaisten asemaa tätä selvitystä varten tehdyn 'Mitä kuuluu vankien läheisille?' -kyselyn kautta.

Selvityksen alussa esitellään keskeistä lainsäädäntöä, perustuslakia, normaalisuusperiaatetta sekä sosiaaliturvan ja sosiaali- ja terveydenhuollon peruseriaatteita ja järjestämistä. Sen jälkeen käsitellään rikosseuraamusalan asiakkaiden sekä heidän omaistensa asemaa palveluissa ja etuusjärjestelmissä. Lopussa esitellään toimenpideohjelma.

Selvityksessä hyödynnetään alan julkaisuja, raportteja, tutkimuksia ja selvityksiä. Lisäksi tuodaan esille kriminaaliasiamestojen toiminnan asiamestojen vierailukäynneillä ja asiakastyössä havaittuja ongelmia ja epäkohtia.

Kriminaalihuollon tukisäätiön kriminaaliasiamestojen toiminnan tavoitteena on edistää kriminaalihuollon asiakkaiden asemaa yhteiskunnassa, yhteiskuntaan sijoittumista ja tarpeenmukaisten palvelujen saatavuutta ja sitä kautta ehkäistä uusintarikollisuutta. Keskeisiä alueita asiakastyön lisäksi ovat kriminaalipoliittinen vaikutus- ja edunvalvontatoiminta kuntoutuksen sitoutuneen kohderyhmän aseman ja palvelujen parantamiseksi. Kriminaaliasiamestojen toiminnan tärkeimpiä yhteistyökumppaneita ovat vankilat ja yhdyskuntaseuraamustoimistot, joissa asiamestojen vierailukäyntien yhteydessä järjestetään tiedotustilaisuuksia ja asiakasvastaanottoja.

Kirjoittajien vastualueet jakaantuvat seuraavasti: Yhteisesti kirjoitetut osiot ovat 1) Johdanto, 15) Yhteenvedo ja 16) Toimenpide-ehdotuksia. Veikko Kylämarttila vastaa luvuista 3) Perusoikeuksista, 4) Normaalisuusperiaate, 9.1) Työtoiminta vankilassa, 10) Vangin asuinolot, 12) Koulutus ja 13) Velat. Marjatta Kaurala vastaa luvuista 2) Kohderyhmä, 5) Rangaistusajan suunnittelu ja toimiva palveluprosessi, 6) Sosiaali- ja terveydenhuollon peruseriaatteista, 7) Terveydenhuolto vankilassa, 8) Päihdetyö, 9.2) Ammatillinen kuntoutus, 9.3) Lääkinnällinen kuntoutus, 10) Toimeentulo, 11.2) Asuminen vapautumisen jälkeen ja 14) Vangin läheiset.

2. KOHDERYHMÄ¹

Selvityksen kohderyhmänä ovat rangaistuksesta vapautuvat. Vuonna 2009 vankeja oli keskimäärin 3492. Vuoden aikana vapaudesta tuli vankilaan 7059 henkilöä ja vankilasta vapautui 6185 rangaistuksensa suorittanutta. Vankien määrä lisääntyi vuosittain vuoteen 2006 saakka, jolloin vankiluvun kasvu taittui vankiluvun vähenemiseksi. Vankiluku on edelleen vähentynyt vankeusvankien ja sakkovankien päivittäisten keskimäärien vähenetyssä. Vuoden 2008 voimaan tulleiden lainmuutosten seurauksena sakonmuuntorangais- tusten määrä aleni.

1.5.2009 poikkileikkaustilanteen mukaan ensikertalaisia oli vankeusvangeista joka kolmas. 15 % oli suorittamassa toista rangaistusta ja 10 % kolmatta rangaistusta. Kahdeksannen tai useamman kerran rangaistusta suorittamassa oli lähes joka viides. Lähes puolella (48 %) rangaistuksesta vapautuneista vankeusrangaistuksen pituus oli enintään 3 kuukautta ja 64 %:lla enintään 6 kk. Yli kuuden kuukauden pituinen rangaistus oli 36 %:lla.

1.5.2009 poikkileikkaustilanteen mukaan vangit olivat keskimäärin 36-vuotiaita. Yli puolet vangeista oli naimattomia. Vuonna 2009 naisvankien päivittäinen osuus kaikista vangeista oli 7 %, ulkomaalaisten 10,6 % ja elinkautisvankien 4,5 %. Alle 21-vuotiaiden nuorten päivittäinen osuus kaikista vangeista oli 2,7 %.

Avolaitokseen oli sijoitettuna vuonna 2009 keskimäärin 936 vankia (vuonna 2008 877 vankia). Valvotussa koevapaudessa oli keskimäärin 85 vankia (vuonna 2008 50 vankia). Valvotun koevapauden suoritti loppuun 85 % aloittaneista. Yhdyskuntaseuraamuk- sia suorittavien päivittäinen keskimäärä oli 4308. Näistä yhdyskuntapalveluja oli 1565, ehdonalaisessa vapaudessa olevia 1532, ehdollisessa vankeudessa olevia 1208 ja nuorisorangaistuksia 10. Yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien määrä on laskenut johtuen pääasiassa ehdonalaisessa vapaudessa olleiden valvottavien ja yhdyskuntapalvelua suorittaneiden vähenemisellä.

3. PERUSOIKEUKSISTA

Suomessa julkisen vallan tehtävänä on turvata kansalaiselle perusoikeuksien toteutumisen. Sen tulee pidättäytyä kaikista toimista, jotka luvattomasti rajoittavat perusoikeuksia ja toisaalta julkisen vallan tulee aktiivisin toimin pyrkiä toteuttamaan tai suojaamaan kansalaisten perusoikeuksia. Perusoikeudet voidaan jakaa vapaus- ja yhdenvertaisuusoikeuk- siin sekä hyvinvointioikeuksiin (TSS-oikeudet).

Perusoikeudet Perustuslain 6-12 §:n mukaan:

Yhdenvertaisuus (6 §): Perustuslain mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan su- kupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteel- la.

Oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen (7 §): Jokaisella on oikeus elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen, koske- mattomuuteen ja turvallisuuteen. Ketään ei saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä muutoinkaan kohdella ihmisarvoa loukkaavasti.

¹ Tiedot perustuvat Rikosseuraamusviraston tilinpäätökseen ja vuosikertomukseen vuodelta 2009. Rikosseuraamuslaitoksen tiedotteeseen 21.1.2010 (Avolaitoksista vapautuvien osuus edelleen alhainen – Vankeja ja yhdyskuntaseuraamuksissa olevia viime vuonna aikaisempaa vähemmän), Rikosseuraamus- alan vuosikertomukseen 2008 sekä Vankitietokannasta saatuihin tietoihin.

Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta. Rangaistuksen, joka sisältää vapaudenmenetyksen, määrää tuomioistuin. Muun vapaudenmenetyksen laillisuus voidaan saattaa tuomioistuimen tutkittavaksi. Vapautensa menettäneen oikeudet turvataan lailla (Kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus SopS 59–60/1989).

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (8 §): Ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä on laissa säädetty.

Liikkumisvapaus (9 §): Suomen kansalaisella ja maassa laillisesti oleskelevalla ulkomaalaisella on vapaus liikkua maassa ja valita asuinpaikkansa.

Jokaisella on oikeus lähteä maasta. Tähän oikeuteen voidaan lailla säätää välttämättömiä rajoituksia oikeudenkäynnin tai rangaistuksen täytäntöönpanon varmistamiseksi taikka maanpuolustusvelvollisuuden täyttämisen turvaamiseksi.

Suomen kansalaista ei saa estää saapumasta maahan, karkottaa maasta eikä vastoin tahtoaan luovuttaa tai siirtää toiseen maahan. Lailla voidaan kuitenkin säätää, että Suomen kansalainen voidaan rikoksen johdosta tai oikeudenkäyntiä varten taikka lapsen huoltoa tai hoitoa koskevan päätöksen täytäntöön panemiseksi luovuttaa tai siirtää maahan, jossa hänen ihmisoikeutensa ja oikeusturvansa on taattu.

Ulkomaalaisen oikeudesta tulla Suomeen ja oleskella maassa säädetään lailla. Ulkomaalaista ei saa karkottaa, luovuttaa tai palauttaa, jos häntä tämän vuoksi uhkaa kuolemanrangaistus, kidutus tai muu ihmisarvoa loukkaava kohtelu.

Yksityiselämän suoja (10 §): Jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu. Henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla. Kirjeen, puhelun ja muun tuottamuksellisen viestin salaisuus on loukkaamaton.

Lailla voidaan säätää perusoikeuksien turvaamiseksi tai rikosten selvittämiseksi välttämättömistä kotirauhan piiriin ulottuvista toimenpiteistä. Lailla voidaan säätää lisäksi välttämättömistä rajoituksista viestin salaisuuteen yksilön tai yhteiskunnan turvallisuutta taikka kotirauhaa vaarantavien rikosten tutkinnassa, oikeudenkäynnissä ja turvallisuustarkastuksessa sekä vapaudenmenetyksen aikana. Vapaudenmenetyksen aikana viestisalaisuutta voidaan rajoittaa.

Kysymykseksi on muodostunut, kuinka paljon viestisalaisuutta tulisi vapaudenmenetyksen aikana rajoittaa. Käytännössä säännöstä on tulkittu kaavamaisesti ja tiukasti laitoksen kaikkiin vankeihin. Joissakin avolaitoksissa on taas kokeiltu esimerkiksi matkapuhelimen vapaata käyttöä hyvin kokemuksin. Väärinkäytöksiä ei juurikaan ole tapahtunut.

Vankeuslain 12 luvun 6 §:n mukaan vangilla on oikeus olla puhelimitse yhteydessä vankilan ulkopuolelle. Vankilan järjestyssäännössä voidaan antaa tarkempia ohjeita ja määräyksiä puhelimen käyttöajoista. Järjestyssäännöstä on säädetty vankeuslain 15 luvun 1 §:ssä.

Hyvinvointioikeuksista säädetään perustuslain 16-20 §:ssä.

Julkiselle vallalle on asetettu velvoitteita ihmisten hyvinvointiin kuuluvien asioiden järjestämisessä.

Vankien ja vapautuneiden asemaan vaikuttavia oikeuksia ovat erityisesti sivistykselliset oikeudet, oikeus työhön ja elinkeinovapauden sekä oikeus sosiaaliturvaan.

1) Sivistykselliset oikeudet (Perustuslaki 16 §): Jokaisella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Sen sijaan oikeus muuhun kuin perusopetukseen ja itsensä kehittämiseen ei ole subjektiivinen oikeus. Julkisen vallan on kuitenkin turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Kyseinen lainkohta koskee niitä vankeja, joiden oppivelvollisuus on suorittamatta.

2) Oikeudesta työhön ja elinkeinovapaudesta (Perustuslaki 18 §): Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla. Julkisen vallan on huolehdittava työvoiman suojelusta. Julkisen vallan on edistettävä työllisyyttä ja pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus työhön. Oikeudesta työllistävään koulutukseen säädetään lailla. Kettään ei saa ilman lakiin perustuvaa syytä erottaa työstä.

3) Oikeudesta sosiaaliturvaan (Perustuslaki 19 §): Jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. Lailla taataan jokaiselle oikeus perustoimeentulon turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella.

Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveystalvet ja edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon ja tukea asumisen omatoimista järjestämistä.

Hyvinvointioikeuksia koskevat säännökset ovat oikeudellisesti velvoittavia, eivätkä ole siten pelkästään ohjelmaluontoisia. Säännökset eivät kuitenkaan välittömästi perusta kansalaisille subjektiivisia oikeuksia, vaan ne ovat pääasiassa julkista valtaa objektiivisesti velvoittavia.

Luettelossa esiintyy vain kaksi subjektiivista oikeutta: Oikeus maksuttomaan perusopetukseen ja oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon sille, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa (Perustuslaki 16, 19 §).

Perustuslain oikeudellisesti velvoittavat säännökset konkretisoituvat siten, että niiden toteutuminen on säädetty tavallisella lailla. Esimerkiksi oikeudesta asuntoon säädetään sosiaalihuoltolain 17 §:ssä: Kunnan on jäljempänä säädetyin tavoin huolehdittava seuraavien sosiaalipalveluiden järjestämisestä, kohta 4) asumispalvelut. Saman lain 22-23 §:ssä todetaan, että asumispalveluilla tarkoitetaan palvelu- ja tukiasumisen järjestämistä. Lisäksi todetaan, että asumispalveluja annetaan henkilölle, joka erityisestä syystä tarvitsee apua tai tukea asunnon tai asumisensa järjestämisessä.

Käytännössä säännös tarkoittaa sitä, että kotikunnan velvollisuus on järjestää sosiaalipalvelujen tarpeessa olevalle asunnottomalle vapautuvalle asunto ja tarvittaessa myös asumisen tukipalveluja. Näin siitä huolimatta, että vapautuvan luottotiedot eivät esimerkiksi ole kunnossa, kuten usein on tilanne.

Perusoikeuksia ei kuitenkaan ole tarkoitettu ehdottomiksi oikeuksiksi. Käytännössä perus-

oikeuksia joudutaan rajoittamaan esimerkiksi silloin, kun henkilö tuomitaan vankeuteen. Rajoittamisen tulee kuitenkin tapahtua perusoikeuksia koskevien yleisten periaatteiden mukaisesti. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on muotoillut seuraavat perusoikeuksien rajoittamisen periaatteet:

- 1) Perusoikeuksien rajoitusten tulee perustua eduskunnan säätämään lakiin.
- 2) Rajoitusten tulee olla tarkkarajaisia ja riittävän täsmällisesti määriteltyjä. Rajoitusten olennainen sisältö tulee ilmetä laista.
- 3) Rajoitusperusteiden tulee olla hyväksyttäviä. Rajoittamisen tulee olla painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima.
- 4) Tavallisella lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta.
- 5) Rajoitusten tulee olla suhteellisuusvaatimusten mukaisia.
- 6) Perusoikeuksia rajattaessa on huolehdittava riittävästä oikeusturvajärjestelystä.
- 7) Rajoitukset eivät saa olla ristiriidassa Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.

Perusoikeudet lähentävät Suomen oikeusjärjestelmää sisällöllisesti kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien tulkinnallinen harmonisointi muodostuu aiempaa tärkeämmäksi (PeVM 25/1994, 5; Tapani & Tolvanen 2006, 298-299; Mohell & Pajuoja 2006, 21).

Aikaisemmin vankien ja muiden laitoksissa olevien perusoikeuksia rajoitettiin siksi, että henkilön katsottiin olevan erityisen laitovallan alaisuudessa. Käytännössä perusoikeuksia rajoitettiin ilman säädöstasoltaan ja sisällöltään rajattua ja yksilöityä oikeusperustetta. Oppi laitovallanalaisuudesta on hylätty, koska perusoikeuksiin ei vaikuta se, että henkilö on laitoksessa (Viljanen 2001, 102- 103).

Vaikka vapaudenmenetys on merkittävä rajoitus henkilön perusoikeuksiin, se ei kuitenkaan ole riittävä peruste rajoittaa vangin muita perusoikeuksia. Käytännössä suljetuissa laitoksissa olevien muitakin perusoikeuksia joudutaan rajoittamaan. Perustuslain mukaan rajoitukset tulee kuitenkin oikeuttaa erikseen tarkoin määriteltyinä kussakin tapauksessa ja jokaisen rajoitettavan oikeuden osalta erikseen (Normaalisuustyöryhmä 2006, 8-9; Mohell & Pajuoja 2006, 25).

Vankeuslain mukaan vankeuden sisältönä on vapauden menetys tai sen rajoittaminen (Vankeuslaki 1 luku 3 §). Mikäli vangin muita oikeuksia rajoitetaan, tulee perustuslain mukaan oikeuksien rajoittamisesta säätää lain tasolla. Vapauden menettäminen tai sen rajoittaminen on perinteisesti tulkittu siten, että tuomittu suljetaan vankilaan. Vankeinhoidon kehittyminen on kuitenkin lähentänyt erityisesti avolaitoksissa rangaistusta suorittavien vankeuden täytäntöönpanoa kohti muuta yhteiskuntaa esimerkiksi laitoksen ulkopuolisiin toimintoihin osallistumisen ja poistumislupien muodossa. Lisäksi tekninen kehitys on mahdollistanut vapauden ja liikkumisen kontrolloinnin ilman, että tuomittu suljetaan vankilaan. Menettelyä sovelletaan valvotun koevapauden täytäntöönpanossa ja samankaltaista kontrollia ehdotetaan sovellettavaksi uudessa valvontarangaistuksessa. Vankeuslain vankeuden sisällön kuvaus kattaa myös näiden uusien rangaistusten täytäntöönpanomuotojen perusoikeuksien rajoitukset vankilan ulkopuolella (Mohell & Pajuoja 2006, 26-27).

Vankeuslain mukaan vankeja on kohdeltava oikeudenmukaisesti ja heidän ihmisarvoaan kunnioittaen. Vankeja ei saa ilman erityistä syytä asettaa keskenään eriarvoiseen ase-

maan. Lisäksi vankilan virkamiehen on toimittava asiallisesti ja puolueettomasti sekä so-
vinnollisuutta edistäen. Vankilan järjestystä ja turvallisuutta tulee ylläpitää ensisijaisesti
neuvoin, kehoituksin ja käskyin. Vangin oikeuksiin ei saa puuttua enempää eikä aiheuttaa
suurempaa haittaa kuin on välttämätöntä tehtävän suorittamiseksi. Vankia on kuultava
asumista, vankilaan ja toimintaan sijoittamista, kurinpitoa sekä myös muuta häntä koske-
vaa päätöstä tehtäessä hallintolain menettelysäännösten mukaisesti (Vankeuslaki 1 luku
5-7 §).

4. NORMAALISUUSPERIAATE

Normaalisuusperiaate vankeusrangaistuksen aikana määritellään vankeuslain 1 luvun 3 §:
ssä: Vankilan olot on järjestettävä niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskun-
nassa vallitsevia elinoloja. Tämä tarkoittaa sitä, että laitosolot tulee järjestää siten, että ne
vastaavat yleisesti yhteiskunnassa noudatettavia periaatteita ja käytäntöjä. Tutkintavan-
keja koskeva vastaava säännös on tutkintavankeuslain 1 luvun 4 §:ssä: Tutkintavangin
oikeuksia ei saa rajoittaa enempää kuin tutkintavankeuden tarkoitus, tutkintavankeudessa
pitämisen varmuus ja vankilan järjestyksen säilyminen välttämättä vaativat.

Poikkeuksen normaalisuusperiaatteesta muodostavat ainoastaan lainsäädännöstä ja ran-
gaistuksen täytäntöönpanosta johtuvat rajoitukset laitosoloissa. Vankeuden sisältönä on
vapauden menetys tai sen rajoittaminen, jolloin vankeuden täytäntöönpano ei saa aiheut-
taa vangin oikeuksiin tai olosuhteisiin muita rajoituksia kuin niitä, joista säädetään lailla
tai jotka välttämättä seuraavat itse rangaistuksesta (Vankeuslaki 1 luku 3 §).

Poikkeaminen normaalisuusperiaatteesta on mahdollista vain, jos laissa on annettu siihen
mahdollisuus ja jos poikkeamisen nimenomaisena syynä on se, että kyseiset järjestelyt
toteutetaan laitosoloissa. Vangin olot ja palvelut tulee järjestää siten samalla tavoin kuin
muillekin kansalaisille ja tällöin tulee seurata eri aloilla yhteiskunnassa tapahtuvaa kehi-
tystä (esim. työtoiminta tai koulutus) (Hartoneva 2008).

Yhdyskuntaseuraamuksia ovat nuorten rikosentekijäin valvonta, nuorisorangaistus, yh-
dyskuntapalvelu ja ehdonalaisesti vapautettavien valvonta. Yhdyskuntaseuraamuksella
halutaan välttää vankeusrangaistuksen kielteiset vaikutukset. Toimeenpano tapahtuu yh-
dyskunnassa/vapaudessa, jolloin asiakas pysyy yhteiskunnan yleisen hyvinvointijärjes-
telmän piirissä myös silloin, kun hän suorittaa rikoksesta johtuvaa seuraamusta. Täytän-
töönpanossa korostetaan yksilön selviytymiseen liittyviä tekijöitä. Palvelussa esiintyviin
rikkomuksiin puututaan ja tarvittaessa yhdyskuntapalvelu muunnetaan vankeudeksi.

EU:n jäsenvaltiot ovat sitoutuneet noudattamaan seuraavia yhdyskuntaseuraamusten täy-
täntöönpanon vähimmäissääntöjä:

- 1) Asiakkaan ihmisarvon, koskemattomuuden ja yksityisyyden kunnioitus.
- 2) Oikeudenmukaisuus, avoimuus ja vastuullisuus täytäntöönpanossa.
- 3) Vähimmän puuttumisen ja normaaliuden periaate. Rajoitteita ja pakko-
keinoja ei käytetä enempää kuin on välttämätöntä. Yhdyskuntaseuraamuksia
suorittavien olosuhteet eivät saa poiketa normaalista elämästä.
- 4) Oikein ajoitetun puuttumisen periaate. Työntekijän on oltava rikosproses-
sin alkuvaiheessa yhteydessä asiakkaaseen voidakseen suunnitella seuraa-
muksen sisältöä niin, että sillä on vaikutusta rikolliseen käyttäytymiseen.
- 5) Interventioiden jatkuvuuden periaate. Yhdyskuntaseuraamusten yhteyteen
suunniteltujen toimenpiteiden ja ohjelmien tulee tukea rikosentekijän kans-

sa mm. aikaisempien seuraamusten puitteissa aloitettua työtä.

6) Valmius työskennellä muiden organisaatioiden ja viranomaistahojen kanssa (UN Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures 1990; Normaalisuustyöryhmä 2006, 27-28).

Vähimmäissääntöjen kohdassa kolme on ilmaistu normaalisuusperiaate. Yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien olosuhteet eivät saa poiketa normaalista elämästä.

Käytännössä normaalisuusperiaate toteutuu yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien osalta paremmin verrattuna vankeusrangaistusta suorittaviin. Tämä johtuu lähtökohtaisesti siitä, että yhdyskuntaseuraamuksia ei suoriteta varsinaisissa rangaistuslaitoksissa, vaan yhteiskunnan toiminnoissa. Yhdyskuntapalvelun etuna on, että sen suorittaminen tapahtuu ilman laitokseen eristämistä. Ongelmana on kuitenkin sen sosiaalinen valikoivuus, koska kaikkein vaikeimmassa asemassa olevat eivät kykene sitä suorittamaan. Tällöin heille ei ole tarjolla muita vaihtoehtoja kuin vankeus. Toisaalta laitos-, hoito- ja yhdyskuntaseuraamusten yhdistelmiin päätyminen saattaisi johtaa rangaistusten yleiseen kovenemiseen. Voidaan kysyä, onko tarkoituksenmukaista käyttää hoitoa tai kuntoutusta eräänlaisena rangaistuksen luontoisena pakkokeinona, koska hoitoajatuksen lähtökohdan on kuntoutuksen näkökulmasta perustuttava rikoksentehtäjän omaan motivaatioon.

Järjestelmän tulisi toisaalta motivoida asiakasta rangaistuksenaikaiseen hoitoon ja kuntoutukseen. Tällöin yhdyskuntaseuraamukseen liitettävät kuntouttavat ja hoidolliset elementit vaikuttaisivat parhaimmillaan rikosten ennaltaehkäisyyn (Rautiainen 2008, 96-97).

Vapaudessa suoritettavat rangaistukset edistävät tuomitun integroitumista yhteiskuntaan verrattuna suljetussa laitoksessa suoritettaviin rangaistuksiin. Lisäksi yhdyskuntaseuraamukset, koevapaus ja valvontarangaistus ovat huomattavasti edullisempia verrattuna suljettujen laitosten kustannuksiin.

Normaalisuusperiaatteen toteutumisen kannalta myös rangaistuksen suorituspaikalla on merkitystä. Yhdyskuntaseuraamusten osalta suorituspaikka on yhteiskunnan toiminnoissa. Sen sijaan vankeuden osalta voidaan kysyä, toteutuuko normaalisuusperiaate tältä osin parhaalla mahdollisella tavalla, jos täytäntöönpano tapahtuu kaukana asutuskeskuksista, niiden palveluista ja toimintarakenteista. Muiden erityisryhmien osalta on jo vuosikymmeniä sitten luovuttu muun yhteiskunnan ulkopuolella olevista laitoksista. Korpivankilat ovat kuitenkin säilyneet. Laitoksen eristynyt sijainti voi aiheuttaa monia ongelmia, joita ovat mm. parhaan mahdollisen asiantuntemuksen käyttäminen kuntoutus- ja muissa toimintaohjelmissa ja sosiaali- ja terveystalveissa. Lisäksi yhteydenpito omaisiin ja läheisiin sekä ylipäänsä yhteiskunnan toimintoihin vaikeutuu.

5. RANGAISTUSAJAN SUUNNITTELU JA TOIMIVA PALVELUPROSESSI

5.1 RANGAISTUSAJAN SUUNNITTELU VANGIN OIKEUTENA

Vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vankeusaikana vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan (Vankeuslaki 1 luku 2 §). Tämä tapahtuu tukemalla vangin toimintakykyä ja tarjoamalla hänelle mahdollisuus terveytensä ylläpitämiseen. Tavoitteiden toteuttamiseksi arviointikeskuksessa (entinen sijoittajayksikkö) laaditaan yksilöllinen rangaistusajan suunnitelma yhteistyössä vangin kanssa.

Rangaistusajan suunnitelma sisältää suunnitelman vangin sijoittamisesta,

toiminnasta rangaistusaikana, valvotusta koevapaudesta ja ehdonalaisesta vapauttamisesta sekä poistumisluvan myöntämisestä. Hyvissä ajoin ennen vangin todennäköistä vapauttamista suunnitelmaa täydennetään vapauttamissuunnitelmalla ja valvontasuunnitelmalla. (Vankeuslaki 4 luku 6.2 §).

Rangaistusajan suunnitelmaa laadittaessa arvioidaan vangin elämäntilannetta ja rikolliseen käyttäytymiseen johtaneita tekijöitä. Suunnitelmassa määritellään vangille yksilölliset tavoitteet ja toiminnan yleiset suuntaviivat. (Rise 2006e). Toiminta voi koostua työstä, koulutuksesta tai muista vangin valmiuksia kehittävästä toiminnoista, kuten kuntoutuksesta.

Suunnitelmaa laadittaessa arviointiyksikkö tekee yhteistyötä tarpeellisessa määrin yhdyskuntaseuraamustoimistojen kanssa. Vangin suostumuksella yhteistyötä voidaan tehdä vangin koti- tai asuinkunnan viranomaisten, muiden viranomaisten sekä yksityisten henkilöiden ja yhteisöjen kanssa. (Vankeuslaki 4 luku 7 §). Arviointikeskus ja vankila seuraavat rangaistusajan suunnitelman toteutumista. Suunnitelmaa tulee myös tarkentaa ja päivittää siinä vankilassa, jonne vanki on sijoitettu. Käytännössä päivitysvastuu on vankeinhoidon esimiehillä. Suunnitelma on otettava tarkasteltavaksi vähintään kolme kertaa vuodessa (Valtioneuvoston asetus vankeudesta 19 §).

Rangaistusajan suunnitelma tehtiin vuonna 2008 noin 88 %:lle vankeusvangeista (Rikosseuraamusalan vuosikertomus 2008, 17). Vuonna 2009 suunnitelma tehtiin aikaisempaa useammalle eli 92 %:lle vankeusvangeista. Kaikista rangaistusvangeista rangaistusajan suunnitelma tehtiin 71 %:lle. (Rikosseuraamusalan tilinpäätös ja toimintakertomus 2009). Kaikkia vankeja ei kutsuta arviointikeskukseen tapaamiseen, vaan osalle vangeista suunnitelma tehdään pelkästään papereiden perusteella. Lisäksi voi olla puhelinhaastattelu. Rangaistusajan suunnitelmien täytäntöönpano ei kaikilta osin toimi täytäntöönpanon vaihdellussa laitospohjaisesti. Vankilat eivät toisin sanoen välttämättä pysty tarjoamaan rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden mukaisia toimintoja. Vangin kuntoutuksen kannalta on turhauttavaa, jos rangaistusajan suunnitelmaan kirjatut asiat eivät toteudu laitoksesta johtuvista syistä.

Suunnitelmaa tulee täydentää vapauttamissuunnitelmalla hyvissä ajoin ennen todennäköistä vapauttamista. Vapauttamissuunnitelmassa arvioidaan vangin edellytykset selviytyä vapaudessa ja hänen tarvitsemansa palvelut. (Vankeuslaki 4 luku 6 §).

Vapauttamissuunnitelma tulisi tehdä kaikille vangeille. Vuonna 2009 vapauttamissuunnitelma tehtiin vain runsaalle puolelle (53 %) vapautuneista rangaistusvangeista (Vankitietokanta 2009). Näin ollen on edelleen mahdollista, että vanki vapautuu ilman, että hänen tilannettaan vapautumisen jälkeen on lainkaan kartoitettu. Silloinkin kun vapauttamissuunnitelma tehdään, sen tekeminen aloitetaan usein liian myöhään, jotta todella olisi mahdollista järjestää asunto, toimeentulo, päihdekuntoutus ja muu vangin vapautumisen kannalta välttämätön asia. Vapauttamissuunnitelmien sisältö myös vaihtelee vankilakohtaisesti ja niiden kytkeminen rangaistusajan suunnitelmiin on puutteellista. (Suomela 2009).

5.2 VANGIT JA TOIMIVA PALVELUPROSESSI

Lainsäädäntö velvoittaa kunnat järjestämään sosiaali- ja terveyspalvelut asukkailleen. Palvelujen järjestämisessä voi olla kuntakohtaisia eroja paikallisten olosuhteiden ja kuntalaisten tarpeiden mukaan. Kunnalliset sosiaali- ja terveyspalvelut ovat avainasemassa vankien kuntouttamisessa sekä ennen vankeusrangaistusta että erityisesti vankeusrangaistuksen jälkeen. Rangaistusten täytäntöönpanon aikana vastuu vankien perushuol-

losta, terveydenhuollosta, toimeentulosta ja toiminnoista on Rikosseuraamuslaitoksella. Vankeusrangaistuksen aikana toimivat yhteistyösuhteet vankilaviranomaisten, sosiaali- ja terveystalvireviranomaisten ja myös laajemmin muiden viranomaisten kanssa olisivat ehdottoman tärkeät. Suunnitelmallisten ja räätälöityjen palvelujen kautta kyetään ehkäisemään rikosseuraamusalan asiakkaiden syrjäytymistä ja uusintarikollisuutta (Valkama 2009, 28).

Vankien jälkihuoltotyöryhmässä vuonna 2006 laadittu kuntien ja vankeinhoidon yhteistoimintamalli suositteli toimijoiden tiivistä yhteistyötä vankilaan tulovaiheesta ja rangaistusajan toiminnan suunnittelusta vapausvaiheeseen saakka. Työryhmän mukaan keskeisiä yhteistoiminnan asioita olisivat

- palaverit vangin kanssa
- tietojen vaihto vangin suostumuksella
- vangin yhteydenpidon mahdollistaminen eri tahoihin
- kokonaisvastuun ottavan tahon löytyminen.

Vapautumisvaiheessa kunnan sosiaalitoimi tai esimerkiksi valvontaan määrättyjen osalta yhdyskuntaseuraamustoimisto voisi ottaa vastuun henkilön palvelujen kokonaisuudesta ja ohjauksesta. (Rikoksista rangaistujen tuen tarve 2006, 49-51).

Palveluprosessin toimivuus tukisi vangin vapauteen siirtymistä ja helpottaisi rikoksista irti pysymistä. Samoin se parantaisi kuntoutusjatkumoiden toimivuutta vapaudesta vankilaan ja toisinpäin siirryttäessä vankilasta vapauteen. Kuntien palveluissa tehtyjä suunnitelmia olisi mahdollista hyödyntää nykyistä enemmän vankeinhoidon puolella rangaistusajan suunnitelmia tehtäessä. Tällöin voitaisiin ottaa huomioon eri tahojen aikaisempi työ ja toiveet vankila-aikaisesta toiminnasta. (Rikoksista rangaistujen tuen tarve 2006, 33).

6. SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON PERUSPERIAATTEISTA

6.1 SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON JÄRJESTÄMISESTÄ

Sosiaalihuollon järjestämisvastuu kuuluu kunnille. Kuntien tehtävistä sosiaalihuollossa on säädetty sosiaalihuoltolaissa (710/82) ja sosiaalihuollon erityislaeissa, kuten päihdehuoltolaissa (41/86), vammaispalvelulaissa (380/87) ja lastensuojelulaissa (417/07).

Kunnan sosiaalihuoltoon kuuluvia tehtäviä ovat sosiaalihuoltolain 13.1 §:n mukaan muun muassa

- sosiaalipalvelujen järjestäminen kunnan asukkaille
- toimeentulotuen antaminen kunnassa oleskeleville henkilöille
- ohjauksen ja neuvonnan järjestäminen sosiaalihuollon ja muun sosiaaliturvan etuuksista ja niiden hyväksikäyttämisestä
- sosiaalihuoltoa ja muuta sosiaaliturvaa koskevan tiedotustoiminnan järjestäminen
- sosiaalisen luoton myöntäminen asukkaille

Lisäksi kunnan on huolehdittava rakenteellisesta sosiaalityöstä kunnan sosiaalisten olojen kehittämiseksi ja sosiaalisten epäkohtien poistamiseksi (Sosiaalihuoltolaki 13.2 §).

Sosiaalihuoltolain nojalla annettavia yleisiä sosiaalipalveluja ovat muun muassa sosiaalityö, asumispalvelut sekä vammaisten henkilöiden työllistymistä tukeva toiminta ja työtoiminta. Sosiaalihuoltolain nojalla ja lisäksi erillislailla säädettyjä ovat muun muassa päihdehuolto ja kuntouttava työtoiminta. Rikosseuraamusalan asiakkaita koskevat erityisesti sosiaalityö ja toimeentulotuki, asumispalvelut, päihdehuolto ja kuntouttava työtoiminta.

Kuntien tehtäviä *terveyspalvelujen* järjestämisessä säätelevät kansanterveyslaki, erikoissairaanhoidolaki ja mielenterveyslaki (Tuori ja Kotkas 2008, 25). Kansanterveyslain 14.1 §:n mukaan kunnan keskeisiä tehtäviä terveydenhuollossa ovat muun muassa

- terveysneuvonnan ylläpitäminen
- kunnan asukkaiden sairaanhoidon järjestäminen sisältäen lääkärin tutkimukset ja hoidot sekä lääkinnällisen kuntoutuksen
- kunnan asukkaiden tarvitsemien terveyskeskuksessa annettavien mielenterveyspalvelujen järjestäminen
- kiireellisen avosairaanhoidon järjestäminen mukaan lukien kiireellinen hammashoito potilaan asuinpaikasta riippumatta

Kunnan tehtävänä on myös erikoissairaanhoidon järjestäminen. Kunnan on huolehdittava siitä, että

asukkaat saavat lääketieteen ja hammaslääketieteen erikoisalojen mukaisia sairauden ehkäisyyn, tutkimiseen, hoitoon, lääkinnälliseen pelastustoimeen ja lääkinnälliseen kuntoutukseen kuuluvia terveydenhuollon palveluja (Erikoissairaanhoidolaki 1.1 §).

Kunnan tai kuntayhtymän on huolehdittava myös siitä, että mielenterveyspalvelut järjestetään sisällöltään ja laajuudeltaan sellaisiksi kuin sen alueella esiintyvä tarve edellyttää. Palvelut on mahdollista järjestää osana kansanterveystyötä, erikoissairaanhoidoa tai sosiaalihuoltoa (Mielenterveyslaki 3 §).

Vankeusaika muodostaa poikkeuksen kunnan kustantamasta terveydenhoidosta. Tällöin kustannuksista vastaa valtio. Terveydenhuollon palvelujen järjestämisestä vankeusaikana vastaa vankeinhoidon oma terveydenhuoltoyksikkö.

6.2 JÄRJESTÄMISVASTUU KUNTIEN VÄLILLÄ

Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisvastuu toimii asumisperiaatteen mukaan, jolloin kukin kunta vastaa sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoamisesta asukkailleen (Sosiaalihuoltolaki 13.1 §, Kansanterveyslaki 14 § ja Erikoissairaanhoidolaki 3.1 §). Kunnan asukas on henkilö, jolla on kunnassa kotipaikka. Kotipaikka määräytyy kotikuntalain säädösten mukaisesti. Kotikuntalaki 2 §:n mukaan henkilön kotikunta on kunta, jossa hän asuu (ja jossa hänellä on väestötietolain mukainen kotipaikka). Jos henkilöllä on käytössään useampia asuntoja tai ei asuntoa lainkaan,

kotikunta on se kunta, jota hän perhesuhteittensa, toimeentulonsa tai muiden vastaavien seikkojen johdosta itse pitää kotikuntanaan ja johon hänellä edellä mainittujen seikkojen perusteella on kiinteä yhteys (Kotikuntalaki 2 §).

Jos henkilöllä ei ole kotikuntalain tarkoittamaa kotipaikkaa, henkilö on *sosiaalihuollossa* sen kunnan asukas, jossa hän oleskelee (Sosiaalihuoltolaki 14.2 §).

Kiireellisissä tapauksissa kunnan on huolehdittava sosiaalipalvelujen järjestämisestä kunnassa oleskeleville, vaikka heidän kotipaikkansa on muualla, esimerkiksi opiskelijoille.

Järjestämisvelvollisuus koskee tällöin vain välttämättömiä sosiaalipalveluita. (Tuori & Kotkas 2008, 48-49).

Toimeentulotuki poikkeaa asumisperiaatteesta: Toimeentulotukea myöntää sen kunnan toimielin, jonka alueella henkilö tai perhe vakinaisesti oleskelee. Jos hakija oleskelee useammassa kunnassa, toimeentulotuen myöntää se kunta, jonka alueella oleskelusta menot ovat syntyneet. Kiireellisessä tarpeessa tuen myöntää sen kunnan toimielin, jonka alueella hakija oleskelee hakemusta tehtäessä. (Tuori & Kotkas 2008, 49-50).

Terveystuella puolella asumisperiaatteesta poiketaan kiireellisissä tilanteissa, jolloin kunnassa oleskeleville asuinpaikasta riippumatta on turvattava kiireellinen avosairaanhoito hammashoito mukaan lukien (Kansanterveyslaki 14 §). Myös muun muassa opiskelijaterveydenhuollossa ja lastensuojelussa poiketaan asumisperiaatteesta. Tällöin kunnan on tarjottava terveydenhuoltoa opiskelijoille ja lastensuojelun kautta sijoitetuille lapsille. (Tuori & Kotkas 2008, 52-53).

6.3 SOSIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON ASIAKKAAN OIKEUKSISTA

Sosiaalihuollon asiakkaalla on oikeus hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 4.1 §). Lain keskeinen tavoite on asiakkaan itsemääräämisoikeuden takaaminen:

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan (8.1 §). Asiakkaalle on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen (8.2 §).

Asiaa käsiteltäessä ja ratkaistaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan etu (8.2 §). Asiakkaalla on myös oikeus saada selvitys eri toimenpidevaihtoehdoista:

Sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset, samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan (5.1 §).

Asiakkaalla on myös oikeus saada sosiaalihuoltoa koskevasta asiasta kirjallinen päätös (6 §). Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai vastaava suunnitelma (7.1 §) ja suunnitelma on tehtävä yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa. Suunnitelmaa ei tarvitse laatia, jos kyseessä on tilapäinen neuvonta ja ohjaus tai jos suunnitelman laatiminen on ilmeisen tarpeetonta.

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista eli potilaslaki säätelee *potilaan oikeuksia* terveyden- ja sairaanhoitoon sekä potilaan itsemääräämis- ja tietojensaantioikeutta (Tuori & Kotkas 2008, 25).

Laissa turvataan henkilölle oikeus hänen terveydentilansa edellyttämään hoitoon eli hoitoon terveydentilan säilyttämiseksi, edistämiseksi tai ylläpitämiseksi (Potilaslaki 3 §). Oikeus hoitoon toteutuu niiden voimavarojen rajoissa, mitä kulloinkin terveydenhoitoon on käytettävissä eli viime kädessä poliittisten päätösten kautta eri lakien ja säännösten määräämissä puitteissa (Lohiniva-Kerkelä 2007, 95-96).

Lääkäri tekee arvioinnin hoidon tarpeesta lääketieteellisesti hyväksytyjen kriteerien pohjalta. Potilaslain 4a §:n mukaan tarvittaessa laaditaan suunnitelma tutkimuksesta, hoidosta tai lääkinnällisestä kuntoutuksesta.

Potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan (Potilaslaki 6.1 §). Puhutaan tietoon perustuvasta suostumuksesta, joka edellyttää riittävän tiedon antamista poti-

laalle sekä annettavan informaation ymmärrettävyyttä (Tuori & Kotkas 2008, 421-424). Potilaan itsemääräämisoikeus on potilaslain keskeinen periaate. Potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon sekä hyvään kohteluun (Potilaslaki 3 §).

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista koskee myös vankeusrangaistusta suorittavia eli vankeilla on oikeus hoitoon terveydentilan säilyttämiseksi, edistämiseksi ja ylläpitämiseksi. Viime kädessä kuitenkin vankeinhoitolaitoksessa terveydenhoitoon osoitetut määrärahat määrittävät hoidon saamista. Normaalisuusperiaatteen mukaan vankeusrangaistusta suorittavalle henkilölle kuuluvat samantasoiset palvelut kuin muillekin kansalaisille.

7. TERVEYDENHUOLTO VANKILASSA

Suomen kuntamaisuuteen perustuvan terveydenhuoltojärjestelmän mukaisesti kaikki maassa asuvat ovat julkisen terveydenhuollon piirissä, jolloin kunta on velvollinen järjestämään asukkailleen terveystalvet. Tästä muodostavat poikkeuksen vain vankeusaika ja varusmiespalvelu, jolloin valtio vastaa terveydenhuoltopalvelujen järjestämisestä ja kustannuksista. Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoyksikkö (RTHS) vastaa terveydenhuollon palvelujen järjestämisestä vankeusaikana.

Vankeusajan terveydenhuoltoa koskevat keskeiset säädökset ovat vankeuslain 10 luvussa. Vankeuslain mukaan

Vankeinhoitolaitoksen on järjestettävä tai muutoin turvattava vangin lääketieteellisten tarpeiden mukainen terveyden- ja sairaanhoito sekä lääkinnällinen kuntoutus (Vankeuslaki 10 luku 1 §).

Vangin hoito vankilan ulkopuolella edellyttää vankilaterveydenhuollon lääkärin lähetettävä lukuun ottamatta kiireellisiä tapauksia. Vankeuslain 10 luvun 7 §:n mukaan valtion maksuvelvollisuus edellyttää, että vankilan ulkopuolella järjestettävä tutkimus tai annettava hoito on vankilaterveydenhuollon lääkärin osoittamaa tai hyväksymää.

Vangilla on kuitenkin oikeus vankilaterveydenhuollon lääkärin luvalla omalla kustannuksellaan saada lääkitystä, tutkimusta ja muuta terveydenhoitoa vankilassa (Vankeuslaki 10 luku 8 §). Vankilaterveydenhuollon lääkäri voi siten määrittellä, millaista hoitoa tai tutkimusta vanki voi saada vankilassa tai vankilan ulkopuolelta. Muutoin vankien terveydenhuoltoa säätelevät ja koskevat samat säädökset kuin vankilan ulkopuolisessakin terveydenhuollossa².

Vankien terveydenhuolto on järjestetty siten, että perusterveydenhoitoa toteutetaan vankiloiden yhteydessä toimivilla poliklinikoilla, joissa työskentelee tarvittaessa sairaanhoitaja, jonka vastaanottotunnit on mitoitettu vankimäärän mukaan. Myös lääkärin vastaanottoajat on mitoitettu vankilan tarpeiden mukaan. Poliklinikoita on kaikkiaan 26.

Terveydenhuoltoyksikössä toimii myös kaksi sairaalaa, jotka ovat Psykiatrinen vankisairaala Turussa ja Vantaalla sekä yleislääketieteellistä sairaanhoitoa antava Vankisairaala Hämeenlinnassa. Sairaaloihin pääsyn edellytyksenä on pääsääntöisesti lääkärin lähete. Psykiatrinen erikoishoito toteutuu vankilaterveydenhuollon sisällä, kun taas somaattinen erikoissairaanhoito ostetaan pääosin sairaanhoitopiireiltä. Vankilaterveydenhuollossa työskentelee lähes 200 terveydenhuollon ammattilaista. (Kärkkäinen 2009).

² Muun muassa Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/92, Kansanterveyslaki 66/72, Erikoissairaanhoitolaki 1062/89, Tartuntatautilaki 583/86, Mielenterveyslaki 1116/90, Päihdehuoltolaki 41/86, Potilasvahinkolaki 585/86, Työterveyshuoltolaki 1383/01 ja Henkilötietolaki 523/99.

7.1 TOIMINTA POLIKLINIKOILLA

Rikosseuraamusviraston määräyksellä (Rise 2006a) annetaan tarkempia ohjeita vankien terveydenhuollon järjestämisestä. Tämän mukaan vangilla on oikeus sairaanhoitajan tekemään hoidon tarpeen arviointiin, jonka hän voi itse pyytää ja joka voidaan tehdä myös puhelimitse. Arvioinnissa selvitetään hoidon tarpeen syy, sairauden oireet, oireiden vaikeusaste sekä hoidon kiireellisyys. Tarvittaessa tulee ryhtyä toimenpiteisiin vangin saamiseksi asianmukaiseen tutkimukseen ja hoitoon joko vankilaterveydenhuoltoon tai kiireellisessä tapauksessa vankilan ulkopuolelle. Vankia on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan.

Terveystarkastus tulee tehdä Rikosseuraamusviraston määräyksen mukaisesti jokaiselle vankeusvangille lukuun ottamatta vankeja, jotka sijoitetaan suoraan lyhyeksi aikaa avolaitokseen, jossa ei ole poliklinikkaa. Vuonna 2009 14 vuorokauden kuluessa saapumisesta terveystarkastus oli tehty vain 40 %:lle vangeista. Todellinen luku lienee kuitenkin suurempi, koska kaikkia tarkastuksia ei tilastoida vankitietojärjestelmään. (Rikosseuraamusalan tilinpäätös ja toimintakertomus vuodelta 2009). Terveystarkastuksessa selvitetään mm. akuutin sairaanhoidon tarve ja määritellään työkyky sekä selvitetään aikaisempia somaattisia ja psykiatrisia sairauksia sekä päihteiden käyttöä. Terveystarkastuksen tulee olla valmis sijoitettaessa vankeja työhön tai toimintaan. (Rise 2006a).

Poliklinikoiden sairaanhoitajat ottavat vastaan äkillisesti sairastuneita poliklinikoiden auki ollessa. Pitkäaikaisvankien terveydentilaa tulee myös seurata terveystarkastuksin kahden vuoden välein ja tarvittaessa useamminkin. Tarkkailuun tai eristykseen sijoitettujen vankien terveydentilaa tulee seurata lääkärin tai muun terveydenhoitohenkilökuntaan kuuluvan toimesta.

Vankilaterveydenhuollon painopiste on päivystysluonteisessa ja kiireellisessä hoidossa. Muuta kuin kiireellistä hoitoa järjestetään tarvittaessa. Tällöin huomioidaan muun muassa vankeusajan pituus, oireiden paheneminen ja palautumattomat muutokset. (Kärkkäinen 2008).

7.2 VANKIEN TERVEYDELLINEN TILANNE

Vankien terveydentila on heikentynyt viime vuosina. Erityisesti päihde- ja mielenterveyshäiriöt ovat lisääntyneet. Valtakunnallisen vankien terveystutkimuksen alustavien tulosten mukaan yli 90 %:lla vangeista on päihdeongelma ja lähes 50 %:lla on päihderiippuvuuden lisäksi persoonallisuushäiriö, ahdistuneisuutta, masennusta tai muu psyykinen ongelma. Lisäksi vangeilla on runsaasti somaattisia sairauksia. Yleisiä ovat C-hepatiitti, tapaturmien jälkitilat, hengityselin-, tuki- ja liikuntaelin-, neurologiset ja sydän- ja verenkiertoelimistön sairaudet. Vankien riski sairastua moniin yleissairauksiin on paljon korkeampi kuin väestössä keskimäärin. (Kärkkäinen 2009).

Kahdella kolmasosalla vangeista on jatkuva lääkitys ja joka kolmannen vangin työkyvyn arvioidaan alentuneen. Suonensisäisestä huumeidenkäytöstä saatu virustartunta on noin puolella vangeista. Vangeille on tyypillistä myös huono suun ja hampaiston terveydentila. Lapsuudessa alkava tarkkaavaisuushäiriö ADHD esiintyy kolmanneksella pitkäaikaisvangeista. ADHD yhdistetään aikuisiän toistuvaan väkivaltaisuuteen. Vangeilla on hyvin paljon myös luku- ja kirjoitushäiriöitä: joka kolmannella on vaikea luku- ja kirjoitushäiriö ja joka toisen luku- ja kirjoitustaito on heikko. (Kärkkäinen 2009).

7.3 HOITOTAKUU

Kansanterveyslakiin ja erikoissairaanhoitolakiin on kirjattu säännökset potilaan hoidon järjestämisestä julkisessa terveydenhuollossa. Kansanterveyslaissa on määräajat, joiden

puitteissa potilaan hoidon tarve on arvioitava ja tarpeelliseksi katsottu hoito järjestettävä. Hoidon tarpeen arviointi on tehtävä viimeistään kolmantena arkipäivänä siitä, kun potilas on ottanut yhteyttä terveyskeskukseen. Tarpeelliseksi katsottu hoito tulee järjestää kolmen kuukauden kuluessa siitä, kun hoidon tarve on huomioitu. (Kansanterveyslaki 15 b §). Erikoissairaanhoidossa hoidon tarpeen arviointi on aloitettava kolmen viikon kuluessa lähetteen saapumisesta ja hoito järjestettävä kuuden kuukauden kuluessa hoidon tarpeen arvioinnista (Erikoissairaanhoitolaki 31 §). Hoitoon pääsyn säännökset koskevat seuraamuksiin tuomittuja samalla tavalla kuin muitakin kansalaisia.

7.4 HAMMASHOITO

Rikosseuraamusviraston määräyksen (Rise 2006a) mukaan hammashoidon tarpeen arvioinnissa keskeistä on vangin akuuttihoitoon tarve ja rangaistusajan pituus. Hammashoitoon pääsee valtion kustannuksella muun muassa tarvittaessa ensiapuluonteista hoitoa tai jos hoito on välttämätöntä yleisterveydentilan kannalta. Rangaistuksen kestänyt yli puoli vuotta, annetaan valtion varoin perustarkastus ja tarvittava perushoito.

Avolaitoksissa hammashoito on ollut aikaisemmin maksullista ensiapuluonteista hoitoa lukuun ottamatta. Vankiloiden hammashoidon ohjeistuksen (2008) mukaan avovankiloiden pitkäaikaisvangit (yli 6 kuukauden tuomio) ovat oikeutettuja kiireettömään hammashoitoon samoin perusteiden kuin suljettujen vankiloiden vangitkin.

Vankeinhoitoon hammasterveydenhuollon resurssit ovat hyvin niukat ajatellen koko vankimäärää. Hammashoitona vankilassa annetaan pääasiassa vain ensiapuluonteista ja välttämätöntä hammashoitoa. Ensiapuluonteisen hoidon kriteerit voivat olla myös tulkinanvaraisia. Erikoistason hammashoito tai muu vangin itsensä haluama hoito on tehtävä vankeusajan ulkopuolella. Se ei oikeuta käyttämään ns. syylomaa, vaan vangin on käytettävä tähän omaa lomaansa. Koska loma-oikeus alkaa vasta kun kaksi kolmasosaa rangaistusajasta on kulunut, erikoistason tai muun vangin haluaman hammashoidon ulkopuolelle jää suuri osa vangeista. Vangin on haettava ulkopuoliseen hammashoitoon (useimmiten) maksusitoumus oman kuntansa sosiaalitoimistosta.

7.5 LÄÄKEHOITO

Vangin tullessa siviilistä vankilaan vankilan terveydenhoitaja jatkaa siviilissä aloitettua lääkitystä kunnes vankilan poliklinikan lääkäri on arvioinut ja hyväksynyt lääkityksen jatkoon. Vankilassa on käytössä tietty peruslääkevalikoima, josta voidaan poiketa erillisellä anomuksella. Luvan antaa Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoyksikön johtava ylilääkäri. Yleensä siviilissä aloitettuja lääkkeitä jatketaan vankilassa. (Rise 2006a ja 2006b).

Vankiloissa ei käytetä bentsodiatsepiineja muutoin kuin harvinaisissa poikkeustapauksissa ja silloinkin vain lyhyitä aikoja. Tähän ovat syynä helposti kehittyvät riippuvuusongelmat ja laitton kauppa. (Suhonen 2010, 294). Mikäli vangilla on vankilaan tullessa bentsodiatsepiini-lääkitystä, vanki vieroitetaan näistä lääkkeistä (Aarnio 2010). Lääkkeen vähentämisen tulee kuitenkin tapahtua vähitellen, erityisesti niissä tapauksissa, joissa lääkettä on käytetty säännöllisesti pidempään. Fyysisen riippuvuuden kehityttyä äkillinen hoidon keskeyttäminen aiheuttaa erilaisia vieroitusoireita. (www.valvira.fi).

Eduskunnan oikeusasiamiehelle on tullut vuosien aikana runsaasti kanteluita koskien vankiloiden lääkehoitoa, erityisesti sitä, että vanki ei ole saanut vankilassa vuosia siviilissä käyttämänsä lääkitystä. Usein kyseessä ovat olleet juuri bentsodiatsepiinit. Apulaisoikeusasiamiehen kannanottojen mukaan

lääkehoidon arviointi tulee tehdä aina yksilöllisesti sen mukaan, mikä on potilaan kohdalla lääketieteellisesti perusteltua. Vankilan peruslääkevalikoima tai vankilassa omaksuttu hoitokäytäntö ei saa ratkaista sitä, mikä on lääketieteellisesti perusteltu lääkitys yksittäisen potilaan hoidossa. (Suhonen 2010, 294).

Entinen Terveydenhuollon Oikeusturvakeskus on tutkinut tarkemmin joitakin vankien eduskunnan oikeusasiamiehelle tekemiä kanteluita koskien bentsodiatsepiineista vieroittamista. Tutkimuksissa näissä tapauksissa ei löytynyt riittäviä lääketieteellisiä perusteita pitkäaikaiselle siviilissä määrätyle lääkitykselle (Suhonen 2010, 294-295). Viime kädessä vankilaterveydenhuollon lääkäri vastaa tehdyistä lääkelinjauksista. Vieroitusvaiheessa tulee kuitenkin noudattaa yksilöllistä suunnitelmaa.

Vankilassa vältetään käyttämästä mm. amfetamiinityyppejä stimulantteja, joita monille vangeille on siviilissä määrätty esimerkiksi ADHD:hen (esim. Ritalin). Monet vangit kokevat ongelmalliseksi näiden lääkkeiden lopettamisen ja korvaamisen muilla valmis-teilla.

7.6 POTILASTIETOJEN LUOVUTTAMINEN

Vankilan terveydenhuollon henkilökunnalla on vaitiolovelvollisuus potilaiden asioista. Tämä perustuu terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain 17 §:ään. Potilasasiakirjoihin ja niihin sisältyvien tietojen salassapidosta ja luovutusedellytyksistä säädetään puolestaan potilaslaissa (Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/92). Potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassa pidettäviä. Ilman potilaan suostumusta asiakirjoja saavat käyttää vain asianomaisessa toimintayksikössä potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvat. Tietoja luovutetaan ensisijaisesti potilaan suostumuksella. Suostumuksen pitää olla kirjallinen, vapaaehtoinen, yksilöity ja peruttavissa oleva. Toissijaisesti tietoja voidaan luovuttaa lakiin perustuvan oikeuden nojalla.

Vangilla on myös oikeus pyytäänsä saada itseään koskevia terveydenhuollon tietoja samalla tavoin kuin muillakin kansalaisilla. Rekisteritietojen tarkastuslomake, jolla tietoja voi pyytää, löytyy tietosuojavaltuutetun sivuilta www.tietosuoja.fi.

7.7 POTILASASIAMIESTOIMINTA

Potilasasiamiehet ovat potilaiden oikeuksien edistäjiä ja toteuttajia terveydenhuollossa. Potilasasiamiehen tehtävinä ovat potilaslain 11 §:n mukaan potilaan oikeuksista tiedottaminen potilaille, terveydenhuollon ammattihenkilöille ja muille tahoille. Potilasasiamies myös neuvoo ja tarvittaessa avustaa potilasta muistutuksen, kantelun tai potilasvahinkoilmoituksen teossa. Jokaisella terveydenhuollon toimintayksiköllä tulee olla nimetty potilasasiamies. Vankeinhoidon terveydenhuollossa potilasasiamiehenä toimii terveydenhuollon tarkastaja.

Vankilaterveydenhuollossa terveyden- ja sairaanhoitoonsa ja siihen liittyvään kohteluun tyytymättömällä potilaalla on oikeus tehdä muistutus Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoyksikön johtavalle ylilääkärille. Muistutukseen on annettava kohtuullisessa ajassa kirjallinen vastaus, jossa on ilmoitettava, mihin asiassa on päädytty ja millä perusteella. Annettuun vastaukseen ei voida hakea muutosta.

Vanki voi tehdä myös kirjallisen kantelun siihen aluehallintovirastoon (entinen lääninhallitus), jonka alueella vankila sijaitsee, Rikosseuraamusviraston oikeudelliselle osastolle tai eduskunnan oikeusasiamiehelle. Kantelun tekeminen ei edellytä muistutuksen tekemistä.

7.8 ONKO VANKIEN TERVEYDENHUOLTO RIITTÄVÄÄ?

Normaalisuusperiaatteen mukaan vangeille kuuluu samantasoinen hoito kuin, minkä potilas saisi vapaudessakin. Vankilassa tulisi olla mahdollisuus terveyden edistämiseen, sairauksien ehkäisemiseen ja riittäviin terveydenhuollon palveluihin. Vankiloiden olot tulisi järjestää sellaisiksi, ettei vankien terveydelle aiheudu lisää haittaa vankilassa olosta.

Terveyden säilyttäminen on keskeinen tekijä ihmisoikeuksien toteutumisessa. Vankeuden aikana on mahdollista katkaista päihdekierre, omaksua uusia toimintatapoja ja hoitaa psykiatrisia häiriöitä ja somaattisia sairauksia. Parhaimmillaan vankien terveydenhuolto voi siten tarttua syrjäytyneiden ihmisten ongelmiin ja samalla ehkäistä uusintarikollisuutta.

Erilliseksi järjestetty vankilaterveydenhoito ei välttämättä nykyoloissa ja käytettävissä olevilla resursseilla tuota riittävää lisäpalvelua sille väestön ryhmälle, jonka sairastavuus on moninkertainen normaaliväestöön verrattuna. YK:n talous- ja sosiaalineuvoston hyväksymien vankeinhoidon vähimmäissääntöjen mukaan vankiloiden terveydenhuolto tulisi järjestää yhteistyössä kunnan tai maan yleisen terveydenhuollon kanssa (Vankeinhoidon vähimmäissäännöt 1097, 10). Vähintään terveydenhuollossa tulisi hyödyntää nykyistä huomattavasti enemmän paikkakunnalla saatavilla olevia yleisen terveydenhuollon hoito- ja asiantuntijapalveluja.

8. PÄIHDETYÖ

8.1 PÄIHDETYÖ VANKEUSAIKANA

Vankeuslain yhtenä tavoitteena on rikoksettomaan elämään kuntouttaminen ja uusintarikollisuuden vähentäminen. Näihin tavoitteisiin pyritään järjestämällä vankiloissa muun muassa päihdekuntoutusta, työ- ja koulutustoimintaa ja kurssitoimintaa. Suuri osa vankiloiden kuntouttavasta toiminnasta on päihdekuntoutusta. Vangit ohjautuvat kuntouttaviin toimintoihin arviointiyksikössä tehtyjen riski- ja tarvearviointien, rangaistusajan suunnitelmien ja terveydenhuollon tulohaastattelun perusteella.

Vankeinhoidon päihdestrategia (vuosiksi 2005-2006) ohjaa päihdetyötä vankiloissa. Vankiloissa on kehitetty ansiokkaasti erilaisia päihdehoitoja, kuten erilaisia informointi- ja motivointiohjelmia. Vankilan päihdetyötä ovat päihdehoito, päihdekuntoutus sekä päihdevalvonta. Päihdehoitoa ovat mm. vankilan terveydenhuollon tekemät päihdearviot tulotarkastuksissa, vieroitus- ja katkaisuhoidot, päihteiden aiheuttamien psyykkisten häiriöiden hoito sekä opioidiriippuvaisten korvaus- ja ylläpitohoito. Päihdekuntoutus käsittää lyhyitä informointi- ja motivointiohjelmia, joissa jaetaan tietoa päihdekuntoutuksesta ja motivoidaan päihteettömään elämäntapaan. Pidempiä kognitiiviseen käyttäytymisterapiaan perustuvia ryhmämuotoisia ohjelmia järjestetään pääasiassa ns. päihdeosastojen vangeille. Lisäksi vangeilla on mahdollisuus yksilöllisiin keskusteluihin työntekijöiden kanssa. (www.vankeinhoito.fi).

Päihteettömyyttä tuetaan päihteettömällä sopimusosastoilla samoin kuin avovankilaan pääsyllä. Lisäksi vankiloissa toimii vertaisryhmiä, AA- ja NA-ryhmiä. Päihteettömyyttä valvotaan tarkastuksilla ja satunnaistesteillä.

Vankeinhoidossa toimii 40 erityisohjaajaa, joiden lisäksi päihdekuntoutusta järjestävät usein myös psykologit ja sosiaalityöntekijät. (Knuuti 2009). Vuonna 2009 vankeinhoidon akkreditoituissa päihdekuntoutusohjelmissa aloitti 444 vankia. Muissa kuntoutusohjelmissa aloitti 288 vankia ja ei-akkreditoituissa muissa sosiaalisen kuntoutuksen ohjelmissa 528 vankia. Suurin osa aloittaneista kävi ohjelman loppuun. Sama vanki on

voinut osallistua moneen eri kuntoutusohjelmaan, joten osallistuneiden todellinen määrä on näitä lukuja pienempi. (Ohjelmatyö Rikosseuraamusalalla 2009). Kaikkiaan kuntoutusohjelmiin osallistui alle viidesosa ja päihdekuntoutusohjelmiin vain kuutisen prosenttia kaikista vangeista. Vuonna 2009 rangaistusta suorittavien vankien työajasta käytettiin toiminta- ja päihdeohjelmiin vain 5,6 prosenttia (Rikosseuraamusviraston tilinpäätös ja toimintakertomus vuodelta 2009).

Vankiloiden päihdekuntoutus on suurelta osin ryhmämuotoista kuntoutusta. Ryhmämuotoiset ohjelmat eivät kuitenkaan sovi kaikille. Kynnys hakeutua päihdekuntoutukseen voi olla muutoinkin korkea. Kriminaalihuollon tukisäätiön Terve-projektissa (vuosina 2005-2009) havaittiin, että matalakynnyksisten terveysneuvontakurssien kautta vangit integroituivat helpommin myös muihin vankilan tarjoamiin kuntoutusmahdollisuuksiin. (Uusitalo 2009,14; Lehmusvaara 2009).

Myös muut vankiloissa järjestettävät toiminnalliset ohjelmat, kuten uusintarikollisuuteen vaikuttavat ohjelmat ja vapauttamisohjelmat, perheleirit ja kuntouttava työtoiminta voivat tukea päihdeettömää elämäntapaa, vaikka ne eivät ole varsinaista päihdekuntoutusta. Myös mahdollinen opiskelu ja työ voivat olla tukevia elementtejä. (Knuuti 2009).

Vankien terveystutkimusten mukaan yli 90 %:lla vangeista on päihdeongelma. Päihdeongelman laajuuteen ja kuntoutuksen tarpeeseen verrattuna päihdekuntoutuksen tarjonta ja saatavuus vankiloissa on niukkaa. Silloin kun vanki on motivoitunut, hänen tulee päästä tarpeenmukaiseen kuntoutukseen ja kynnystä päihdekuntoutukseen tulee myös madaltaa. Päihdehuoltolain 7 §:n mukaan palveluja on annettava henkilön avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella.

Tämä ei kuitenkaan aina toteudu muun muassa, koska päihdeettömiä sopimusosastoja ei ole tarpeeksi. Joissakin vankiloissa ei ole päihdekuntoutusohjelmia lainkaan. Osalla vangeista rangaistusaika on niin lyhyt, ettei päihdekuntoutusta ehditä aloittaa ollenkaan. Tällöin tarvitaan esimerkiksi lyhyitä infotilaisuuksia päihdeasioista. Myös vankilan ulkopuoliseen päihdelaitoskuntoutukseen on vaikea päästä. Kuntoutus ei myöskään systemaattisesti kohdistu sitä eniten tarvitseviin.

8.2 KORVAUSHOITO

Vankilassa jatketaan vapaudessa aloitettua opioidikorvaus- tai ylläpitohoitoa. Tämä edellyttää vangin kanssa tehtyä hoitosopimusta ja mm. virtsanäytteiden antamista. Korvaushoitoa on mahdollista saada myös avovankiloissa. Vankiloissa on kerrallaan 20-50 korvaushoitopotilasta (Aarnio 2010). Väkivallalla uhkailu, väkivaltainen käyttäytyminen sekä huumeiden oheiskäyttö, hallussapito, myynti ja ostaminen johtavat yleensä hoidon lopettamiseen (Aarnio 2010). Hoidon lopettamisessa on kuitenkin otettava huomioon hoidolliset ja lääketieteelliset tarpeet ja esimerkiksi väkivaltainen käytös ei itsessään saisi olla peruste hoidon lopettamiselle.

Merkittävä ongelma on se, että vankeusaikana korvaushoidon arviointeja ei tehdä eikä uusia hoitoja siten aloiteta vankilassa. Sosiaali- ja terveysministeriön asetus opioidiriippuvaisten vieroitus- ja korvaushoidosta (33/08, 5 §) kuitenkin mahdollistaa hoidon tarpeen arvioinnin ja hoidon aloittamisen vankeusaikana vankeinhoitolaitoksen terveyden-

huollon yksikössä.³ Käytännössä arvioinnit tulee tällä hetkellä tehdä vapaudessa ennen tuomiota tai vasta vapautumisen jälkeen.

Korvaus- ja ylläpito-hoidot ehkäisevät infektioitauteja (erityisesti HIV:iä) ja vähentävät kuolleisuutta, joka vankilasta vapautuneilla huumeriippuvaisilla on korkea. Hoidot myös vähentävät rikollisuutta vankilassa ja laajemmin yhteiskunnassa. Ylläpito-hoidon tarkoitus on taata paras saavutettavissa oleva toimintakyvyn taso kyseiselle henkilölle (Vankilat, päihheet ja haittojen vähentäminen 2008, 10-11).

8.3 VANKILAN ULKOPUOLINEN PÄIHDEKUNTOUTUS

Vankilan päihdekuntoutuksen läpikäyneitä vankeja voidaan sijoittaa ulkopuoliseen päihdehuoltolaitokseen enintään kuuden kuukauden ajaksi vankeusrangaistuksen aikana. Ulkopuolisessa päihdehuollon laitoksessa tai muussa kuntoutuslaitoksessa aloitti 37 vankia vuonna 2008 (Rikosseuraamusalan vuosikertomus 2008, 22). Vuodelta 2009 ei ole saatavissa tarkkaa tietoa, mutta vaikuttaa siltä, että ulkopuoliseen päihdelaitoskuntoutukseen päässeiden määrä on vähentynyt huomattavasti ja kuntoutukseen päässeet ovat keskittyneet muutamaankin vankilaan. Suosituin jatkokuntoutuspaikka on ollut Siltavalmennus Tampereella. (Saatu tiedot puhelimitse Rikosseuraamuslaitokselta).

Todennäköisesti huomattavasti useammat hyötyisivät ulkopuolisesta päihdelaitoshoidosta. Ulkopuolisen päihdehoidon esteeksi muodostuu useimmiten se, ettei kustannusten maksajaa löydy: vankeinhoitoon määrärahat päihdekuntoutusjaksoihin ovat lähes olemattomat ja kotikunnat taas katsovat, että vankeusajan kuntoutuskustannukset kuuluvat Rikosseuraamuslaitoksen kustannettaviksi. Monissa tapauksissa kustannusvastuun palloittelusta seuraa se, että vapautuva vanki ei saa lainkaan tarvitsemaansa kuntoutusta. Tarvitaan selkeä sopimus tai jopa laki siitä, miten kustannusvastuu jakautuu valtion ja kuntien kesken. Jos vankeinhoito vastaa kustannuksista, tähän tulee varata riittävästi resursseja.

8.4 KUNTOUTUSJATKUMOT VANKILASTA VAPAUTEEN

Päihdekuntoutus vankilassa jää helposti tuloksettomaksi, jos kuntoutus ei jatku vapaudessa. Päihdekuntoutuksen järjestämisen lisäksi vapautuvalla vangilla tulisi olla asunto, työ- tai opiskelupaikka, kohtuullinen toimeentulo ja jonkinlainen sosiaalinen verkosto päiheteettömyyden jatkumisen varmistamiseksi. Näiden järjestämisessä erittäin tärkeä väline on vankeuslain velvoittama vapauttamissuunnitelma, joka tehtiin vuonna 2009 vain 53 %:lle rangaistusvangeista (Vankitietokanta 2009). Vapauttamissuunnitelmaa laadittaessa vankilan työntekijä ottaa yhteyttä eri viranomaisiin vangin asioiden järjestämiseksi. Tarvittaessa pidetään verkostokokouksia. Myös riski- ja tarvearvioiden sekä rangaistusajan suunnitelmien tekemisen yhteydessä tulee arviointikeskuksessa selvittää, mitä päihdekuntoutusta vanki on saanut vapaudessa. Selvitys tulee tehdä yhteistyössä muiden viranomaisten kanssa.

Valvottu koevapaus on yksi keino, jolla mahdollistetaan suunnitelmallisen kuntoutuksen jatkuminen. Valvotun koevapauden aikana päihderiippuvainen vanki voidaan sijoittaa päihdehuollon laitoskuntoutukseen, jonka jälkeen päihdehoito voi jatkua avohoidossa esimerkiksi A-klinikalla. Koevapauden edellytyksenä ovat etukäteen järjestetyt asunto, opiskelu, työ tai työtoiminta tai vastaava. (Rise 2008). Tämä edellyttää hyvissä ajoin

3 Vieroitus-, korvaus- ja ylläpito-hoidon tarpeen arviointi voidaan suorittaa sekä hoito aloittaa ja toteuttaa sellaisessa sairaanhoitopiirissä kuntayhtymän toimintayksikössä, terveyskeskuksessa, päihdehuollon yksikössä tai vankeinhoitolaitoksen terveydenhuollon yksikössä, jolla on hoidosta vastaava, erikseen nimetty lääkäri ja muu toiminnan edellyttämä, hoidon antamiseen perehtynyt henkilökunta, asianmukaiset tilat sekä muut edellytykset hoidon antamiseen itsenäisesti.

ennen suunniteltua koevapausjaksoa yhteistyön aloittamista vangin kotikunnan kanssa ja maksusitoumuksen saamista laitostuntoutukseen.

Koevapaudessa olevat rinnastetaan yhdyskuntaseuraamusta suorittaviin sosiaaliturvatuksissa ja yhteiskunnan palveluissa. Myös hallituksen esitys vankeudesta ja ehdonalaista vapauttamisesta (262/2004vp) lähtee siitä, että koevapaudessa olevien asumiseen, toimeentuloon, opiskeluun, työhön ja terveydenhuoltoon sovelletaan yleistä lainsäädäntöä. Päihdehuollon laitoshoidon koevapauden aikana kuuluu siten vangin kotikunnan maksettavaksi. Kaikki kunnat eivät ole halukkaita osallistumaan kustannuksiin. Eräässä tapauksessa kunta maksoi päihdehuollon laitoshoidosta vain osan, jolloin vankeinhoito osallistui myös kustannuksiin. Ongelmana on se, että koevapauden aikaisten palveluiden järjestämisvastuusta ei ole selkeää mainintaa vankeuslaissa tai vankeusasetuksessa. Rikosseuraamuslaitoksen koevapauden menettelytapaohje (Rise 2008) on vain suositus.

Rikosseuraamuslaitoksessa on myös käytössä joitakin kuntoutusmuotoja, jotka itsessään sisältävät jatkumon vankeudesta vapauteen. Näitä ovat Kuntouttava vankityö (Kuva), Kisko-yhteisöhoito ja WOP-kuntoutus. Kuntoutuksen vaikuttavuutta on WOP-kuntoutuksessa arvioitu yksilön oman kokemuksen kautta (Granfelt 2008). Arviot ovat kannustavia eli asteittainen vapauttaminen ja vapautumisen tukeminen edistää selviytymistä vapaudessa ilman päihkeitä ja rikoksia. Eri kuntoutusmuotojen vaikuttavuudesta uusintarikollisuuteen olisi syytä kuitenkin tehdä lisätutkimusta Rikosseuraamuslaitoksessa, jotta niukkenevat resurssit pystyttäisiin kohdentamaan tehokkaisiin kuntoutusmuotoihin.

Riittävä ja tarpeenmukainen päihdehoito, päihdekuntoutuksen jatkuvuus sekä näihin mahdollisesti liitettävä työkyvyn arviointi edellyttävät tiivistä ja hyvää yhteistyötä vankeinhoidon ja päihdepalvelujen sekä muiden viranomaisien ja toimijoiden kesken. Ennen vankeutta aloitettua kuntoutusta tulisi tarvittaessa jatkaa seuraamuksen aikana ja toisaalta vapautuminen ei saisi katkaista kuntoutusjatkumoa. Tässäkin vankiloiden ja kuntien väliset palvelusopimukset edistäisivät kuntoutusjatkumoiden toteutumista.

Vankiloiden ulkopuolista kuntoutusta tulee hyödyntää tuntuvasti nykyistä enemmän. Toisaalta olisi mahdollista viedä kuntoutustoimenpiteitä vankiloihin. Erityisesti avovankiloissa esimerkiksi A-klinikoiden palveluita voitaisiin käyttää kuntoutuksessa ainakin sielä, missä klinikat sijaitsevat lähellä vankilaa. Esimerkiksi Helsingissä lähin A-klinikka on muutaman korttelin päässä vankilasta. Yhteistyön esteinä voivat olla A-klinikoiden niukat resurssit ja kuntien kustannustenjako, jonka mukaan vangin tulisi käyttää kotikuntansa A-klinikkaa, mikä ei käytännössä pitkien etäisyyksien takia ole mahdollista.

9. TYÖHÖN KUNTOUTUS

9.1 TYÖTOIMINTA VANKILASSA

Työtoiminnan tavoitteena on vangin ammattitaidon ja samalla myös työkyvyn ylläpitäminen ja kehittäminen. Tällöin parannetaan vangin sijoittumista yhteiskuntaan vapautumisen jälkeen. Työtoiminta toteuttaa myös vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon normaalisuusperiaatetta. Vangin olot on järjestettävä pääsääntöisesti siten kuin muuallakin yhteiskunnassa. Vankityön tulisikin vastata yhteiskunnassa yleisesti tehtävää työtä.

Vangeista 1400 tekee päivittäin työtä ja 400 saa veronalaista palkkaa. Puolet vankityöpäivistä tehdään vankiloiden taloushuollossa, kiinteistöjen hoidossa ja rakennustöissä ja puolet tuotannossa.

Vanki ei ole työsuhteessa vankilaan, vaikka hän tekee työtä laitoksessa. Vangit voivat

myös työskennellä erillisellä avolaitosmäärärahalta toteutettavissa valtion, kunnan ja yleishyödyllisten yhteisöjen työkohteissa. Työhön kuntoutuksen tulisi alkaa rangaistus-aikana ja jatkua saumattomasti vapautumisen jälkeen.

Työtoiminnasta on säännökset vankeuslain 8 luvussa.

Toiminnan järjestäminen: Vangille on annettava vahvistettuna työ- ja toiminta-aikana tilaisuus täyttää osallistumisvelvollisuutensa rangaistusajan suunnitelman toteutumista edistävässä toiminnassa.

Varmuosastolle sijoitetulle vangille on annettava tilaisuus täyttää osallistumisvelvollisuutensa varmuusosastolle soveltuvissa toiminnoissa.

Toimintaan sijoittaminen: Vanki on sijoitettava toimintaan ottaen huomioon rangaistusajan suunnitelma, vankilan järjestys ja turvallisuus sekä yhteiskunnan turvallisuus.

Rangaistusaikana tehtävä työ on vangin työtaitoa ylläpitävää ja työllistymistä edistävää työtä (*ammattityö*) tai kuntouttavaa, vangin työkykyä ja valmiuksia parantavaa työtä (*valmentava työ*).

Ammattityön järjestelyssä seurataan asianomaisen alan teknistä kehitystä sekä käytetään ajanmukaisia työtapoja ja -menetelmiä. Valmentavan työn järjestämisessä seurataan lisäksi ammatillisessa kuntoutuksessa yleisesti noudatettavia menetelmiä.

Vangille voidaan antaa lupa varsinaisena työaikana tehdä työtä tai osallistua työharjoitteluun vankilan ulkopuolella (*siviilityö*).

Siviilityön palkkaus ja muut työhön liittyvät ehdot eivät saa olennaisesti poiketa asianomaisessa työssä yleisesti noudatettavista ehdoista. Siviilityön tulee olla työpaikkaan ja työnantajaan liittyvät taloudelliset ja sosiaaliset tekijät huomioon ottaen tavanomaista taloudellista toimintaa.

Vangille voidaan osallistumisvelvollisuuden täyttämiseksi antaa lupa tehdä omaan lukuunsa vankilassa sellaista hyväksyttävää työtä, joka soveltuu vankilassa tehtäväksi (*oma työ*).

Omaa työtä varten vangille voidaan antaa korvauksetta käyttöön vankilan työvälineitä, jollei siitä aiheudu haittaa vankilan järjestykselle, turvallisuudelle tai toimintojen järjestämiselle.

Luotettavaksi katsottava vanki voi saada luvan tehdä työtä laitoksen ulkopuolella. Siviilityön tärkeimpänä tavoitteena on edistää vangin sijoittumista yhteiskuntaan ja ehkäistä samalla laitosten haittavaikutuksia. Lisäedellytyksenä on, ettei vangin työajan ja työmatkojen järjestelyistä saa aiheutua kohtuutonta haittaa laitokselle (Rise 2006d).

Vaikka vankeuslain mukaan kaikille vangeille tulisi järjestää toimintaa, käytännössä näin ei aina tapahdu. Esimerkiksi sakon muuntorangaistusta suorittavat ovat niin lyhyen ajan vankeudessa, ettei heille kyetä järjestämään asianmukaista toimintaa. Lisäksi osa heistä on niin huonokuntoisia, etteivät he kykene minkäänlaiseen työtoimintaan. Joskus myös sijoittelu saattaa epäonnistua siten, että vanki sijoitetaan avolaitokseen, vaikka hän ei kykene osallistumaan siellä järjestettävään työtoimintaan.

Oma lukunsa on erilaisten vähemmistöjen kuten, romanien työtoiminta vankiloissa. He jäävät usein vaille toimintoja, koska muut vangit kieltäytyvät yhteistyöstä heidän kanssaan. Vankiloissa on viime aikoina enenevässä määrin vankeja, joita kutsutaan pelkääjiksi, koska heillä on omasta pyynnöstä perusteltu syy olla erillään muista vangeista. Myös

tähän ryhmään kuuluvilla vangeilla on suuri riski jäädä eri toimintojen ulkopuolelle. Vankeuslain tavoitteista huolimatta pelkääjävangeilla ei käytännössä ole yhtä hyviä mahdollisuuksia saada työtä, kuntoutusta ja koulutusta kuin asunto-osastolla olevilla vangeilla. Joissakin laitoksissa pelkääjävangit asutetaan matkaselleihin tai jopa suljetun osaston selleihin hyvinkin pitkiksi ajoiksi. Pelkääjävankia ei ole tarkoituksenmukaista pitää kuukausien ajan eristettynä. Perustuslain mukaan jokaisella on oikeus turvallisuuteen (Perustuslaki 7 §). Vangin tulee voida suorittaa rangaistuksensa ilman väkivaltaa tai sen pelkoa. Vankeuslain mukaan vankilan on huolehdittava siitä, ettei kukaan oikeudettomasti puutu vangin henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (Vankeuslaki 1 luku 3 §). Pelkääjävankien lukumäärä on ollut viime vuosina kasvussa. Vankiloissa on päivittäin ollut keskimäärin 200 omasta pyynnöstään erillään asuvaa vankia (Laulumaa & Ylä-Mäihäniemi 2009).

Vankiloiden työtoimintaa tulisi arvioida suhteessa yhteiskunnan työvoimapolitiikkaan ja osana rakenteellisen työttömyyden ratkaisupyrkimyksiä. Vankien työtoiminnan kokonaisuudistus tulee toteuttaa yhdessä työhallinnon, opetushallinnon ja Vankeinhoitolaitoksen kesken. Vankien mahdollisuuksia hakeutua tarjolla oleviin työvoimapolitiittisiin koulutusohjelmiin vankilan ulkopuolella tulee arvioida vangin koulutustarpeen ja tarjolla olevien koulutusvaihtoehtojen puitteissa (Normaalisuustyöryhmä 2006).

Työministeriö ja Rikosseuraamuslaitos ovat sopineet keskinäisistä linjauksista vapautuvien vankien palveluista. Sopimuksessa on myös kuvattu menettelyä, joilla työvoimapalveluja voidaan tarjota vangeille jo vankeusrangaistuksen aikana. Esimerkkeinä yhteistyöstä ovat työnhakuinfojen järjestäminen, työnhakusuunnitelmien laadinta, ryhmämuotoinen työnhakukoulutus ja asiakastapaamiset.

Edellä kuvatun kaltainen ohjauksellinen lyhytkestoinen ryhmäpalvelu työhallinnon ja vankeinhoitolaitoksen yhteistyönä on mahdollista ja tarkoituksenmukaista. Näin voidaan työministeriön näkemyksen mukaan kattaa ohjauksellisten palvelujen tarve. Sisällöltään ohjaava toiminta voi soveltua toteutettavaksi vankeusaikana vankiloissa (Työministeriö 2007).

Sen sijaan ammattipätevyyteen, tutkintoon tai sellaisen osaan tähtäävän ammatillisen työvoimakoulutuksen toteuttaminen vankeusaikana suljetuissa vankiloissa ei linjauksen mukaan ole tarkoituksenmukaista. Ongelmaksi muodostuvat muun muassa soveltuvien opetustilojen ja -välineiden sekä laitteiden saatavuus, opetusryhmien tarkoituksenmukainen kokoaminen ja koulutuksen järjestämiskustannusten kasvu verrattuna muutoin järjestettyyn koulutukseen.

Normaalisuusperiaatteen mukaan ei kuitenkaan ole perusteita sulkea vankeja tällä tavoin pois ammatillisesta työvoimakoulutuksesta.

Laitoksen ulkopuolella työssä käyvä tai siihen kykenevä vanki tulee lukea työmarkkinoiden käytettävissä olevaksi. Menettely edellyttää työttömyysturvalain muutosta.

Työhön kuntoutuksen alueella on tarjolla erilaisia kokeiluja ja käytäntöjä erityisesti kolmannen sektorin projekteissa. Siltavalmennusyhdistys tarjoaa asiakkailleen työ- ja yksilövalmennuspalveluja, jolloin on mahdollisuus harjoitella, kehittää ja edistää työelämävalmiuksia, työ- ja ammattitaitoa sekä yksilöllistä toimintakykyä. Valmennuksen yleiset tavoitteet suuntaavat aina kohti työelämää ja koulutusta. Työvalmennus keskittyy päivittäisen tuen antamiseen asiakkaille. Keskeistä on työelämän perusvalmiuksien ja työn erilaisten vaatimusten opettelu, konkreettisten taitojen opettelu ja yhteistoiminta työyhteisössä.

Toiminnan tavoitteena on kehittää välityömarkkinoita nykyistä toimivammiksi. Välityömarkkinoilla tarkoitetaan työttömyyden ja avointen työmarkkinoiden työn välissä olevia

työskentelymahdollisuuksia, joita ovat esimerkiksi palkkatuettu työ, työelämävalmennus ja niihin liittyvät työhön sijoittumista edistävät ja työssä selviytymistä tukevat palvelut.

Vapautuvan tulisi hyvissä ajoin ennen vapautumista saada henkilökohtaista neuvontaa ja opastusta työnhakuun liittyvissä asioissa. Parhaiten tämä voisi toteutua, jos jokaisella vapautuvalla olisi henkilökohtainen tuki- tai vertaistukihenkilö opastamassa käytännön asioissa. Joissakin vankiloissa on saatu hyviä kokemuksia vartijan toimimisesta vapautuvan lähityöntekijänä. Käytännössä tarvitaan kolmannen sektorin palveluja, koska julkisen vallan panostus tuki- ja vertaistukitoimintaan on riittämätön.

9.2 AMMATILLINEN KUNTOUTUS

Ammatillisessa kuntoutuksessa on kyse työelämään palaamisen edellyttämien valmiuksien lisäämisestä. Ammatillinen kuntoutus voi sisältää työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointeja, työ- ja koulutuskokeiluita, työkykyä ylläpitävää ja parantavaa valmennusta sekä ammatillista koulutusta.

Ammatillista kuntoutusta tarjoavat monet eri tahot, kuten sosiaali- ja terveydenhuolto, tapaturma- ja liikennevakuutuslaitokset, työeläkelaitokset, kansaneläkelaitos sekä työ- ja elinkeinotoimistot. Ammatillisen kuntoutuksen järjestelmä on monimutkainen ja hajanainen. Se, minkä laitoksen palvelujen piiriin asiakas kuuluu, riippuu asiakkaan asemasta työelämässä ja vajaakuntoisuuden syistä.

Työeläkelaitosten ammatillinen kuntoutus on suunnattu yli 25-vuotiaille, joilla on voimassa oleva työsuhde tai joilla työsuhteen päättymisestä on enintään 2 vuotta ja jotka ovat työkyvyttömiä tai vaarassa tulla työkyvyttömiksi. Edellytyksenä on myös tietty määrä tuloja. (Mazzei, Siili & Turunen 2009, 56). Työsuhde-edellytykset sulkevat suurimman osan vapautuneista vangeista työeläkekuntoutuksen ulkopuolelle.

Työ- ja elinkeinotoimistojen järjestämä ammatillinen kuntoutus on tarkoitettu pääasiassa vajaakuntoisille työvoimatoimistojen asiakkaille (Mazzei, Siili & Turunen 2009, 56). Palveluihin pääsy ei edellytä työttömyysstatusta, joten esimerkiksi soveltuvuustutkimuksia, terveydentilan ja työkunnon tutkimuksia sekä työ- ja koulutuskokeiluja voidaan tarjota myös vankilassa oleville.

Kansaneläkelaitoksella on vajaakuntoisten ammatillisen kuntoutuksen järjestämistä vastuu (Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista). Kansaneläkelaitoksen ammatillinen kuntoutus on tarkoitettu työssä käyväälle tai työelämään siirtyväälle henkilölle, jonka työkyky on jo heikentynyt tai jota uhkaa työkyvyttömyys lähivuosina. Ammatillista kuntoutusta voi saada esimerkiksi työkyvyn parantamiseen, työelämään siirtymiseen vajaakuntoisuudesta huolimatta tai työhön palaamiseksi pitkän työelämästä poissaolon jälkeen. (www.kela.fi). Vankilassaolo ei sinänsä ole este Kansaneläkelaitoksen järjestämälle kuntoutukselle, jos edellytykset muutoin ovat olemassa. Kuntoutuksen myöntäminen edellyttää yksilöllistä selvitystä ja neuvottelua vankilaviranomaisten kanssa. (Vankilassaolo ja Kelan etuudet 2010, 4).

Kaikki ammatillisen kuntoutuksen tahot edellyttävät sitä, että kuntoutus perustuu lääketieteellisesti todettuun sairauteen, vikaan tai vammaan, joka uhkaa aiheuttaa työkyvyttömyyttä lähivuosina ts. työkyvyn ja ansiomahdollisuuksien arvioidaan sairauden tai vamman vuoksi olennaisesti heikentyneen tai sairaus, vika tai vamma todennäköisesti aiheuttaa uhkan tulla työkyvyttömäksi. Usein terveydenhuollossa tehty hoito- ja kuntoutussuunnitelma (B-todistus) on lähtökohtana muiden tahojen järjestämille ammatillisen kuntoutuksen toimenpiteille.

Vankeusaika olisi otollinen ajankohta vangin työkyvyn selvittämiseen ja kuntoutustoimenpiteiden käynnistämiseen. Vankeinhoidossa vankien työkykyä ja kuntoutustarvetta ammatillisen kuntoutuksen näkökulmasta ei toistaiseksi arvioida systemaattisesti. Joissakin tapauksissa vankeinhoidon ulkopuolelta voidaan hankkia lääkärin tekemiä työkyvyn arviointeja. Tilastotietoja tämän toiminnan laajuudesta ei ole saatavilla.

Vankeinhoidossa kerätään vangeista paljon tietoa taustaselvityksen yhteydessä arviointiyksiköissä, terveystarkastuksissa sekä vankien osallistuessa erilaisiin toimintoihin. Tietoja yhdistelemällä ja täydentämällä esimerkiksi ulkopuolelta ostetuilla työkyvyn arvioinneilla olisi mahdollista luoda polkua ammatillista kuntoutusta varten. Tämä edellyttäisi yhteistyötä Kansaneläkelaitoksen, työ- ja elinkeinotoimistojen sekä vankilan ulkopuolisen terveydenhuollon kanssa ja sen arvioimista, mitä osaa ammatillisesta kuntoutuksesta vankilassa tehdyt arviot vastaisivat. Samalla pystyttäisiin kartoittamaan ne vangit, joita ei pystytä kuntouttamaan ja jotka kuuluisivat työkyvyttömyyseläkkeelle.

Toinen kysymys on se, että rikosseuraamusalan asiakkailta ammatillisen kuntoutuksen esteeksi muodostuu usein se, miten vika, vamma tai sairaus määritellään terveydenhuollossa. Siksi tarvittaisiin selvitystä siitä, mitkä ovat rikosseuraamusasiakkaiden tyypilliset kuntoutustarpeet ja miten ammatillinen kuntoutus voisi vastata näihin tarpeisiin. (Normaalisuustyöryhmä 2006, 74). Ammatillisen kuntoutuksen tarjoamia kuntoutusmahdollisuuksia tulisi tarkastella kriittisesti ja pohtia sitä, vastaavatko nykyisin tarjottavat kuntoutuspalvelut usein vaikeasti syrjäytyneiden rikosseuraamusalan asiakkaiden tarpeita.

9.3 LÄÄKINNÄLLINEN KUNTOUTUS

Kansaneläkelaitos järjestää vaikeavammaisille lääkinnällistä kuntoutusta. Alle 65-vuotiaalla vaikeavammaisella, joka ei ole julkisessa laitoshoidossa, on oikeus saada työ- tai toimintakyvyn turvaamiseksi tai parantamiseksi tarpeellista lääkinnällistä kuntoutusta (Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 9 §). Kuntoutus voi olla avokuntoutusta (esim. fysioterapia, puheterapia) tai laituskuntoutusta (esim. kuntoutus tai sopeutumisvalmennuskurssi). Edellytyksenä on, että henkilö on oikeutettu vähintään korotettuun 16 vuotta täyttäneen vammaistukeen tai korotettuun eläkettä saavan hoitotukeen.

Lääkinnällistä kuntoutusta järjestettäessä henkilöä pidetään vaikeavammaisena, jos

- 1) hänellä on sairaudesta, viasta tai vammasta aiheutuva yleinen lääketieteellinen ja toiminnallinen haitta, josta aiheutuu vähintään vuoden kestävä kuntoutustarve; sekä
- 2) 1 kohdassa tarkoitettu haitta on niin suuri, että hänellä on sen vuoksi huomattavia vaikeuksia tai rasituksia selviytyä jokapäiväisistä toimistaan kotona, koulussa, työelämässä ja muissa elämäntilanteissa julkisen laitoshoidon ulkopuolella. (Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 9 §).

Vankeusrangaistusta suorittavat saavat erittäin harvoin edes alinta 16 vuotta täyttäneen vammaistukea tai eläkettä saavan hoitotukea, eivätkä he siten voi täyttää kriteereitä Kelan lääkinnällisen kuntoutuksen suhteen. Vankien terveystutkimusten mukaan vangit ovat kuitenkin väestön sairain osa, jolloin joudutaan kysymään, miten lääkinnällisen kuntoutuksen, vammaistuen ja eläkkeensaajien hoitotuen kriteerit on määriteltä. Rikosseuraamusalan asiakkaiden työ- ja toimintakyvyn rajoitukset edellyttäisivät usein nykyisestä poikkeavaa määrittelyä.

10. TOIMEENTULO

Perusturvaetuuksiin liittyvä lainsäädäntö ja hallintokäytännöt kohtelevat yhdyskuntaseuraamuksissa olevia ja ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavia hyvin eri tavalla. Yhdyskuntaseuraamuksia suorittavilla etuudet noudattavat normaalisuusperiaatetta, kun taas ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavilla etuuksien saaminen vaihtelee etuuskohtaisesti: osaa etuuksista voidaan maksaa vankeusrangaistuksen aikana tietyin edellytyksin, osa etuuksista katkeaa heti vankeusrangaistuksen alettua, osa katkeaa kolmen kuukauden kuluttua ja jotkut kuuden kuukauden kuluttua. Järjestelmä on kaiken kaikkiaan monimutkainen ja vaikeasti hallittava.

Käytännössä Rikosseuraamuslaitos ilmoittaa Kansaneläkelaitokselle vankeusrangaistusten alkamisesta, jolloin Kela automaattisesti katkaisee etuudet etuuskohtaisen menettelyn mukaisesti. Pääsääntöisesti etuudet on anottava uudelleen vapautumisen jälkeen. Valvotun koevapauden aikana vangilla on oikeus samoihin etuuksiin kuin muillakin kansalaisilla.

Ehdottoman vankeusrangaistuksen aikana seuraavat etuudet katkeavat heti vankeusrangaistuksen alettua:

- Vanhempainpäivärahat
- Lastenhoidon tuki
- Sairauspäiväraha
- Kuntoutusraha
- Työttömyyspäivärahat
- Työttömyyseläke
- Opintoraha lukuun ottamatta tilannetta, jos vanki opiskelee vankilan ulkopuolella
- Opintotuen asumislisä
- Opintolainan lainatakaus

Ehdottoman vankeusrangaistuksen alkamisesta neljännen kuukauden alusta katkeavat seuraavat etuudet:

- KEL-eläkkeet (Kansaneläkelaitoksen maksamat vanhuuseläke, työkyvyttömyyseläke, perhe-eläke, maahanmuuttajien erityistuki) työttömyyseläkettä lukuun ottamatta, joka katkeaa heti vankeusrangaistuksen alussa
- Maahanmuuttajan erityistuki
- Eläkettä saavan hoitotuki
- Eläkkeensaajien asumistuki
- Pitkäaikaistyöttömän eläketuki

Yleinen asumistuki lakkaa ehdottoman vankeusrangaistuksen alkamisesta seitsemännen kuukauden alusta.

Ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavalla on oikeus seuraaviin etuisuuksiin:

- Lapsilisä
- Äitiysavustus
- Alle 16-vuotiaan vammaistuki, mikäli vanhempi vankilassa huoltaa lasta

- 16 vuotta täyttäneen vammaistuki
- Sairausvakuutuksen korvaukset vangin omalla kustannuksella (ja vankeinhoidon lääkärin luvalla) syntyneistä sairaanhoitokustannuksista
- Opintoraha, jos opiskelee vankilan ulkopuolella
- Korkeavustus opintolainan erääntyneille koroille
- Opintolainavähennys
- Ansioläkkeet

10.1. VANHEMMUUDEN JA LASTENHOIDON TUET

Vanhempainpäivärahoja (äitiys-, isyys- ja vanhempainrahaa) ei makseta vakuutetulle siltä ajalta, jolloin hän on suorittamassa vankeusrangaistusta⁴ (Sairausvakuutuslaki 1224/04, 9 luku 15 §). Jos lapsi syntyy vankeusrangaistuksen aikana, päivärahapäivät kuluvat, vaikka etuutta ei makseta. Jos päivärahakautta on jäljellä vapautuessa, pitkä vankeusrangaistus aiheuttaa sen, ettei hakija voi esittää verotuksessa todettuja työtuloja päivärahan perusteeksi.

Lastenhoidon tuki on vaihtoehto lapsen hoitamiselle päivähoidossa. Kun vankilassa olevalla vanhemmalla ei pääsääntöisesti ole mahdollisuutta valita päivähoitopaikan ja tuen saamisen välillä, lastenhoidon tukea ei makseta. Mikäli tällainen valintamahdollisuus on avovankilassa, voi vankikin mahdollisesti saada lastenhoidon tukea. (Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta 1128/96).

Vankeusrangaistusta suorittava voi saada *äitiysavustuksen* (Laki äitiysavustuksesta 447/93).

Lapsilisää maksetaan lapsilisän nostajaksi ilmoitetulle vanhemmalle tai huoltajalle, jonka huollossa lapsi on (Lapsilisälaki 796/92) tai joka pääasiassa huolehtii lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Vankeusrangaistus ei siten sinänsä estä lapsilisän maksamista.

10.2 SAIRAUTEEN JA KUNTOUTUKSEEN LIITTYVÄT ETUUDET

Sairauspäivärahaa ei voida maksaa vakuutetulle, joka on suorittamassa vankeusrangaistusta⁵ (Sairausvakuutuslaki 8 luku 5 §). Vaikka vanki saisi avolaitostyöstään ennakonpidätyksenalaista palkkaa, hän ei ole työsuhteessa vankilaan eikä siten saa työsuhteeseen sidottua sosiaaliturvaa. Sairauden tai työtapaturman sattuessa ammattityötä tekevän vangin tulot putoavat selvästi: vanki on saattanut saada ammattityöstä palkkaa esimerkiksi 7,30 euroa tunnilta, mutta työkyvyttömyysajalta hänelle maksetaan käyttörahaa kolmannen toimintarahaluokan mukaan, mikä tarkoittaa 1,20 euron tunnilta. (Vankeusasetus 509/06, 35 §). Pitkä vankeusrangaistus aiheuttaa sen, että verotuksessa todettujen työtulojen puuttuessa etuus maksetaan vapauduttua vähimmäismääräisenä. Tämä tarkoittaa sitä, että sairauspäiväraha on nolla euroa 55 ensimmäisen sairauspäivän aikana. Tämän jälkeen sairauspäivärahan suuruus on 22,04 euroa/päivä.

Asianmukaisesti todetun työkyvyttömyyden ja muiden edellytysten täytyessä sairauspäivärahaa tulisi maksaa myös vankeuden aikana.

⁴ Pidätyksen, tutkintavankeuden, sakon muuntorangaistuksen ja yhdyskuntapalvelun ajalta vanhempainpäivärahoja maksetaan.

⁵ Valvotun koevapauden, pidätyksen, tutkintavankeuden, sakon muuntorangaistuksen ja yhdyskuntapalvelun ajalta sairauspäivärahaa maksetaan.

Kuntoutusrahaa maksetaan Kansaneläkelaitoksen järjestämän kuntoutuksen ajalta. Tällaista kuntoutusta ovat ammatillinen kuntoutus vajaakuntoisille, lääkinnällinen kuntoutus vaikeavammaisille ja harkinnanvarainen kuntoutus, joka voi olla kumpaakin edellä mainituista. Kuntoutusrahaa voidaan myöntää myös päihdehuoltolakiin perustuvaan yksilölliseen kuntoutukseen, jos kuntoutus annetaan Kansaneläkelaitoksen hyväksymässä laitoksessa ja siitä on tehty kuntoutussuunnitelma.

Kuntoutusrahaa ei voida pääsääntöisesti maksaa vankeusrangaistusta suorittavalle, koska kuntoutusrahan saamisedellytyksenä on estyminen tekemästä omaa tai toisen työtä (Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 17 §).

Sairaanhoidon kustannuksia ja lääkkeitä ei korvata vankeusrangaistuksen aikana (Sairausvakuutuslaki 2 luku 3 §). Perusteena on, että vankeusrangaistuksen aikana vangille on valtion varoista järjestettävä terveydenhoito, sairaanhoito ja lääkinnällinen kuntoutus (Vankeuslaki 10 luku 7 §). Poikkeuksena on tilanne, jolloin vanki järjestää rangaistuslaitoksen lääkärin luvalla omalla kustannuksellaan tutkimusta tai sairaanhoitoa. Myös lomalla syntyneistä kustannuksista voi saada korvausta. Samoin valvotun koepapuden, tutkintavankeuden ja sakon muuntorangaistuksen aikana Kela maksaa sairaanhoidon korvauksia.

Vuoden 2010 alusta laki *vammaisuuksista* (570/07, 24-25 §) muuttui siten, että vammaistukien ja eläkkeensaajan hoitotuen maksaminen jatkuu, vaikka saaja joutuu yli 3 kk kestäväan laitoshoidon. Muutos koskee vankeusrangaistusta suorittavia siltä osin, kun vanki saa *yli 16-vuotiaan vammaistukea*. *Eläkettä saavan hoitotuen* maksaminen keskeytyy edelleen vankeusrangaistuksen alkamista seuraavan neljännen kuukauden alusta. Tämä johtuu siitä, että eläkettä saavan hoitotuki on sidoksissa kansaneläkkeen maksamiseen, joka kansaneläkelain mukaan keskeytyy tuona ajankohtana⁶. Tuen maksaminen aloitetaan uudelleen vankeusrangaistuksen päättymistä seuraavan kuukauden alusta, jos edellytykset etuuden saamiseen eivät ole muuttuneet.

Alle 16-vuotiaan vammaistuki (ent. lapsen hoitotuki) voidaan Kelan päätöksellä maksaa toiselle vanhemmalle tai muulle henkilölle vankeusrangaistuksen aikana, kun lapsi ei ole vanhemman huollettavana. Muulle henkilölle maksaminen edellyttää kunnan sosiaalilautakunnan tai vastaavan toimielimen suostumusta. (Laki vammaisuuksista 27 §).

Avolaitoksessa oleva vanki tekee yleensä palkkatyötä. Työterveyshuoltolain mukaan (1383/01, 2 luku 4 §) työnantajan on kustannuksellaan järjestettävä työterveyshuolto työstä ja työolosuhteista johtuvien terveysvaarojen ja -haittojen ehkäisemiseksi sekä työntekijöiden turvallisuuden, työkyvyn ja terveyden suojelemiseksi ja edistämiseksi. Vankeinhoidossa työtä tekevien vankien työterveyshuoltoa ei ole erikseen järjestetty, vaan työterveyshuollosta vastaa Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoyksikkö normaalin toimintansa puitteissa.

10.3 TYÖTTÖMYYTEEN LIITTYVÄT ETUUDET

Työttömyysturvalain (1290/02) 2 luvun 3 §:n mukaan henkilöllä ei ole oikeutta työttömyyspäivärahaan ja työmarkkinatukeen, jos hän on estynyt olemasta työmarkkinoilla vankeusrangaistuksen tai tutkintavankeuden takia.

Laitoksen ulkopuolella työssä käyvä tai siihen kykenevä ja pääsevä vanki tulee kuitenkin lukea työmarkkinoiden käytettävissä olevaksi. Normaalisuustyöryhmän (2006) ehdotuk-

⁶ Jos henkilö on ollut tutkintavankina välittömästi ennen vankeusrangaistuksen alkamista ja tutkintavankeusaika vähennetään vankeusrangaistuksesta, eläkettä saavan hoitotuen maksaminen keskeytetään, kun näiden yhteenlaskettu aika on kestänyt kolme kuukautta.

sen mukaan työttömyysturvalakia tulisi täsmentää tältä osin. Työministeriö on esittänyt (14.2.2008) tulkintasuositusta, jonka mukaan laitoksessa (vankeudessa) oleminen ei välttämättä ole este työmarkkinoilla olemiselle. Tällaisessa tilanteessa tulisi selvittää, onko henkilö todella estynyt vastaanottamasta työtä vankeusrangaistuksen takia. Työministeriö on pitänyt tulkintasuositusta riittävänä, jolloin lakimuutosta ei tarvittaisi.

Jos henkilö on saanut työttömyysturvaa ennen vankeusrangaistuksen alkamista, hän on oikeutettu vapauduttuaan saamaan heti uudelleen työttömyysturvaa, mikäli vankeusrangaistus on kestänyt alle 7 vuotta. Edellytyksenä on ilmoittautuminen työ- ja elinkeinotoimistoon työttömäksi työnhakijaksi.

Vankila-aikainen avolaitostyö ei kartuta työttömyysturvan työssäoloehto, mikä on ansio- ja peruspäivärahan yhtenä edellytyksenä.

Joissakin tapauksissa työmarkkinatukea voi vapautumisen jälkeen joutua odottamaan viisi kuukautta:

Odotusaika on näin pitkä muun muassa silloin, kun henkilö ei ole aikaisemmin (ennen vankeusrangaistusta) täyttänyt vaadittavaa työssäoloehto (vähintään 18 tuntia viikossa palkkatyötä 34 viikkoa työttömyyttä edeltäneiden 28 kuukauden aikana, lisäksi palkkaehto) eikä hänellä ole ammatillista koulutusta.⁷ Odotusaika alkaa työ- ja elinkeinotoimistoon työttömäksi työnhakijaksi ilmoittautumisesta ja päättyy, kun henkilö on ollut 5 kuukautta työttömänä työnhakijana, yrittäjänä, työssäoloehdon täyttävässä työssä tai esimerkiksi työvoimapoliittisessa koulutuksessa. (Työttömyysturvalaki 8 luku 4 §).

Työmarkkinatuen viiden kuukauden odotusaika koskee usein pitkiä vankeusrangaistuksia suorittaneita. Joukossa on keski-ikä ohittaneita henkilöitä, jotka jäävät viime sijaisen toimeentulotuen varaan vapautumisesta viiden kuukauden ajaksi, jos eivät työllisty.

10.4 OPINTOIHIN LIITTYVÄT ETUUDET

Opintotukilaki (65/94) 6 § 14 kohdan mukaan opintotuen opintorahaa ja asumislisää ei makseta sille, joka suorittaa vapausrangaistusta ja opiskelee rangaistuslaitoksessa. Etuudet lakkaavat vankeusrangaistuksen alkaessa ja niitä on haettava uudelleen vapautumisen jälkeen. Opintolainan valtioneuvoston päätös ei myönnetä opiskelijalle, joka on suorittamassa vankeusrangaistustaan (Opintotukilaki 15 §). Vankilassa olevalla on kuitenkin mahdollisuus saada opintorahaa, mikäli hän opiskelee vankilan ulkopuolella.

Vangilla on oikeus korkoavustukseen opintolainan erääntyneille koroille sekä oikeus verotuksen opintolainavähennykseen normaalien edellytysten täytyessä.

10.5 ELÄKKEISIIN LIITTYVÄT ETUUDET

Kansaneläkelain mukaan ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavan etuudensaajan etuudet (työttömyyseläkettä lukuun ottamatta) katkaistaan sen jälkeen, kun vankeusrangaistusta on suoritettu kolme kuukautta (Kansaneläkelaki 568/07, 66 §)⁸. Etuudet tarkoittavat vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeitä, lesken- ja lapsen eläkkeitä sekä lapsikorotusta.

Pitkäaikaistyöttömille henkilöille maksettavasta eläketuesta noudatetaan Kansaneläkelain

⁷ Odotusaikaa ei vaadita, jos työmarkkinatuki tulee työttömyyspäivärahan jatkoksi. Odotusaikaan luetaan työssäolo, yrittäjänä toimiminen ja työvoimapoliittisiin toimenpiteisiin osallistuminen työttömyyttä edeltävien kahden vuoden aikana.

⁸ Pelkän tutkintavankeuden, pelkän sakon muuntorangaistuksen, alle 3 kk kestävä vankeusrangaistuksen ja ulkomaan vankilassa suoritettua rangaistuksen ajalta etuuksia kuitenkin maksetaan.

66 §:ää siten, että eläketuen maksaminen keskeytetään vankeusrangaistuksen alkamisesta neljännen kuukauden alusta (Laki eräiden pitkäaikaisesti työttömänä olleiden henkilöiden eläketuesta 39/05, 8 §).

Maahanmuuttajan erityistuki⁹ turvaa toimeentulon Suomessa asuvalle maahanmuuttajalle vanhuuden ja työkyttömyyden ajalta. Erityistuen maksaminen keskeytetään vankeusrangaistuksen alkamisesta neljännen kuukauden alusta (Laki maahanmuuttajien erityistuesta 1192/02, 22 §).

Edellä mainittujen Kansaneläkelaitoksen maksamia eläke-etuuksia aletaan automaattisesti maksaa uudelleen vankeusrangaistuksen päättymistä seuraavan kuukauden alusta. Maahanmuuttajien erityistuki on kuitenkin Kelan toimesta tarkistettava, mikäli maksaminen on ollut keskeytyksissä yli vuoden ajan.

Työttömyyseläke katkeaa heti vankilaan joutumista seuraavan kuukauden alusta, koska vanki ei ole työmarkkinoiden käytettävissä (Kansaneläkelaki 22c §). Ansioeläkkeiden maksaminen jatkuu keskeytyksellä vankeusrangaistuksen aikana.

Merkittävä ongelma on se, että eläkettä ei tällä hetkellä kerry vankilassa tehtävästä työstä. Toinen ongelma on se, että eläkkeiden kohtelu on vankeusaikana erilaista sen mukaan, onko kyseessä kansaneläke vai ansioeläke.

10.6 ASUMISEEN LIITTYVÄT ETUUKSET

Mikäli yksin asuva yleisen asumistuen saaja joutuu vankilaan, asumistuki lakkaa vankeusrangaistuksen alkamista seuraavan seitsemännen kuukauden alusta edellyttäen, että hänellä on edelleen asumismenoja vankeuden aikana. Käytäntö perustuu asumistukilain (408/75) 1 §:n 1 momenttiin ja 15 §:n 5 momenttiin, joiden mukaan asumistuki lakkaa silloin, kun ruokakunta muuttaa pois asunnosta. Yleistä asumistukea on haettava uudelleen vankeusrangaistuksen suorittamisen jälkeen.

Asumistukea aletaan maksaa sen kuukauden alusta, jona vanki vapautuu. Usein vapautuva onnistuu saamaan asunnon jo aikaisemmin, mutta asuntoa on vaikea ottaa vastaan asumistuen puuttumisen takia. Valvotun koevapauden aikana henkilölle voidaan myöntää yleinen asumistuki, jos tuen saamisen muut edellytykset täyttyvät.

Yleistä asumistukea saavaa ruokakuntaa kohdellaan eri tavalla kuin yksin asuvaa. Jos ruokakuntaan kuuluvan henkilön puoliso on vankilassa, hänet lasketaan ruokakuntaa kuuluvaksi, vaikka poissaolo kestäisi useitakin vuosia. Jos vankilassa on joku muu perheenjäsen kuin asumistuen hakijan puoliso, esimerkiksi aikuinen lapsi, poissaolo katsotaan tilapäiseksi enintään vuoden ajan. Nämä laskentatavat ovat eduksi vangin perheelle, koska tällöin laskelmassa otetaan huomioon suuremmat asumismenot, suurempi asunnon pinta-ala ja korkeampi tuloraja.

Eläkkeensaajien asumistuki lakkaa ehdottoman vankeusrangaistuksen alkamisesta neljännen kuukauden alusta (Laki eläkkeensaajan asumistuesta 571/07, 27 §). Mikäli tuki lakkaa yli kuuden kuukauden ajaksi, puolison asumistuki tarkistetaan yksinäisen eläkkeensaajan asumistueksi, mikäli hän on eläkkeensaaja ja hänellä on oikeus eläkkeensaajien asumistukeen.

Kriminaaliasiamiehen toimistoon on tullut runsaasti yhteydenottoja sekä yksin asuneilta vangeilta että heidän omaisiltaan koskien asunnon säilyttämismahdollisuuksia vankeus-

⁹ Myös maahanmuuttajien erityistukea maksetaan, jos kyseessä on pelkkä tutkintavankeus, pelkkä sakon muuntorangaistus, alle 3 kk kestänyt vankeusrangaistus tai rangaistuksen suorittaminen ulkomaan vankilassa.

rangaistuksen aikana. Asumiskustannuksia voidaan tukea yleisen asumistuen ja toimeentulotuen kautta. Kun myös toimeentulotukea maksetaan enintään kuuden kuukauden ajan vankeusrangaistuksen alkamisesta ja useat kunnat maksavat vain muutaman kuukauden, edellyttää asunnon säilyttäminen käytännössä omaisilta tai tuttavilta saatavaa tukea. Vangin menetettyä asuntonsa on uuden asunnon saaminen vapautumisvaiheessa vaikeaa, mikä heikentää huomattavasti kuntoutumismahdollisuuksia.

10.7 TOIMEENTULOTUKI

Vangeille maksetaan ammattityöstä avolaitoksessa käypää palkkaa ja suljetussa vankilassa toimintarahaa. Toimintarahaa maksetaan myös valmentavaan työhön, koulutukseen tai muuhun vankilan hyväksymään tai järjestämään toimintaan osallistuville. Osallistumisvelvollisuudesta vapautetuille maksetaan käyttörahaa samoin kuin myös sellaiselta työ- ja toiminta-ajalta, jolta ei makseta palkkaa tai toimintarahaa (Vankeuslaki 9 luku 6 §). Myös avovankilassa vangille voidaan maksaa pelkästään käyttörahaa, mikäli hänelle ei ole voitu osoittaa sopivaa toimintaa tai työtä.

Tutkintavangeilla ei ole ehdotonta oikeutta saada vankilasta käyttörahaa (Tutkintavankeuslaki 768/05, 4 luku 1 §).

Vankilasta saatava ylläpito on vangin ensisijainen toimeentulojärjestelmä. Toiminta- ja käyttörahat ovat kuitenkin mitoitukseltaan niin pieniä, että vangille voi syntyä toimeentulotuen tarvetta. Tällöin vangilla on oikeus toimeentulotukeen samoin perustein kuin muillakin tuen tarpeessa olevilla. Jos hänellä ei ole käytettävissä muita tuloja tai varoja ja hänellä on toimeentulotuen perusosalla katettavia menoja, joita hän ei ole voinut kattaa vankilasta saadulla ylläpidolla, voi olla perusteltua maksaa vangille käyttövaraa toimeentulotukena. (Toimeentulotukiopas 2007, 31-32).

Toimeentulotuen myöntämisessä käyttövaratasona vankeihin sovelletaan yleisesti sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetussa laissa (734/92) lyhytaikaisessa laitoshoidossa olevalle määriteltyä käyttövaraa, joka tällä hetkellä on 90 euroa kuukaudessa. Tätä vähemmän toiminta- ja käyttörahaa saavalle vangille voidaan myöntää toimeentulotukea.

Avovankilassa vangit saavat yleensä palkkaa, joka on huomattavasti suurempi kuin suljetussa vankilassa saadut toiminta- ja käyttörahat. Kuitenkin myös avovankilassa vangin käyttövara voi jäädä pieneksi esimerkiksi tilanteessa, jossa vangilla on ulosottoja ja elatusmaksuja tai jos vanki ei voi osallistua työhön sairauden takia. Useissa kunnissa toimeentulotukea myönnettäessä myös avovankeihin sovelletaan edellä mainittua 90 euron käyttövaraminimiä. Kuntien käytännöissä on kuitenkin vaihtelua siten, että joissakin kunnissa avovankilaan sijoitettujen vankien käyttövaraminimi voi olla huomattavasti suurempi. Suurempi käyttövaraminimi saattaakin olla perusteltu avovankilassa, jossa vanki joutuu itse kustantamaan monia asioita.

Valtakunnallisessa Sosiaali- ja terveysministeriön toimeentulotuen ohjeistuksessa (2007) ei ole määritelty erikseen vankien käyttövaratasoa, eikä myöskään otettu kantaa siihen, tulisiko käyttövaran olla erilainen suljetussa vankilassa ja avovankilassa.

Toimeentulotukilain (1412/97) 7c §:n perusteella vangit voivat hakea täydentävää (harkinnanvaraista) toimeentulotukea esimerkiksi vankeuden aikaisiin asumismenoihin tai matkojen aiheuttamiin matkakustannuksiin. Myös vangin perheellä on mahdollisuus hakea toimeentulotukea tapaamismatkojen aiheuttamiin kustannuksiin. Täydentävällä toimeentulotuella voidaan tukea myös vankilasta vapautuvan asunnon saantia tarvittaessa takuuvuokralla ja vuokraennakolla.

Täydentävää toimeentulotukea tulee myöntää silloin, kun hakijalla on erityisistä tarpeista tai olosuhteista johtuvia menoja, ja kun pelkän perustoimeentulon myöntäminen ei riitä turvaamaan asiakkaan välttämätöntä toimeentuloa laissa tarkoitetulla tavalla. Täydentävän toimeentulotuen tarve on arvioitava asiakaskohtaisesti asiakkaalle tehdyn laskelman perusteella. Täydentävässä toimeentulotuessa ei suljeta pois mitään menolajia, jos menot harkitaan asiakkaalle tarpeellisiksi. (Toimeentulotukiopas 2007, 73).

Kriminaaliasiamiehen toimistoon tulleista yhteydenotoista runsas kolmannes on koskenut toimeentulotuen myöntämiseen liittyviä asioita. Vankien (ja heidän omaistensa) saamat toimeentulotukipäätökset voivat vaihdella paljon kunnasta toiseen tai jopa saman kunnan eri sosiaalitoimistojen välillä. Asiakkaiden on vaikea tietää oikeuksistaan. Yleisesti asiakkaan puhelimitse tehtyyn toimeentulotukitiedusteluun annetaan suullisesti kielteinen vastaus. Asiakasta ei ohjata tekemään hakemusta, jolloin kirjallisen päätöksen puuttuessa ei ole myöskään valitusmahdollisuutta.

Sata-komiteassa pitkään pohdittu toimeentulotuen perusosan maksatuksen siirto Kansaneläkelaitokselle olisi kiireellisesti toteutettava kansalaisten yhdenvertaisten oikeuksien toteuttamiseksi.

Vankien toimeentulotuen myöntämisperusteita tulisi yhtenäistää. Valtakunnallinen ohjeistus käyttövaratasosta vankilassa olisi tarpeellinen. Lisäksi tulisi ottaa huomioon erityistarpeet, joita vanki joutuu kustantamaan erityisesti avovankilassa. Täydentävä toimeentulotuki tulisi lisäksi sovittaa yhteen vangin ansioiden, ulosottojen ja elatusmaksujen kanssa.

10.8 VANGIN ELATUSMAKSUT

Monet vangit ovat elatusvelvollisia. Vahvistettua elatusapua voidaan vankeuslain (7 §) mukaan periä vangin palkasta siten, että ennakonpidätyksen ja ruoka- ja ylläpitomenojen korvauksen ja mahdollisen ulosmittauksen jälkeen palkasta voidaan pidättää enintään puolet. Vankeuslaissa ei ole määritelty tarkkaa euromäärää, joka vangille on jäätävä elatusmaksujen (ja ulosottojen) jälkeen. Kriminaaliasiamiehen toimistoon tulleiden yhteydenottojen perusteella on havaittu, että vangille saattaa jäädä tällaisessa tilanteessa kuukaudessa käyttövaraa vain 50 euroa. Tämä on riittämätöntä avolaitoksessa, jossa vanki joutuu itse kustantamaan monia asioita. Kyseessä on selkeä puute, mikä aiheuttaa myös toimeentulotuen tarvetta. Elatusmaksut ja ulosotot olisi sovitettava vangin palkan kanssa siten, että vangille jäisi kuukaudessa käyttövaraksi vähintään 90 euroa.

Vangilla on mahdollisuus muuttaa voimassa olevaa elatussopimusta lastenvalvojan luona tehtävällä uudella sopimuksella tai käräjäoikeuden päätöksellä tulojen pienuuden takia. Lastenvalvojan luona tehtävä sopimuksen muutos edellyttää lasten toisen huoltajan suostumusta, minkä takia se ei ole aina mahdollinen. Kaikki vangit eivät ole tietoisia elatussopimusten muuttamismahdollisuudesta.

11. ASUMINEN

11.1. VANGIN ASUMISOLOT

Vankien asuintiloista on säännökset vankeuslain 7 luvun 1 §:ssä:

Vankien käytössä tulee olla asianmukaiset asuin- ja peseytymistilat. Vankiloita rakennettaessa ja korjattaessa varsinaiset asuintilat on varustettava niin, että ne vastaavat yleisessä rakennuslainsäädännössä asuintiloille asetettuja vaatimuksia.

Vankipaikan tulee täyttää seuraavat vähimmäisvaatimukset:

Yhden hengen sellin pinta-ala on vähintään 7 m² ja useamman vangin sellissä on oltava tilaa vähintään 5,5 m² vankia kohti. WC-tilaa ei lasketa sellin pinta-alaan. Sellin muoto on otettava huomioon, kun määritellään useamman vangin sellin paikkamäärää. Selliin pitää voida järjestää jokaiselle vangille tarvittavat kalusteet.

Sellin ikkunan pinta-ala on vähintään 10 % lattiapinta-alasta. Vakituksessa asuinkäytössä olevassa sellissä tulee olla tuuletusmahdollisuus ulkoilmaan.

Jos vangilla ei ole tosiasiallista mahdollisuutta päästä sellistä WC-tiloihin kaikkina vuorokaudenaikoina, tulee tällainen selli laskea pinta-alasta riippumatta yhdeksi vankipaikaksi.

Suljetuissa vankiloissa sellissä tulee olla hälytyslaite, jolla voidaan saada välittömästi yhteys henkilökuntaan. Sellissä tulee olla paloilmoin (Rise 2006c).

Vankiloiden asuintiloista osa on niin heikkokuntoisia, etteivät ne ole säännösten mukaan soveltuvia asumiskäyttöön. Vankeinhoidon investointiohjelman mukaan tavoitteena on, että vankiloiden asumistilat korjataan rakennuslainsäädännön edellytysten mukaisiksi vuoteen 2011 mennessä. Rikosseuraamuslaitoksen mukaan tavoite ei kuitenkaan toteudu, koska suuri osa hankkeista on taloudellisten syiden vuoksi siirtynyt. Tavoitteeksi onkin asetettu vuosi 2015. Toisaalta esimerkiksi Konnun suon vankilan lakkauttamispäätös tulee vähentämään rakennuslainsäädännön vastaisten vankien asuintilojen määrää.

Euroopan neuvoston Kidutuksen vastainen komitea, CPT on kiinnittänyt useita kertoja huomiota vankien asumisolojen parantamiseen erityisesti niiden sellien osalta, joista puuttuvat wc- ja pesutilat. Komitean saaman selvityksen mukaan huhtikuussa 2008 oli vankiloissa 508 selliä, joissa ei ollut wc-tiloja. Komitea kritisoi Suomea paljusellien käytöstä ensimmäisen kerran jo v. 1992.

Komitealle ilmoitettiin, että suunnitelmissa on saniteettitilojen rakentaminen vuoteen 2015 mennessä. Komitea suositteli, että sellien saniteettitiloilla varustamista aikaistetaan huomattavasti. CPT pyysi samalla Suomen viranomaisia ryhtymään kaikissa Suomen vankiloissa toimenpiteisiin sen varmistamiseksi, että vangeille, jotka on sijoitettu ilman wc:tä oleviin sellisiin, annetaan mahdollisuus asianmukaisten wc-tilojen käyttöön kaikkina vuorokauden aikoina (CPT 2008).

11.2. ASUMINEN VAPAUTUMISEN JÄLKEEN

Perustuslain mukaan julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon ja tukea asumisen omatoimista järjestämistä (Perustuslaki 19 §). Perustuslain säännös ei kuitenkaan välittömästi turvaa kansalaisille subjektiivisia oikeuksia vaan se toimii pääasiassa vain julkista valtaa objektiivisesti velvoittavana. Perustuslain 6 § 2 momentin mukaan ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Asunnon säilyttäminen vankeusaikana on yksinelävälle vangille vaikeaa, käytännössä lähes mahdotonta kuutta kuukautta pidempää aikaa johtuen siitä, että asumistuki ja toimeentulotuki lakkaavat viimeistään kuuden kuukauden kuluttua vankeusrangaistuksen alkamisesta. Mikäli asunnon onnistuu vuokrata vankilasta käsin, oikeus asumistukeen alkaa vasta vapautumiskuukauden alusta.

Asunnottomana vankilasta vapautuminen on keskeinen ongelma, mikä merkittävästi vaikeuttaa rangaistuksesta vapautuvien kuntoutumista. Vankien asema asuntomarkkinoilla on huono ja asunnon saaminen vaikeaa. Useimmilla paikkakunnilla vapautuvan vangin ainoa mahdollisuus asunnon saamiseen on kunnallinen vuokra-asunto. Suuremmilla paikkakunnilla on mahdollista päästä myös välivuokra-asuntoon tai tukiasuntoon.

Vankien asunnottomuus on noussut esiin Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishojelman¹⁰ (Paavo 2008-2011) ja siihen liittyvän, Rikosseuraamusviraston koordinoiman Oma Koti -hankkeen myötä. Hankkeen tavoitteena on löytää paikallisia ja asiakaskohdattavia asumisratkaisuja vankilasta asunnottomana vapautuvien sekä asunnottomien kriminaalihuollon asiakkaiden tuettuun asumiseen.

Maksuhäiriöt, vuokravelat ja häiriöhäädöt

Valtaosalla vapautuvista vangeista asunnon saannin vaikeudet liittyvät luottotietojen menetykseen, vuokravelkoihin sekä häätöihin, jotka usein johtuvat asumiseen liittyvistä ongelmista, kuten häiriöiden aiheuttamisesta.

Kunnallisten vuokra-asuntojen asukasvalintakäytännöt vaihtelevat paljon maan eri osissa: Joissakin kunnissa vuokravelka estää asumiseen pääsyn, toisissa edellytetään vuokravelan maksamista, joissakin riittää osoitettu aikomus maksamiseen. Oikeuteen mennyt häätö saattaa myös estää asunnon saamisen. (Kaakinen ym. 2006, 39).

Valtioneuvoston asetuksessa valtion tukemien vuokra-asuntojen asukkaaksi valitsemisesta (1191/01), aravarajoituslaissa (1190/93) sekä korkotukilaissa (604/01) sanotaan seuraavasti:

Asukasvalinnan tavoitteena on se, että valtion tukemat arava- ja korkotuki-vuokra-asunnot osoitetaan vuokra-asuntoa eniten tarvitseville ruokakunnille ja samalla pyritään vuokratalon monipuoliseen asukasrakenteeseen ja sosiaalisesti tasapainoiseen asuinalueeseen. Asukkaaksi valitsemisen perusteina ovat hakijaruokakunnan asunnontarve, varallisuus ja tulot. Etusijalle on asetettava asunnottomat ja muut kiireellisimmässä asunnon tarpeessa olevat, vähävaraisimmat ja pienituloisimmat hakijaruokakunnat. Asukasvalinnassa voidaan yksittäistapauksessa poiketa etusijajärjestyksestä, jos se hakijaruokakunnan erityisolosuhteet, paikkakunnan vuokra-asuntotilanne tai vuokratalon asukasrakenne huomioon ottaen on erityisen perusteltua.

Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut kantaa maksuhäiriöiden huomioimiseen arava-vuokra-asuntojen asukasvalinnoissa 26.4.2007 (D 1429/4/05) ja päätenyt ratkaisussaan siihen, että hakijoiden asunnontarpeen, varallisuuden ja tulojen perusteella määräytyvästä etusijajärjestyksestä ei voida poiketa hakijan luottotiedoissa olevan maksuhäiriömerkinnän perusteella, ts. asunto on pääsääntöisesti annettava etusijajärjestyksen mukaiselle hakijalle, vaikka tällä olisi luottohäiriömerkintä. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies toteaa kuitenkin, että päätös voidaan tehdä toisinkin, jos vuokranmaksun laiminlyönnin vaara on todellinen ja perusteltu senkin jälkeen, kun eri keinoin on pyritty turvaamaan vuokrasaatavaa. Yksittäisissä tapauksissa on myös mahdollista että jollain hakijalla on sellainen peruste, jonka nojalla etusijajärjestyksestä voidaan poiketa.

¹⁰ Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishojelman tavoitteena on puolittaa pitkäaikaisasunnottomuus vuoteen 2011 mennessä sekä tehostaa toimia asunnottomuuden ennaltaehkäisemiseksi. Pitkäaikaisasunnottomuuden vähentämishojelmaa toteutetaan 10 paikkakunnalla. Ohjelmassa mukana olevat kunnat – Helsinki, Espoo, Vantaa, Turku, Tampere, Lahti, Oulu, Kuopio, Jyväskylä ja Joensuu – ovat ARA:n vuonna 2007 toteuttaman kuntakyselyn mukaan suurimmat asunnottomuuskunnat Suomessa.

Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut kantaa myös 29.10.2004 (D 2752/4/03) asunnonhakijan aikaisempien järjestyshäiriöiden vaikutukseen asukasvalinnassa. Oikeusasiamies toteaa, että

aikaisemmat järjestyshäiriöt ovat jossain määrin rinnastettavissa maksuhäiriöihin ja niiden huomioon ottamiseen asukasvalinnassa. Kummassakin tapauksessa on kyse aikaisemmassa asumishistoriassa ilmenneistä ongelmista. Hakijan aikaisempia järjestyshäiriöitä ei sinänsä voi pitää laillisena perusteena, jolla arava- tai korkotukiasunto voidaan evätä hakijalta, joka lain mukaisten asukasvalintaperusteiden mukaan olisi muutoin oikeutettu saamaan vuokra-asunnon. Huomiota tulisi kiinnittää häiriöiden ajankohtaan ja toistuvuuteen. Vain siinä tapauksessa, että häiritsevän asumisen vaaraa voidaan pitää todellisuena ja perusteltuna, asunnon epääminen voi olla hyväksyttävää. Selkeimmin tällainen tilanne voi olla kyseessä silloin, kun hakija on vastikään saanut hädän asunnostaan. Se, että asukas on aikaisemman asumishistoriansa aikana saanut varoituksen häiritsevän elämän takia, ei vielä yksinään ole riittävä peruste vuokra-asunnon epäämiseen.

Oikeusasiamies katsoo, että häiritsevän elämän takia asuntonsa menettäneen hakiessa uudelleen asuntoa, tulisi olla selvitys siitä, että asumistavoissa on tapahtunut muutos. Kun tällaista selvitystä voi olla vaikea esittää, voidaan vuokrasopimus tehdä aluksi määräaikaisena tai tehdä sosiaaliviranomaisten kanssa jälleenvuokrasopimus.

Hakijalla voi olla myös vuokrarästejä samalle vuokranantajalle. Tällöin vuokrarästi tulee pyrkiä hoitamaan esimerkiksi hakemalla ehkäisevää toimeentulotukea. Sosiaaliviranomaisten kautta voidaan hakea maksusitoumusta tai jälleenvuokrasopimusta. Tässäkin tapauksessa kyseeseen voi tulla myös määräaikainen vuokrasopimus. (Arava- ja korkotukivuokra-asuntojen asukasvalintaopas 2007, 29-30).

Kunnan tehtävänä on valvoa, että asukasvalinnassa noudatetaan valtioneuvoston vahvistamia perusteita (Aravarajoituslaki 4 §).

Tuettu asuminen

Rangaistuksesta vapautuvissa on runsaasti henkilöitä, jotka tarvitsevat tuettua asumista, mutta tarjolla olevat tuetut asumispalvelut eivät ole heille soveltuvia. Useimmat vapautuneet toivovat itsenäistä asumista, johon on liitetty yksilöllisesti suunniteltua tukea.

Hannakaisa Rynänen (2010) tekemässä vaikeasti asutettavia koskevassa selvityksessä nousi esille vapautuvien vankien tarvitsemien hoitopaikkojen ja kuntoutusjatkumoiden puute. Vapautuvien tuen tarpeita tulisi arvioida jo rangaistusaikana ja ohjata heitä tarpeenmukaisesti asumis- ja tukipalveluihin. Asukkaan tarpeiden mukaan mitoitetuilla asumisen tukipalveluilla (yhteydenpito ja asumisen seuranta, interventiot pulmatilanteissa, tukiverkoston ylläpito ja koordinointi, yhteistyö isännöintitoimen, sosiaalitoimen ja poliisitoimen kanssa) voitaisiin vastata monen haasteellisenkin vaikeasti asutettavan tuen tarpeisiin. Nykymuodossaan asumispalveluiden rakenteet eivät tarpeeksi ota huomioon rikostaustaisten vaihtelevia tilanteita, vaikka yksittäisten asiakkaiden kanssa joustavuutta ja yksilöllistä räätälöintiä löytyisikin.

Tilanteen parantamiseksi tarvittaisiin nykyistä kiinteämpää yhteistyötä seuraamusjärjestelmän, vapautuvan kotikunnan ja palvelujen tuottajien välillä. Ainakin suuremmissa kunnissa tarvittaisiin myös työntekijöitä, jotka olisivat perehtyneet nimenomaan rangaistuksesta vapautuvien erityisongelmiin. Esimerkiksi Helsingissä kehitys on kuitenkin ollut täysin päinvastainen: erityispalveluista on luovuttu vuoden 2010 alusta ja toiminta on hajautettu kaupungin eri sosiaalitoimistoihin.

12. KOULUTUS

Vankien koulutusta koskevat keskeiset kohdat ovat vankeuslain 8 luvussa.

Vanki voi osallistua vankilassa tai sen ulkopuolella järjestettävään koulutukseen. Koulutukseen osallistumisesta vankilan ulkopuolella noudatetaan, mitä vankeuslain 8 luvun 9 - 10 §:ssä säädetään. Aluevankila tai vankila sopii vankilassa toteutettavasta tutkintoon johtavasta tai muusta koulutuksesta koulutuksen järjestäjien kanssa. Vankilassa järjestettävässä koulutuksessa noudatetaan lisäksi soveltuvin osin, mitä asianomaisesta koulutuksesta yleisesti säädetään. Vangille, joka ei ole suorittanut perusopetuksen oppimäärää, on annettava tilaisuus sen suorittamiseen.

Vangin opintoja on ohjattava ja tuettava sekä opiskelumenestystä seurattava. Koulutuksesta annettavasta todistuksesta ei saa ilmetä, että opintoja on harjoitettu vankilassa. Vangille voidaan antaa myös lupa opiskella vankilan ulkopuolella.

Vangille voidaan antaa lupa osallistua vankilan ulkopuolella riittävän valvonnan alaisena vankilan järjestämään tai hyväksymään toimintaan, joka tukee vangin kuntoutumista, yhteyksiä ja sijoittumista yhteiskuntaan. Luvan tärkeimmät edellytykset ovat: 1) lupa tai sijoitus edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista, 2) vangin rangaistusaikaisesta käyttäytymisestä sekä hänen henkilöstään ja rikollisuudestaan saatujen tietojen perusteella luvan ehtojen noudattamista voidaan pitää todennäköisenä.

Vanki, jolla on päihdeongelma tai jolla arvioidaan olevan erityisiä vaikeuksia selviytyä vapaudessa, voidaan sijoittaa määrääjäksi vankilan ulkopuoliseen laitokseen tai vastaavaan yksikköön, jossa hän osallistuu päihdehuoltoon tai hänen selviytymismahdollisuutensa parantavaan muuhun tavoitteelliseen toimintaan.

Ulkopuoliseen laitokseen sijoituksen edellytyksenä on lisäksi, että vankila, sijoituspaikka ja vanki ovat tehneet kirjallisen sijoitussopimuksen. Sijoituksen edellytyksenä on myös vangin suostumus siihen, että vankeinhoitoviranomaiset saavat antaa sijoituksen kannalta tarpeellisia tietoja sijoituspaikalle ja että sijoituspaikka saa ilmoittaa vankeinhoitoviranomaisille ehtojen rikkomisesta.

Rangaistuksesta vapautuvilla on paljon oppimisvaikeuksia. Toimenpiteitä näiden vaikeuksien nykyistä laajemmin tunnistamiseksi ja erityisopetuksen kattavaksi järjestämiseksi tulee jatkaa. Rikosseuraamusvirastossa toteutettiin vankilaopetuksen kehittämishanke 2005-2007: Oppimisvaikeuksien tunnistaminen opetuksen ja ohjauksen lähtökohdaksi. Hankkeissa on mm. koulutettu vankeinhoitolaitoksen erityishenkilöstöä tunnistamaan oppimisvaikeuksia ja ottamaan ne toimintojen järjestämisessä huomioon. Myös opetushallituksen valtakunnallisessa Lukineuvola-hankkeessa on käsitelty vankien oppimisvaikeuksia. Lukineuvola-hankkeen osahanke toteutettiin Helsingin vankilassa. Hankkeen aikana vangeille tarjottiin mahdollisuutta osallistua inforyhmiin, vertaisryhmiin ja henkilökohtaiseen ohjaukseen. Monet vankien ammatillisen koulutuksen järjestäjistä ovat ammatillisia erityisoppilaitoksia, joiden kanssa yhteistyötä tulee kehittää. Haasteena on erityistä tukea tarvitsevien vankien toimintojen järjestäminen.

Kriminaalihuollon tukisäätiö hallinnoi vuosina 2007-2010 Oppimisvaikeuksista vapaaksi-hanketta, jonka tarkoituksena on selvittää alle 30-vuotiaiden vankien ja yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien asiakkaiden oppimisvaikeuksia ja rakentaa heille oppimisvaikeudet huomioivia kuntoutuspolkuja rangaistusajasta vapauteen. Hankkeen asiakkaista noin 75 %:lla on lukemisen ja/tai kirjoittamisen vaikeutta sekä noin 80 %:lla tarkkaavuusvaikeuden piirteitä. Luvut ovat yhteiskunnallisesti erittäin hälyttäviä.

Monelle rikostaustaiselle jo pelkkä oppimisvaikeuden tiedostaminen on ollut tärkeää it-

setunnon kannalta ja selventänyt monia epäonnistumisen kokemuksia. Yllättävää on, että harvalla hankkeen asiakkaalla oppimisvaikeuksia on tutkittu aikaisemmin. Oppimisvaikeuksien huomiointi rangaistusten täytäntöönpanon aikana vähentää varmasti uusintarikollisuutta. Kun oppimisen pulmat otetaan toiminnassa huomioon, asiakas välttyy epäonnistumisen kokemuksilta. Onnistumisen kokemukset edesauttavat elämään lainkuuliaista elämää, koska itsetunto kohoaa ja uskallus osallistua koulutukseen tai työhön kasvaa.

Lausunnon saaminen lukivaikeudesta on monelle rangaistusta suorittavalle tärkeää senkin vuoksi, että lukivaikeus otetaan esim. autokoulussa huomioon. Lukivaikeuden vuoksi henkilö saa yleensä suorittaa autokoulun kirjallisen kokeen suullisesti tai ilman aikarajoitusta. Ajokortin saaminen vähentää uusintarikollisuutta, koska ajokorttitta ajot vähentyvät ja liikenneturvallisuus paranee. Ajokorttia tarvitaan nykyään monessa ammatissa, joten ajokortin saaminen on monelle rangaistuksesta vapautuvalle tärkeää työllistymisen kannalta.

Vankeuslaki edellyttää vankien oppimisvaikeuksien huomiointia. Jokaiselle vangille laaditaan rangaistusajan suunnitelma, jossa myös oppimisvaikeudet tulisi huomioida. Valittavasti oppimisvaikeuksien huomiointi ei ole kuitenkaan riittävää rikosseuraamusalalla. Asiaan tulisi panostaa runsaasti nykyistä enemmän (Sunimento 2008).

Opetuksen tarve näyttää lisääntyneen, koska rangaistusajan suunnitelmia tehdään vankeuslain mukaisesti systemaattisemmin. Rangaistusajan suunnitelmissa opetuksen tarpeita ei ole huomioitu aikaisempaa enempää. Voisi olettaa, että tarpeita havaittaisiin enemmän, koska vankien koulutustausta on huomattavasti heikompi kuin väestöllä keskimäärin.

Opetustarjonnan lisäämiseen ei vaikuta vain vankien tarpeiden lisääntyminen, vaan koulutuksenjärjestäjien mahdollisuudet ja resurssit järjestää vankilaopetusta. Vankilan opinto-ohjaajien kelpoisuusvaatimuksena on ylempi korkeakoulututkinto. Rekrytoinnissa tulisi noudattaa samoja kelpoisuusehtoja kuin muidenkin oppilaitosten opinto-ohjaajilla. Lisäksi opinto-ohjaajille tulisi järjestää täydennyskoulutusta.

Oikeus maksuttomaan perusopetukseen perustuslain 16 §:n mukaan ei toteudu. Oppivelvollisuus on suorittamatta noin 6-7 %:lta vangeista. Ongelmana on epäselvyys vankilan sijaintikunnan vastuusta oppivelvollisten perusopetuksen järjestämisessä. Kysymys on tosin melko pienestä ryhmästä. Oppivelvollisia vankeusvankeja on ollut viime vuosina keskimäärin vajaat kymmenen. Tämä johtuu siitä, että alle 18-vuotiaita tuomitaan ehdottomaan vankeuteen vain erityisen painavista syistä (Normaalisuustyöryhmä 2006).

Käytännössä vankilat osallistuvat perusopetuksen järjestämisestä aiheutuviin kustannuksiin. Tämä koskee myös oppivelvollisuusikäisiä. Ongelmana on, että joissakin vankilan sijaintikunnissa ei ole ollut riittävästi mahdollisuuksia opetuksen järjestämiseen. Näin siitä huolimatta, että vankila on pyrkinyt hankkimaan sitä ostopalveluina koulutuksen järjestäjiltä.

Vankilaopetuksesta ei ole mainintaa perusopetuslaissa. Se tulisi rinnastaa sairaalaopetukseen, josta on säädetty laissa (Perusopetuslaki 4 §). Kuntaliiton mukaan kunnan perusopetuksen järjestämisvelvollisuus koskee oppivelvollisuusikäisiä, eikä sitä pidä tietyn ryhmän (vankien) kohdalla laajentaa. Perusopetuslakiin tulisi lisätä lain 4 §:n sairaalaopetuksen lisäksi maininta vankilasta laitoksena, jonka sijaintikunta on velvollinen järjestämään perusopetusta laitoksessa oleville oppivelvollisille (Normaalisuustyöryhmä 2006, 98, 101).

Vankien koulutustarjonnassa on merkittäviä alueellisia eroja. Huomattavalla osalla vangeista on erilaisia oppimisvaikeuksia. Tällöin erityisopetuksen tarve kasvaa. Mahdollisuudet erityisopetuksen järjestämiseen ovat vankiloissa kuitenkin riittämättömät (Koski & Mäki 2006, 121-122).

13. VELAT

Yli 80 % vapautuvista vangeista on velkaantuneita. Velkaantuminen on painottunut rikosperusteisiin korvauksiin ja maksamattomiin sakkoihin. Päihteiden käyttöön liittyviä velkoja on noin 15 %:lla. Velkaantuneet vangit vapautuvat käytännössä joko sosiaaliturvasta riippuvaiseen toimeentuloon tai harmaan talouden piiriin tekemään työtä ilman verokirjaa (Näkki 2006, 158-159). Velkaongelman laajuutta ja vakavuutta osoittaa myös se, että velallisten lisäksi myös omaiset ovat usein huolestuneita vangin ja vapautuneen velkaongelmista.

Velkakysymys sitoutuu tiiviisti vankien rikolliseen alakulttuuriin. Erityisesti päihderiippuvaisia vankeja saatetaan käyttää hyväksi ja kytkeä rikolliseen toimintaan antamalla huumevelkaa. Esille on tullut tapauksia, joissa rikolliset ovat lähteneet perimään ”harmaita velkoja” myös vangin läheisiltä. ”Harmaiden velkojen” syntymisen estämiseen ja haittojen vähentämiseen tulisi erityisesti vankien kohdalla etsiä uusia keinoja.

Velka-asiat ovat olleet viime vuosina tärkeimpiä asiaryhmiä, joiden vuoksi kriminaaliasiamiehen toimistoon on otettu yhteyttä. Kriminaaliasiamies on motivoinut ja auttanut asiakasta selvittämään velkojat ja velkojen määrän sekä avustanut ulosottovirastoon tai velkojille tehtävän maksusuunnitelman laatimisessa. Lisäksi asiamies on ollut tarvittaessa yhteydessä ulosottovirastoon. Asiakasta on motivoitu varaamaan aika kotipaikkakunnan talous- ja velkaneuvonnasta ja samalla informoitu Omille jaloille -projektin, jossa Kriminaalihuollon tukisäätiö oli yhteistyökumppanina, tarjoamista palveluista. Joissakin tapauksissa asiamies on avustanut valtiolle tuomittujen korvausten armahtamista, koskevan hakemuksen laadinnassa. Käytännössä asiakkaat, joilla on maksuvaraa, on ohjattu Takuu-Säätiön palveluihin järjestelylainan saamiseksi ja tietyin edellytyksin velkajärjestelyn piiriin.

Suomessa ei ole yhtenäistä rekisteriä veloista. Tämä vaikeuttaa velkojen selvittelyä erityisesti rangaistuksesta vaputuvilla, koska he eivät usein itsekään ole selvillä velkojistaan ja velkojensa määrästä eikä heillä usein ole riittävää pitkäjänteisyyttä tai kykyä selvittää tilannettaan.

Velkaantumisella on merkittäviä haittavaikutuksia. Kun asiakkaan luottotietoihin on maksukyvyttömyyden vuoksi tullut merkintä, se on usein esteenä esimerkiksi asunnon, kotivakuutuksen, matkapuhelimen tai opintolainan saannille. Palvelun tarjoajalla on oikeus tarkistaa asiakkaan luottotiedot. Lisäksi ulosottorekisterin velkatiedot ovat kaikille julkisia. Kyseisten rekisterien perusteella saadaan melko kattava tieto henkilön velkaantumisesta, vaikka yhtenäistä velkarekisteriä ei ole.

Rikosperusteiset velat ovat suuri este yhteiskuntaan integroitumiselle, vaikkakin ne vanhenevat 20 vuodessa. Aika on kuitenkin liian pitkä. Kunnallinen talous- ja velkaneuvonta toimii vaihtelevasti, vaikka palvelut tulisi olla kaikille avoimia. Tilanne on vangeille usein kestämaton ja synnyttää pikemminkin välinpitämättömyyttä kuin halua selvittää ja hoitaa velkoja. Vapauduttua vanki hakeutuukin helposti ”harmaille työmarkkinoille” tilanteensa vuoksi. Vangille tulisikin järjestää mahdollisuudet hoitaa esim. työtä tai tavoitteellista toimintaa vastaan velkojaan nykyistä laajemmin jo rangaistusaikana – myös suljetuissa vankiloissa. Järjestely helpottaisi merkittävästi takaisin yhteiskuntaan sijoittumista. Sillä voisi olla myös merkittävä motivoiva vaikutus työelämään palaamiselle.

Joillakin paikkakunnilla velka- ja talousneuvojat käyvät vankiloissa kertomassa velkojen järjestelystä. Vangilla tulee normaalisuusperiaatteen mukaan olla oikeus saada velka- ja talousneuvontaa, kuten muillakin kansalaisilla. Käytännössä vapautumisen jälkeenkin on ollut ongelmia saada ajanvaraus. Velkaneuvonnasta saa yksityiskohtaista neuvontaa ja opastusta siitä, miten velkojen järjestelyssä edetään.

Velkojen järjestely vaatii asiantuntemusta, joten siinä kannattaa käyttää asiantuntijoiden palveluja. Jos vapautuvalla on työpaikka, hänellä on yleensä myös maksuvaraa, jolla hän voi saada järjestelylainan ja maksaa kaikki velat kerralla pois. Pieniin velkoihin voi saada apua sosiaalisen luoton kautta, mutta käytännössä sen tarjoaminen kunnissa on ollut vähäistä. Lisäksi kriteerit luoton saamiseksi ovat tiukat. Ongelmana on myös se, ettei luottoa voida myöntää maksuvarattomalle asiakkaalle.

On myös mahdollista ottaa yhteyttä velkoihin ja neuvotella korkojen ja pääomankin koh- tuullistamisesta. Mikäli velkojien kanssa pääsee yhteisymmärrykseen niin laaditaan mak- suohjelma, jota noudattamalla velat tulevat hoidettua. Menettely toimii parhaiten silloin, kun velkojat suostuvat ohjelmaan ja velkojien määrä on pieni. Usein vanki tarvitsisi sekä ”kädestä pitävää” asiantuntija-apua että vertaistukea velkaneuvottelu- ja järjestelyasiois- sa, jotta niissä onnistuttaisiin.

Velkajärjestelyssä kaikki velat niputetaan yhteen ja sovitaan viiden vuoden maksuohjel- ma, jonka jälkeen velat on hoidettu. Velkajärjestelyn ongelmana on se, että sitä ei pää- sääntöisesti myönnetä, jos rikosperusteisia velkoja on yli puolet kaikista asiakkaan ve- loista. Tärkeää on myös, ettei velkaannu lisää. Kevytmielinen velkaantuminen on yleensä esteenä velkajärjestelyyn pääsulle.

Ongelmia on esiintynyt myös sakkojen maksamisessa. Sakon muuntoja vankeudeksi on rajoitettu merkittävästi vuonna 2008 voimaantulleen uudistuksen myötä. Maksamattomia sakkoja voidaan muuntaa vankeudeksi enää vain siltä osin, kun kysymys on tuomioistui- men tuomitsemista sakoista. Uudistuksen on arvioitu vähentävän sakkovankien määrää merkittävästi. Uudistus on oikeansuuntainen sillä vankilatuomio ei saisi olla riippuvai- nen varallisuudesta.

Ulosottovirastojen ulosottomiehillä on valtuudet myöntää maksuaikaa ja vapaakuukausia. Osa ulosottomiehistä on kuitenkin haluttomia tekemään vangin tai vapautuneen kanssa maksusopimuksia. Käytäntö saattaa tosin vaihdella suuresti eri ulosottovirastoissa. Ulos- ottovirasto käsittelee myös vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon lykkäyksiä koskevia hakemuksia. Tällöin taloudellisten asioiden hoitamiseksi voitaisiin myöntää helpommin lykkäyksiä, varsinkin jos kysymyksessä on työssäkäynti sakkojen maksamiseksi (Linna & Leppänen 2007, 24-25, Mohell & Pajuoja 2006, 48-49).

Valitettavasti vangin ja vapautuneen velka-asioiden järjestelyyn ei ole kyetty kehittämään toimivaa menettelyä. Tämä on välttämätöntä, jos uusintarikollisuutta halutaan todella vä- hentää. Joitakin uudistuksia on tehty. Vuonna 2008 astui voimaan laki, jonka mukaan velka vanhenee 20 vuoden kuluttua tuomion antamisesta. Uudistuksen eräänä tavoitteena oli, että velallisen asema velan vanhentumisen jälkeen olisi selkeä ja tukisi hänen palaamistaan yhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi. Uudistuksesta huolimatta ongelmaksi jää edelleen rikosperusteisten velkojen 20 vuoden vanhentumisaika noin 10 prosentin viiväs- tuskorkoineen ja perintäkuluineen. Aika on niin pitkä, ettei se voi kovin konkreettisesti tukea velallisen eli tässä tapauksessa rikoksenteikijän palaamista yhteiskunnan aktiivisek- si jäseneksi (Kylämarttila 2007, 25).

Kuntoutukseen sitoutuneille asiakkaille voitaisiin myöntää lainatakaus muuntorangais- tuksen välttämiseksi. Tällöin lainalla voitaisiin maksaa tiedossa olevat sakot ja mahdol- lisesti osa muista valtion varoista rikoksen johdosta maksetuista korvauksista. Takaus rajoittuisi koskemaan tilanteita, joissa muuntorangaisuksen täytäntöönpanolle ei myönnetä lykkäystä.

Rikosvahinkolakia tulisi muuttaa siten, että rikoksella aiheutetuista vahingoista tulisi ny- kyistä laajempi osa korvattavaksi rikoksen uhrille rikosvahinkolain nojalla. Rikosvahn-

kolaki tulisi olla ensisijainen korvausmuoto. Käytännössä valtio onnistuu perimään osan saatavistaan ja kuntoutukseen sitoutuneiden kohdalla se voisi luopua osasta saatavistaan. Valtiokonttorilla tulisi olla nykyistä laajemmat valtuudet tehdä vapaaehtoisia maksusitoumuksia valtiolle tulevista rikoksesta tuomituista maksuista, joihin kuuluisivat myös sakot.

Edellä esitetyn lisäksi pitäisi luoda toimiva velkojen järjestely rangaistuksesta vapautuville asiakkaille, jotka ovat sitoutuneet kuntoutukseen ja rikoksettomaan elämään.

14. VANGIN LÄHEISET

Tässä luvussa käsitellään vankien perheiden ja läheisten asemaa. Keskeisesti esitellään Kriminaalihuollon tukisäätiön asiamestoiminnassa vankien läheisille tehtyä kyselyä (Kaurala 2009) ja kyselystä esiin nousevia perheiden toimeentuloon ja yhteydenpitoon vankilassa olevan puolison ja isän kanssa liittyviä ongelmia. Kyselyn tulokset on julkaistu Kriminaalihuollon tukisäätiön monisteita-sarjassa joulukuussa 2009 otsikolla 'Mitä kuuluu vangin läheisille? Sosiaalisen tilanteen kartoitus'. Julkaisu on saatavana nettijulkaisuna Kriminaalihuollon tukisäätiön sivuilta www.krits.fi.

14.1. MITÄ KUULUU VANKIEN LÄHEISILLE? -SELVITYS

Mitä kuuluu vangin läheisille? -selvityksessä tarkasteltiin vankien perheiden sosiaalista tilannetta, asumista, toimeentuloa, velkaantumista, avun saantia viranomaisilta ja yhteydenpitoa vangin kanssa. Se oli alustava selvitys kohderyhmästä, jota ei Suomessa ole aikaisemmin tutkittu.

Selvitys tehtiin kyselytutkimuksena. Kyselyyn vastasivat miesvankien avio- ja avopuolisot sekä naisystävät loka-marraskuussa 2008 kolmessa Etelä-Suomen aluevankilan alueella sijaitsevassa vankilassa vierailuaikoina sekä kahdella Vapautuvien Tuki ry:n perheleirillä. Kysymyslomakkeita jaettiin 82 ja niistä palautui 54 eli 66 %. Aineiston koko ja valikoituminen huomioon ottaen kyselyn tuloksia voidaan pitää suuntaa-antavina.

Valtaosa vastaajista oli avo- tai avioliitossa. 70 %:lla oli alle 18-vuotiaita lapsia, joita oli yhteensä 65. Perherakenteet olivat monimuotoisia: yli puolet oli perheitä, joissa oli lapsia vastaajan aikaisemmista liitoista, runsaassa kolmanneksessa oli lapsia nykyisen miehen kanssa ja lopuissa oli lapsia sekä vastaajan nykyisen miehen kanssa että vastaajan aikaisemmista liitoista.

Valtaosalla vastaajista oli toisen asteen ammatillinen koulutus. Yli puolet kävi työssä. 15 % oli äitiyslomalla tai hoitovapaalla ja saman verran oli työttömänä.

Toimeentulotukea sai 22 %, yleistä asumistukea 33 % ja elatustukea 30 % vastaajista. Joka kymmenennellä pääasiallinen toimeentulo tuli toimeentulotuesta. Perheet olivat velkaantuneita: yhdeksällä kymmenestä perheestä oli velkaa. Keskimäärin velkaa oli 56 000 euroa. Rikosperustaista velkaa oli 42 %:lla.

Perheen toimeentulo miehen vankeusrangaistuksen aikana nousi selvityksessä keskeiseksi: yli puolet vastaajista arvioi toimeentulonsa muuttuneen huonompaan suuntaan vankeusrangaistuksen aikana. Näin arvioineista useimmat olivat lapsiperheiden äitejä, joiden toimeentulo tuli sosiaaliturvaetuuksista ja toimeentulon heikkeneminen johtui miehen tulojen loppumisesta vankeusrangaistuksen takia. Taloudellisia vaikeuksia lisäsi se, että vankeusrangaistuksen takia yksin perhettä huoltava avio- tai avopuoliso ei yleensä saa yhteiskunnan maksamia yksinhuoltajille tarkoitettuja etuuksia.

Vankeusrangaistukseen ja taloudellisiin vaikeuksiin liittyi usein mielialan huononemista. Yli puolet vastaajista kertoi mielialansa huonontuneen miehen vankeusrangaistuksen aikana. Mielialan huononeminen merkitsi masentuneisuutta ja yksinäisyyden kokemuksia. Alle 18-vuotiaiden lasten äideillä esiintyi lisäksi riittämättömyyden ja häpeän tunteita sekä surua isän poissaolosta lapsen arkipäivästä.

Selvityksen toiseksi keskeiseksi asiaksi nousi yhteydenpito vankilassa olevan puolison kanssa. Yhteydenpitoa vaikeuttivat monet asiat: vankiloiden puhelin- ja puheaikojen rajoitukset, vankilasta soitettavien puheluiden kalleus sekä vankiloiden tapaamisaikojen vähäisyys. Matkakustannukset vankilaan ja perhetapaamisten rajalliset järjestämismahdollisuudet vankiloissa vaikeuttivat myös yhteydenpitoa. Lasten ja isän yhteydenpitoa vaikeutti lisäksi isän loma-oikeuden puuttuminen.

Kysymyslomakkeen lopussa vastaajilla oli mahdollisuus tuoda esiin itselleen tärkeitä asioita. Esille nousi perheen toimeentuloon, vankiloiden tapaamiskäytäntöihin sekä vankilavierailuilla koettuun kohteluun liittyviä asioita. Kohtelu vankilassa oli koettu usein epäasialliseksi ja epäkunnioittavaksi. Erityisesti kiinnitettiin huomiota vartijoiden käytökseen ja toivottiin, että vartijoiden koulutuksessa tuotaisiin esille nykyistä enemmän asiakaspalveluun liittyviä asioita.

Selvityksen pohjalta nousi joitakin toimenpide-ehdotuksia erityisesti vankien perheiden toimeentulon ja perheiden yhteydenpidon parantamiseksi vankeusrangaistusta suorittavan puolison ja isän kanssa. Toimenpide-ehdotukset esitetään samassa yhteydessä muiden toimenpide-ehdotusten kanssa luvussa 16.

14.2. PERHEEN TOIMEENTULO TOISEN VANHEMMAN VANKEUSRANGAISTUKSEN AIKANA

Vankilassa oleva ei yleensä kykene osallistumaan lastensa elatukseen. Vankeusrangaistuksen aikana lasten elatusvastuu jää näin ollen kotona olevalle vanhemmalle. Vankiperheiden taloudellista ahdinkoa lisää se, ettei vankeusrangaistuksen takia yksin jäänyttä avio- tai avopuolisoa katsota pääsääntöisesti yksinhuoltajaksi päätettäessä elatustuesta ja lapsilisän yksinhuoltajakorotuksesta. Erityisesti pitkien tuomioiden aikana tämä on vaikea ongelma.

Lapsilisän yksinhuoltajakorotus

Lapsilisälain 7 §:n mukaan yksinhuoltajalla tarkoitetaan

lapsilisän nostamiseen oikeutettua henkilöä, joka ei lapsilisän maksukuukauden alkaessa ole avioliitossa tai joka ennen maksukuukauden alkua on muuttanut puolisostaan erilleen yhteiselämän lopettamiseksi. Yksinhuoltajana ei kuitenkaan pidetä henkilöä, joka avioliittoa solmimatta jatkuvasti elää yhteisessä taloudessa avioliitonomaisissa olosuhteissa toisen henkilön kanssa.

Lapsilisän yksinhuoltajakorotuksen myöntäminen vankeusrangaistusta suorittavan henkilön puolisolalle edellyttäne lainsäädäntömuutosta.

Elatustuki

Lapsen elatuksesta annetun lain (704/75, 1 luku 1, 2 ja 3 §) mukaan

lapsella on oikeus riittävään elatukseen, josta vanhemmat vastaavat kykynsä mukaan siihen saakka, kunnes lapsi täyttää kahdeksantoista vuotta. Vanhempien elatuskykyä arvioitaessa otetaan huomioon heidän ikänsä, työkykynsä ja

mahdollisuutensa osallistua ansiotyöhön, käytettävissä olevien varojen määrä sekä heidän lakiin perustuva muu elatusvastuunsa.

Elatusturvalain (5 § kohta 4) mukaan elatustukea voidaan maksaa silloin, kun elatusvelvollisuus on ratkaistu täytöntönpanokelpoisella sopimuksella, päätöksellä tai tuomiolla, mutta elatusapua ei ole vahvistettu suoritettavaksi elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi, tai elatusavun määrä on vahvistettu elatustuen määrää pienemmäksi.

Kun vanhempi ei pysty osallistumaan lapsensa elatukseen (esim. vankeusrangaistuksen takia), elatusvelvollisuus voidaan ratkaista elatussopimuksella, joka tehdään kunnan lastenvalvojan luona. Kaikki kunnat eivät ole olleet halukkaita tekemään elatussopimuksia vankiperheiden kohdalla siitä huolimatta, että lainsäädännöllisiä esteitä ei ole. Sopimuksen tekeminen edellyttää vanhempien yksimielisyyttä.

Elatussopimuksen perusteella voidaan hakea elatustukea Kansaneläkelaitokselta. Lapsen ja elatusvelvollisen (vankilassa olevan vanhemman) asuessa samassa osoitteessa Kansaneläkelaitos on tähän asti pääsääntöisesti hylännyt elatustukihakemuksen.

Lapsiasiavaltuutettu kiinnitti huomiota vankien lasten eriarvoiseen asemaan ja teki 3.2.2010 aloitteen vapausrangaistusta suorittavan henkilön perheen toimeentulon turvaamisesta. Lapsiasiavaltuutettu esitti aloitteessaan, että sosiaali- ja terveysministeriö ja Kansaneläkelaitos ryhtyvät toimenpiteisiin, jotta pitkäaikaisesti, esimerkiksi yli 3 kuukauden ajan vankilassa olevan henkilön lapsi saatetaan sosiaali- ja perhelainsäädännössä ja niiden tulkinnassa samanarvoiseen asemaan kuin yksinhuoltajaksi katsottavan henkilön lapsi.

Kansaneläkelaitos on lapsiasiavaltuutetulle antamassaan vastauksessaan ilmoittanut tämentävänsä elatustukea koskevaa ohjeistustaan siten, että elatustukea voidaan jatkossa myöntää tilanteissa, joissa vankeusrangaistus kestää yli 3 kuukautta.

14.3 VANGIN YHTEYDENPITO LÄHEISIIN VANKEUSRANGAISTUKSEN AIKANA

Vankiloissa on mahdollisuus yhteydenpitoon läheisten kanssa kirjeitse, puhelimitse, valvotuissa tapaamisissa ja perhetapaamisissa sekä poistumislupien kautta.

Kirjeenvaihto ja puhelimen käyttö

Kirjeenvaihtoon ei ole määrällisiä rajoituksia, mutta vangille saapuva ja hänen lähettämänsä posti voidaan avata ja tarkistaa (Vankeuslaki 767/06, 12 luku 1 §).

Vankeuslain mukaan vangilla on mahdollisuus puhelimitse omalla kustannuksellaan olla yhteydessä vankilan ulkopuolelle. Välttämättömien asioiden hoitamiseksi puhelimen käyttö voidaan joissakin tilanteissa sallia korvauksetta. Puhelimen käytön ehtona voi olla vangin ilmoitus siitä, kehen hän aikoo olla yhteydessä. Tietyissä tapauksissa puhelut voidaan myös kuunnella ja tallentaa. (Vankeuslaki 12 luku 6-7 §).

Vankiloiden järjestyssäännöt antavat tarkemmat määräykset puhelimen käyttöajoista, jolloin vangit voivat soittaa ostamallaan puhelinkorteilla. Joissakin avovankiloissa on kokeiluja omien kännyköiden käytöstä. Puhelimen käyttörajoitukset hankaloittavat yhteydenpitoa läheisiin. Puhelinajat ovat lyhyitä eikä läheinen välttämättä pysty vastaamaan puhelimeen juuri silloin, kun vangilla on mahdollisuus soittaa. Mitä kuuluu vangin läheiselle? -selvityksen mukaan puhelin- ja puheaikojen rajoitukset vaikeuttivat eniten yhteydenpitoa vankilassa olevan puolison kanssa (yli 70 % vastaajista). (Kaurala 2009).

Valvotut tapaamiset

Vangeilla on mahdollisuus vieraiden tapaamiseen valvonnan alaisena tapaamista varten varattuina aikoina niin usein kuin vankilan järjestystä ja toimintaa haittaamatta on mahdollista ja tarvittaessa myös muulloin kuin tapaamista varten varattuina aikoina (Vankeuslaki 13 luku 1 §).

Valvotut tapaamiset tapahtuvat erillisissä tapaamistiloissa, joissa tapaajat on erotettu vangeista muovisen tai lasisen väliseinän välityksellä. Vankeuslaissa ei määritellä tarkemmin sitä, kuinka usein tapaamisia tulee olla, eikä myöskään sitä, kuinka monta tapaajaa vanki saa kerrallaan tavata. Myöskään Rikosseuraamusviraston tapaamisten järjestämistä koskevassa määräyksessä (16/011/2006) ei anneta tarkempia ohjeita. Vankiloilla on järjestys säännöissään mahdollisuus mm. rajoittaa tapaajien määrää.

Valvottuihin tapaamisiin on yleensä mahdollisuus viikonloppuisin. Suurimmassa osassa vankiloista tapaamisiin on mahdollisuus sekä lauantaisin että sunnuntaisin. Joissakin vankiloissa tapaamismahdollisuuksia on vähennetty siten, että tapaamisia on vain toisena viikonlopun päivänä. Tapaamisaika on usein puolesta tunnista tuntiin. Myös tapaajien määrää on voitu rajoittaa siten, että vain kaksi tai jopa vain yksi tapaaja on voinut kerrallaan tulla tapaamiseen. Mitä kuuluu vangin läheisille? -selvityksen mukaan runsas 70 % vankien puolisoista piti tapaamisaikojen rajoituksia yhteydenpitoa vaikeuttavana tekijänä (Kaurala 2009).

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläinen on ottanut kantaa Turun vankilan tapaamiskäytäntöihin 23.6.2009 antamassaan ratkaisussaan kolmen vangin vuonna 2007 tekemän kantelun perusteella (D 3016/4/07, D 3042/4/07 ja D 3044/4/07). Kantelun mukaan tapaamiset olivat mahdollisia vain yhtenä päivänä viikossa, tapaajien määrä oli rajoitettu kahteen ja tapaamisajan alkaminen oli tarkkaan määritelty. Apulaisoikeusasiamiehen mukaan tapaamisaikojen tiukat rajoitukset olivat ongelmallisia Turun vankilassa erityisesti, koska siellä myönnettyjen poistumislupien määrä oli alhainen muihin suljettuihin vankiloihin verrattuna (joulukuussa 2007). Osastokohtaiset tiukat tapaamisajat saattoivat tosiasiallisesti estää tapaamisten toteutumisen, kun tapaajien oli mahdotonta päästä tapaamisiin määriteltyinä aikoina ja myöhästyminen esti tapaamisen kokonaan.

Apulaisoikeusasiamiehen kannanoton jälkeen Turun vankilan uudeksi järjestyssääntöluonnokseksi esitettiin 19.5.2009 mm. seuraavaa: valvotut tapaamiset olisivat mahdollisia molempina viikonlopun päivinä ja tapaamisessa saisi olla kerrallaan läsnä kaksi aikuista ja kaksi alle kouluikäistä lasta. Tätäkin apulaisoikeusasiamies piti ongelmallisena tapauksissa, joissa perheessä oli useampi kuin kaksi lasta. Tapaamisaikojen osastokohtaiset rajoitukset sen sijaan säilyisivät luonnoksen mukaan johtuen Turun vankilan osastojen toiminnallisesta erillään pitämisestä. Länsi-Suomen aluevankila ei kuitenkaan vahvistanut esitettyä järjestyssääntöluonnosta apulaisoikeusasiamiehen pyytämään 31.10.2009 mennessä.

Valvomattomat tapaamiset (perhetapaamiset)

Tapaamisia voidaan järjestää myös valvomattomina vangin lähiomaisten kanssa. Myös muiden henkilöiden kanssa valvomattomia tapaamisia voidaan järjestää, jos ne ovat perusteltuja vangin yhteyksien säilymiseksi, oikeusasiamiehen hoitamiseksi tms. syystä. (Vankeuslaki 13 luku 3 §).

Valvomattomiin tapaamisiin on mahdollisuus useimmissa vankiloissa. Valvomattomien tapaamisten tiheys vaihtelee vankiloittain ja on riippuvainen tilojen ja hakijoiden määrästä. Tapaamisia voi saada yleensä kerran kuukaudessa tai kerran kahdessa kuukaudessa. Myös tapaamisten kesto vaihtelee vankilasta riippuen yleensä parista tunnista kuuteen

tuntiin. Joissakin avolaitoksissa tapaamiset voivat olla useammankin päivän pituisia. Toisaalta kaikissa avolaitoksissa ei ole ollenkaan tiloja perhetapaamisia varten. Joissakin vankiloissa on erillisiä isätapaamisia, jolloin lapsi voi valvottuja tapaamisia vapaammissa oloissa tavata isää.

Mitä kuuluu vankien läheisille? -selvityksen (Kaurala 2009) mukaan vankien puoliset toivoivat perhetapaamisia selvästi nykyistä useammin ja tapaamisaikoja nykyistä pidemmiksi, esimerkiksi siten, että tapaamiset kestäisivät yön yli. Erityisen tärkeänä pidettiin lapsen ja isän välisen suhteen turvaamista ja toivottiin lapsien ja isän välisiä tapaamisia nykyistä enemmän. Monet äidit eivät mielellään vie lapsiaan valvottuihin tapaamisiin, koska seurustelu lasin läpi tuntuu varsinkin pienemmästä lapsesta pelottavalta eikä lapsi pysty ymmärtämään, miksi hän ei pääse koskettamaan isää.

Valvomattomat tapaamiset ovat tärkeitä ja välttämättömiä erityisesti silloin, kun vangilla ei ole vielä lomaoikeutta. Vangille voidaan myöntää poistumislupa, kun rangaistusajasta ehdonalaiseen vapauteen päästämiseen tai koko rangaistuksesta vapauttamiseen on kulu- nut kaksi kolmasosaa, kuitenkin vähintään kaksi kuukautta (Vankeuslaki 14 luku 3 §).

Valvomattomia tapaamisia järjestetään pääasiassa vangin lähiomaisten kanssa. Lähiomaisella tarkoitetaan vangin vanhempia, sisaruksia, lapsia sekä avio- tai avopuolisoa. Vakiintuneen käytännön mukaan avopuolisoilta edellytetään yleensä, että puoliset ovat eläneet vakituisessa suhteessa ja samassa osoitteessa ennen vankeusrangaistuksen alkamista. Vaaditun yhdessä asumisen pituus vaihtelee, mutta on vähintään muutama kuukausi. Yhdessä asuminen voidaan todentaa väestörekisteritiedoista.

Edellytys avioliitosta tai yhdessä asumisesta ennen vankeusrangaistusta on vankilan (turvallisuus)näkökulmasta ymmärrettävää. Tämä kuitenkin tarkoittaa sitä, että esimerkiksi seurusteleva pari, joka ei ole asunut yhdessä ennen vankeusrangaistusta, ei yleensä voi saada perhetapaamista. Perhetapaamismahdollisuuden saaminen edellyttää yleensä avioitumista. Avioituminen puolestaan estää mahdollisen lapsilisän yksinhuoltajakorotuksen saamisen. Kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun periaatteiden mukaisesti ei ole perusteltua, että vankeusrangaistuksen aikana avioliitto on tietyissä tapauksissa parisuhteen hoitamisen edellytys.

Eräässä kriminaaliamiehen toimistoon tullessa tapauksessa pariskunta oli seurustellut vuodesta 1996 lähtien, pariskunnan lapsi oli syntynyt vuonna 2001 ja pari kihlautunut vuonna 2005. Vuoden 2004 jälkeen he eivät kuitenkaan olleet asuneet samassa osoitteessa. Pariskunta haki valvomattomaa paritapaamista. Vankila myönsi lapsitapaamisen, jossa lapsen äiti oli saattajan roolissa. Pariskunnan toivoma paritapaaminen evättiin, koska pariskunta ei ollut naimissa eikä asunut samassa osoitteessa. Vapautumisen ollessa vielä vuosien päässä pariskunta päätti aviointua pystyäkseen hoitamaan parisuhdettaan.

Eduskunnan oikeusasiamiehen viimeisin kannanotto 18.1.2010 (D 824/4/08) koski kantelua valvomattoman tapaamisen epäamisestä 11- ja 8-vuotiaiden lasten ja avovaimon kanssa Turun vankilassa vuonna 2008. Kantelun tehnyt vanki oli ollut Turun vankilassa vasta kuukauden ajan hakiessaan valvomattomaa tapaamista, mikä olikin yksi peruste kielteiselle päätökselle (vankia ei tunnettu riittävästi). Kielteistä päätöstä perusteltiin myös sillä, että perhe ei ollut käynyt valvotuissa tapaamisissa sekä sillä, että avopuoliso ei väestörekisteritietojen perusteella ollut asunut samassa osoitteessa vangin kanssa ennen vankeusrangaistuksen alkamista.

Eduskunnan oikeusasiamies kiinnitti huomiota siihen, että sukulaisuussuhdetta olisi tul- lut arvioida kaiken saatavissa olevan tiedon perusteella, ei vain väestörekisteritietoihin pohjautuen. Koska kyseisessä tapauksessa kyseessä oli entinen avioapuoliso, mikä olisi

myös väestörekisteritiedoista ilmennyt, kyseeseen olisi voinut tulla vankeuslain mukainen 'muu henkilö' tai avopuoliso olisi voinut tulla tapaamiseen saattajana.

Vangin riittävään tuntemiseen ja lyhyeen oleskeluun Turun vankilassa oikeusasiamies totesi, että päätös olisi tältä osin pitänyt tehdä yksilöllisesti, eikä kaavamaisista tutustumisaikaa edellyttäen. Myöskään riski- ja tarvearviolle ja rangaistusajan suunnitelmalle ei olisi saanut asettaa sellaista painoarvoa, että niiden laatimatta oleminen hakuajankohtana olisi voinut olla peruste kielteiselle päätökselle.

Valvottujen tapaamisten puuttumiselle kantelija kertoi syyksi mm. sen, että avovaimon oli vaikea tulla tapaamisiin kahden lapsen kanssa, koska tapaajien määrä oli rajoitettu kahteen ja matka oli pitkä. Oikeusasiamiehen mukaan tapaamisten olosuhteet olisi päätöstä tehtäessä voitu ottaa huomioon.

Oikeusasiamies otti ratkaisussaan laajemminkin kantaa vankiloiden tapaamistilojen soveltumattomuudelle lasten tapaamisiin. Tapaamistilat, joissa tapaajat eristetään vangeista pleksilaseilla ja joissa voi joutua keskustelemaan meluisassa ympäristössä puhelimen välityksellä, voivat olla lapsille järkyttäviä. Jotta viranomaisille laissa määrätty tehtävä vangin yhteyksien edistämisestä toteutuisi myös lasten osalta, vankiloihin tarvittaisiin erityisesti lapsille suunniteltuja tapaamistiloja.

Myös lapsiasiavaltuutettu on ottanut kantaa vankiloiden tapaamiskäytäntöihin lapsen edun näkökulmasta. Vanhemman tapaaminen on ensisijaisesti lapsen oikeus ja etu. YK:n Lapsen oikeuksien sopimus korostaa lapsen oikeutta suojeluun ja yhteiskunnan palveluihin. Lapsiasiavaltuutetun mukaan vankiloiden sisällä tarvittaisiin muutoksia viranomaisten toimintakäytännöissä sekä lisää osaamista ja ammattitaitoa. Vankilan ulkopuolella olisi lisättävä lapsen vanhemman tukemista, mikä tarkoittaa sitä, että myös kuntien tulisi pyrkiä yhteistyöhön vankiloiden kanssa. Sekä vankeinhoidon että kuntien viranomaisten tavoitteena tulisi olla perheyhteyden ja vanhemmuuden vahvistuminen. Lapsiasiavaltuutettu haluaisi koko maata koskevat yhtenäiset käytännöt paitsi vankiloihin myös kuntien lastensuojelutyöhön. Myös lasten tapaamisissa käytettävät vankiloiden tilat tulisi ajanmukaistaa. (Lapsiasiavaltuutettu otti kantaan lasten asemaan vankien perheissä 2009).

Ruotsissa lasten oikeuksista huolehditaan siten, että jo vuodesta 2005 lähtien jokaisessa Rikosseuraamuslaitoksen yksikössä (vankilat ja yhdyskuntaseuraamusyksiköt) on ollut nimettynä vähintään yksi lapsivaltuutettu, joka virkatehtäviensä ohella huolehtii lasten näkökulman huomioonotosta eri tilanteissa. Lapsivaltuutettu huolehtii muun muassa tapaamistilojen soveltuvuudesta lapsille sekä siitä, että lapset saavat myönteisen vastaanoton tullessaan tapaamiseen.

15. YHTEENVETO

Selvityksen tavoitteena on ollut kartoittaa rikosseuraamusasiakkaiden asemaa kuntoutuksen ja toimeentuloturvan järjestelmissä ja esittää parannusehdotuksia, joilla kohderyhmän asemaa voidaan parantaa. Parannusehdotukset liittyvät erityisesti kuntoutusjatkumoiden turvaamiseen ja toimeentuloturvaan.

Selvityksessä kuntoutus on ymmärretty laajasti pitäen sisällään terveydenhuollon, päihdehuollon, sosiaaliturvan, velkojen hoitamisen, asumisen, työhön kuntoutuksen, koulutuksen sekä ammatillisen kuntoutuksen erityisesti vankeusrangaistuksen aikana ja vapautumisen jälkeen.

Kuntoutusta ja kuntoutusjatkumoa on tarkasteltu kolmella eri tasolla: lainsäädännön,

järjestelmien ja käytännön kautta. Selvityksen viitekehyksenä on ollut erityisesti vankeuslaki ja sen toimivuus kuntoutuksen näkökulmasta sekä normaalisuuspriaatteen toteutuminen.

Selvityksessä on hyödynnetty alan julkaisuja ja raportteja. Lisäksi on tuotu esille kriminaaliasiamiestoiminnassa asiamiesten vierailukäynneillä ja asiakastyössä havaittuja ongelmia ja epäkohtia.

Kuntoutus ja terveydenhuolto

Vuonna 2006 voimaan tullut vankeuslaki on säädöstatasolla korkeatasoinen ja pyrkii normaalisuuspriaatteen ja perusoikeuksien toteuttamiseen sekä uusintarikollisuuden vähentämiseen. Vankeuslain mukaan vankeuden sisältönä on vapauden menetys tai sen rajoittaminen. Oikeudenrajoitusten tulee perustua lakiin tai seurata välttämättä itse rangaistuksesta. Vankilan tulee normaalisuuspriaatteen mukaan järjestää laitokseen sijoitetujen olot niin pitkälle kuin mahdollista vastaamaan yhteiskunnassa vallitsevia elinoloja.

Vankeuslaki nosti vankien kuntoutuksen keskeiseen asemaan. Vankeuslain mukaan vankeuden tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan. Tätä toteutetaan erityisesti rangaistusajan suunnittelulla ja rikos- ja tarvearvioilla sekä rangaistusajan suunnitelmaa täydentävillä vapauttamis- ja valvontasuunnitelmillä. Suunnitelmiin kirjataan ne keinot, joilla vankeuslain tavoitteisiin kunkin vangin kohdalla pyritään. Rangaistusajan suunnitelma sisältää muun muassa suunnitelman vangin sijoittamisesta, toiminnasta rangaistusaikana ja valvotusta koevapaudesta. Rangaistusajan suunnitelmaa ei kuitenkaan tehdä kaikille vangeille eikä sen sisältämää suunnitelmaa kaikilta osin pystytä aina toteuttamaan.

Vapauttamissuunnitelma on tärkeä väline vangin vapautumisen valmistelussa. Suunnitelman laadinta tulisi aloittaa riittävän aikaisin ennen vapautumista ja sen laatimisen aikana vankilaviranomaisten tulisi olla yhteydessä siviiliviranomaisiin. Tavoitteena on järjestää vangin vapautumisen jälkeisiä olosuhteita (mm. asumista, toimeentuloa ja kuntoutusta) ja sitä kautta tasoittaa vangin tietä siviiliin ja rikoksettomaan ja päihdeettömään elämään. Tällä hetkellä vapauttamissuunnitelma tehdään vain runsaalle puolelle vangeista ja heilläkin suunnitelman tekeminen aloitetaan usein liian myöhään.

Viimeaikaiset tutkimukset vankien terveydentilasta ovat vahvistaneet sen, että vangit ovat monin mittarein yhteiskuntamme huono-osaisin ja sairain väestönosa. Vankien terveydentila on heikentynyt viime vuosina. Vangeilla on paljon psyykkisiä ja somaattisia sairauksia sekä vaikeita päihdeongelmia, jotka kaikkienasettavat vankeinhoidon terveydenhuollolle ja kuntoutustoiminnalle suuren haasteen. Valtakunnallisen vankien terveystutkimuksen alustavien tulosten mukaan yli 90 %:lla vangeista on päihdeongelma ja lähes 50 %:lla on päihderiippuvuuden lisäksi persoonallisuushäiriö, ahdistuneisuutta, masennusta tai muu psyykkinen ongelma.

Vankeinhoidon terveydenhuollosta vastaa oma terveydenhuoltoyksikkö, jonka toiminnan painopiste on päivystysluonteisessa ja kiireellisessä hoidossa. Muuta kuin akuuttia hoitoa järjestetään tarvittaessa. Laki potilaan asemasta ja oikeuksista koskee myös vankeusrangaistusta suorittavia eli vangeilla on oikeus hoitoon terveydentilan säilyttämiseksi, edistämiseksi ja ylläpitämiseksi. Viime kädessä kuitenkin Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoon osoitetut määrärahat määrittävät hoidon saamista.

Vankeusaika olisi otollinen ajankohta tehdä laajempia terveydentilan, työkyvyn ja kuntoutustarpeen arviointeja. Vangeista kerätään monenlaista tietoa taustaselvitysten, terveystarkastusten ja toimintojen yhteydessä. Ammatillisen kuntoutuksen osalta olisi järkevää luoda esimerkiksi kuntoutuskokonaisuus, jossa hyödynnettäisiin vankeinhoidossa jo

olemassa olevaa tietoa ja asiantuntemusta ja luotaisiin polku ammatillisen kuntoutuksen palveluille siviilissä. Tässä tarvittaisiin vankeinhoidon yhteistyötä Kansaneläkelaitoksen, työvoimahallinnon ja vankilan ulkopuolisen terveydenhuollon kanssa. Ammatillisen kuntoutuksen sisältöihin liittyvä keskeinen kysymys on se, onko nykyisin tarjolla oleva kuntoutus sellaista, mitä monenlaisista terveyden, oppimisen ja sosiaalisen toiminnan vaikeuksista kärsivät rangaistuksesta vapautuvat tarvitsisivat.

Vankeinhoidossa on kehitetty ansiokkaasti erilaisia kuntoutusmahdollisuuksia, erityisesti päihdetyötä. Päihdehoitoa on vankien päihdeongelman laajuuteen nähden kuitenkin riittämättömästi tarjolla ja tarjonta ei kaikilta osin vastaa tarvetta. Osalla vangeista rangaistusajaksi on niin lyhyt, ettei päihdekuntoutusta voida aloittaa. Ulkopuoliseen päihdelaitoskuntoutukseen on hyvin vaikea päästä, koska tähän tarkoitukseen ei vankeinhoidossa ole juurikaan varattu määrärahoja. Kunnat eivät myöskään kustanna vankeusaikana tapahtuvaa päihdehoitoa laitoksessa. Merkittävä ongelma on myös se, että vankeusaikana korvaushoidon arviointeja ei tehdä, eikä uusia hoitoja siten aloiteta vankilassa. Sosiaali- ja terveysministeriön asetus opioidiriippuvaisten vieroitus- ja korvaushoidosta kuitenkin mahdollistaisi hoidon tarpeen arvioinnin ja hoidon aloittamisen vankeusaikana Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuollon yksikössä.

Keskeinen kysymys on, ovatko vankeinhoidon resurssit riittävät koskien esimerkiksi päihdehoitoa, terveydenhuoltoa ja tarvittavaa ammatillista kuntoutusta. Valtion ja kuntien välisen kustannustenjaon mukaisesti valtio vastaa vangin kuntoutuksesta, terveydenhuollosta, toimeentulosta ja toiminnoista vankeusaikana. Kunnat vastaavat kustannuksista vankeusrangaistuksesta vapautumisen jälkeen ja koevapauden aikana.

Vankeinhoidon ulkopuolella olemassa olevia palveluita ja ammattitaitoa olisi mahdollista käyttää joko niin, että vanki kävisi ulkopuolisissa palveluissa vankilasta käsin tai siten, että palveluita tuotaisiin vankiloihin sisälle. Tällöin esimerkiksi A-klinikan työntekijä voisi pitää vastaanottoa vankilassa. Vankiloiden ja kuntien väliset palvelusopimukset edistäisivät kuntoutusjatkumoiden toteutumista. Tarvittaisiin selkeät ohjeet tai mahdollisesti jopa laki, kustannusten jaosta kuntien ja valtion kesken. Jos Rikosseuraamuslaitos vastaa kustannuksista, tulee tähän varata riittävästi määrärahoja ja muita resursseja.

Kuntoutuksen vaikuttavuuden näkökulmasta keskeinen asia on kuntoutusjatkumoiden turvaaminen vankeinhoidon ja siviilissä tapahtuvan kuntoutuksen välillä. Vankeinhoidossa tehdyn kuntoutuksen hyöty katoaa, jos jatkokuntoutusta ei pystytä järjestämään. Kunnalliset sosiaali- ja terveystalvet ovat avainasemassa vankien kuntouttamisessa sekä ennen vankeusrangaistusta että erityisesti vankeusrangaistuksen jälkeen. Vankeusrangaistuksen aikana toimivat yhteistyösuhteet vankilaviranomaisten ja sosiaali- ja terveystalvetviranomaisten ja myös laajemmin muiden viranomaisten kanssa olisivat ehdottoman tärkeitä. Palveluprosessin toimivuus tukisi vangin vapautteen siirtymistä ja helpottaisi rikoksista irti pysymistä. Samoin se parantaisi kuntoutusjatkumoiden toimivuutta vapaudesta vankilaan ja toisinpäin siirryttäessä vankilasta vapautteen.

Jatkokuntoutuksen turvaaminen edellyttää paitsi itse kuntoutuksen järjestämistä, myös vapautuvan vangin asumisen, toimeentulon, päivittäisen toiminnan ja sosiaalisten suhteiden turvaamista ja järjestämistä hyvissä ajoin ennen vapautumista. Kuntien resurssien niukkuus (ja usein myös asenteet vapautuvia kohtaan) merkitsee helposti sitä, että vapautuva vanki jää vaille tahoja, joka kokonaisvaltaisesti ottaisi vastuun hänen asioistaan. Tällöin vanki voi vapautua asunnottomana ja jäädä kokonaan ilman kuntoutusta. Käytännössä kuntien roolia merkittävämpi toimija vapautuvan tarpeenmukaisen kuntoutuksen järjestäjänä ja tukijana on usein päihde- ja muuta sosiaalista kuntoutusta järjestävillä järjestöillä.

Asuminen

Rangaistuksesta vapautuvien asunnon saanti törmää moniin vaikeuksiin kunnissa. Merkittävimmät esteet asunnon saamiselle ovat aikaisemmat vuokravelat ja häiriöhäädöt, jotka monissa kunnissa muodostavat esteen asunnon saannille. Eduskunnan oikeusasiamies on linjannut ratkaisuisaan siten, että aikaisemmat vuokravelat ja häiriöhäädöt eivät kumpikaan lain mukaisesti voi estää asunnon saantia kuin poikkeustapauksissa. Kuntien viranomaisten tulisi käyttää näissä tilanteissa erilaisia keinoja. Vuokravelkoihin on mahdollista myöntää harkinnanvaraista toimeentulotukea. Aikaisemmin häiriöiden takia häädetyille voidaan tehdä määräaikaista vuokrasopimuksia, jotta nähdään, miten asuminen onnistuu.

Monet rangaistuksesta vapautuvat tarvitsevat tuettua asumista, mutta tarjolla olevat tuetut asumispalvelut eivät ole heille sopivia. Useimmat vapautuneet toivovat itsenäistä asumista, johon on liitetty yksilöllisesti suunniteltua tukea. Nykymuodossaan asumispalveluiden rakenteet eivät tarpeeksi ota huomioon rikostaustaisten vaihtelevia tilanteita. Tilanteen parantamiseksi tarvittaisiin nykyistä kiinteämpää yhteistyötä seuraamusjärjestelmän, vapautuvan kotikunnan ja palvelujen tuottajien välillä. Ainakin suuremmissa kunnissa tarvittaisiin myös työntekijöitä, jotka olisivat perehtyneet nimenomaan rangaistuksesta vapautuvien erityisongelmiin.

Sosiaaliturva

Sosiaaliturvaetuudet vaihtelevat rangaistuksen suorittamistavan mukaan siten, että yhdyskuntaseuraamuksia suorittavilla etuudet noudattavat normaalisuusperiaatetta, kun taas ehdotonta vankeusrangaistusta suorittavilla etuuksien saaminen vaihtelee etuuskohteisesti: Osaa etuuksista voidaan maksaa ehdottoman vankeusrangaistuksen aikana tiettyin edellytyksin, osa etuuksista katkeaa heti vankeusrangaistuksen alettua, osa katkeaa kolmen kuukauden kuluttua ja jotkut kuuden kuukauden kuluttua. Järjestelmä on kaiken kaikkiaan monimutkainen ja vaikeasti hallittava ja tarvitsee selkiyttämistä.

Velkaantuneisuus

Vangeille tehtävän rangaistusajan suunnitelman yhtenä osana on vangin velkatilanteen selvittäminen. Käytännössä vanki ei kuitenkaan saa riittävän yksityiskohtaista neuvontaa ja ohjausta velkojensa selvittämiseksi. Tämä johtuu paljolti vankiloiden resurssipulasta.

Maksu- ja velkaongelmiin joutuneita varten on maksuton talous- ja velkaneuvonta. Palvelut painottuvat vakavien velkaongelmien korjaamiseen ja varsinainen talousneuvonta on jäänyt vähemmälle. Vangeilla ja vankilasta hiljattain vapautuneilla on kuitenkin usein vaikeuksia päästä talous- ja velkaneuvonnan palveluihin. Lisäksi jonotusajat palveluihin ovat usein kohtuuttoman pitkiä. Velkajärjestelyyn on taas vaikea päästä, koska lähes kaikilla asiakkailla yli puolet veloista on rikosperusteisia.

Kuntien järjestämä sosiaalinen luototus sopii pienituloisten ja vähävaraisten asiakkaiden verrattain pienien velkojen hoitoon ja ylivelkaantumisen ennaltaehkäisyyn. Käytännön ongelmana on se, ettei laki velvoita kuntia sosiaalisen luototuksen järjestämiseen. Vain harvat kunnat tarjoavat sitä asukkailleen. Käytännössä näin tapahtuu lähinnä pääkaupunkiseudulla.

Vangeilla tulisi olla paremmat mahdollisuudet palkkatyöhön tai muuhun palkalliseen toimintaan riippumatta siitä minkälaisessa laitoksessa rangaistus suoritetaan. Tällöin olisi mahdollisuus yrittää hoitaa velkoja jo vankeusaikana ja järjestely motivoisi velkojen hoitoon myös vapautuessa.

Maksukyvyttömyydestä johtuvaa sakon muuntoa vankeudeksi on viime aikoina oikean-

suuntaisesti vähennetty. Uudistus on alkanut näkyä myös sakkovankien vähenemisenä. Ketään ei saisi myöskään varattomuuden vuoksi tuomita vankeuteen.

Rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan maksu- ja velkaongelmia tulisi tarkastella osana kokonaisvaltaista kuntoutuksen ja hoidon tarvetta. On korkea aika kehittää toimiva menettely rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan velkojen järjestelemiseksi.

Työtoiminta ja koulutus

Vankeuslain mukaan vangeille tulee järjestää toimintoja. Erityisen haasteen muodostavat muista eristyksissä pidettävät pelkkäjävangit ja varmuusosastolle sijoitetut sekä eri etnisiin ryhmiin kuuluvat vangit. Joissakin tapauksissa sijoittelu näyttää epäonnistuneen siten, että avolaitokseen on sijoitettu vankeja, joilla ei ole edellytyksiä osallistua laitoksen tarjoamaan työtoimintaan.

Vankiloiden työtoimintaa tulisi arvioida suhteessa yhteiskunnan työvoimapolitiikkaan ja yleisiin tukijärjestelmiin sekä osana rakenteellisen työttömyyden ratkaisupyrkimyksiin. Vankiloiden työtoiminnan eri työalojen valikoima on liian suppea.

Vankien koulutus noudattaa paljolti yleisen opetustoimen sisältöjä ja yhteiskunnassa vallitsevia koulutuspoliittisia tavoitteita. Joitakin selkeitä epäkohtia on kuitenkin olemassa. Perustuslain mukainen subjektiivinen oikeus perusopetukseen ei toteudu oppivelvollisuutta vailla olevien vankien kohdalla. Perusopetuksesta syrjäytyminen on kohtuuton lisärangaistus erityisesti nuorilla. Opetusta voidaan tarjota vankilan ulkopuolella kunnan tai yksityisen palveluntuottajan organisoimana. Lisäksi opetusta voidaan järjestää myös vankilassa.

Huomattavalla osalla rangaistuksesta vapautuvilla on paljon oppimisvaikeuksia. Vankilat eivät kuitenkaan kykene järjestämään riittävän kattavaa erityisopetusta. Työvoimapolitiittisen koulutuksen järjestäminen suljetuissa laitoksissa oleville on osoittautunut erityisen haastavaksi. Koulutustarjonnassa on muutoinkin liian suuria alueellisia eroja.

Vankeusrangaistuksen täytäntöönpano

Valvottu koevapaus on osoittautunut toimivaksi menettelyksi, jolla on voitu vähentää laitosoiloista aiheutuvia haittoja. Valvotussa koevapaudessa olevien määrää tullaan lisäämään asteittain. Lisäksi valvontarangaistus tulee lisäämään vapaudessa suoritettavia rangaistuksia. Vapauttamisen tulisi edetä niin, että asteittain siirrytään vapaampiin oloihin: suljetusta laitoksesta siirrytään avolaitokseen. Avolaitoksia on kuitenkin liian vähän, jotta asteittainen vapautuminen toimisi kattavasti. Huomattava osa vangeista vapautuu edelleen suoraan suljetusta laitoksesta, mikä ei ole vankeuslain tarkoitus. Kysymys on myös kustannusvaikutuksista. Suljetussa laitoksessa olevien kustannukset ovat vankipäivää kohden huomattavasti suuremmat kuin avolaitoksessa tai koevapaudessa rangaistustaan suorittavien. Pienimmät kustannukset syntyvät vapaudessa suoritettavista rangaistuksista kuten yhdyskuntaseuraamuksista, koevapaudesta ja valvontarangaistuksesta. Vapaudessa suoritettavien rangaistusten lisääntyminen on myös tuomitun yhteiskuntaan integroitumisen kannalta oikeansuuntaista kriminaalipolitiikkaa.

Suomi on saanut jo pitemmän aikaa useita huomautuksia Euroopan neuvoston kidutuksen vastaiselta komitealta mm. vankien asuntilojen puutteista. Huomautuksista huolimatta ns. paljusellit ja muutoinkin rakennusmääräysten vastaiset vankien asuntilat ovat arkipäivää.

Korpivankilat ovat osoittautuneet haastaviksi sijaintinsa näkökulmasta. Täytäntöönpano tapahtuu kaukana asutuskeskuksista, niiden palveluista ja toimintarakenteista. Tällöin

parhaan mahdollisen asiantuntemuksen käyttäminen palveluissa vaikeutuu. Muiden erityisryhmien osalta on jo vuosikymmeniä sitten luovuttu muun yhteiskunnan ulkopuolella olevista laitoksista.

Käytännössä vangin oikeuksien toteutumisessa lain hengen mukaisesti on vielä paljon parannettavaa. Suurin ongelma oikeuksien toteutumisessa näyttää olevan resurssipula. Osaksi tilanne johtuu myös siitä, että vankeinhoitoa ovat viime vuosina koskeneet suuret organisaatiomuutokset ja uuden vankeuslain soveltaminen käytäntöön. Vankeinhoito ei muutoinkaan vaikean resurssi- ja muutostilanteensa vuoksi ole kyennyt riittävässä määrin panostamaan vankeuslain edellyttämään ulospäin suuntautuvaan yhteistyöhön eri toimijoiden kanssa. Oikeusministeriön tulisi tehdä perusteellinen selvitys normaalisuusperiaatteen toteutumisesta ja vankeuslain toimivuudesta.

Läheiset

Yhtenä osana käsillä olevaa selvitystä tehtiin kysely vankien läheisille loka-marraskuussa 2008. Kyselyssä kartoitettiin vankien läheisten sosiaalista tilannetta ja se oli ensimmäinen vankien läheisistä tehty selvitys Suomessa. Kyselyssä nousivat keskeisinä asioina esille perheiden toimeentulo puolison vankeusrangaistuksen aikana sekä yhteydenpito vankilassa olevaan läheiseen. Kyselyssä lähes puolet vankien puolisoista (54 vastaajaa) katsoi toimeentulonsa heikentyneen miehen vankeusrangaistuksen aikana. Tämä johtui miehen tulojen poisjäännistä ja siitä, että yksinhuoltajuutta vankeusrangaistuksen takia ei yhteiskunnan taholta kompensoida yksinhuoltajaetuuksilla. Yhteydenpitoa vankilassa olevan läheisen kanssa vaikeuttivat monet asiat: erityisesti puhelimen käytön rajoitukset vankilassa ja puheluiden kustannukset (jotka vanki joutuu maksamaan) sekä tapaamisaikojen vähäisyys vankiloissa. Vastaajat toivoivat erityisesti lisää valvomattomia tapaamisia (perhetapaamisia).

16. TOIMENPIDE-EHDOTUKSIA

Perusoikeudet-normaalisuusperiaate

- Oikeusministeriön tulisi tehdä vankeuslain toimivuudesta kokonaisselvitys.
- Valvotun koevapauden käyttöä tulee lisätä. Tällä hetkellä ollaan huomattavasti jäljessä asetetusta tavoitteesta.
- Vapauttamisen tulisi tapahtua vaiheittain siten, että siirrytään asteittain vapaampiin oloihin, joko valvotun koevapauden tai avolaitoksen kautta. Edelleen $\frac{3}{4}$ vangeista vapautuu suoraan suljetusta laitoksesta.
- Korpivankilat tulee asteittain lakkauttaa, koska täytäntöönpano tapahtuu kaukana asutuskeskuksista, niiden palveluista ja toimintarakenteista. Tällöin parhaan mahdollisen asiantuntemuksen käyttäminen kuntoutus- ja muissa toimintaohjelmissa ja sosiaali- ja terveyspalveluissa vaikeutuu.
- Rikosseuraamusviraston organisaatiouudistuksessa suunniteltuja vapauttamisyksiköitä ei tulisi perustaa etäälle asutuskeskuksista.

Työtoiminta

- Kaikille vangeille tulee vankeuslain mukaisesti järjestää toimintoja. Tämä koskee erityisesti pelkkääjävankeja ja eri etnisiin ryhmiin kuuluvia vankeja.
- Eläkkeen kertyminen avolaitostyöstä yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti.

- Käyvän palkan maksaminen avolaitostyöstä samoin kuin ulkopuolisen työn tekemisestä. Nykyinen vankipalkkajärjestelmä on jäänyt jälkeen yleisestä palkkakehityksestä, eikä vastaa enää tarpeita.
- Vankityömahdollisuuksien laajentaminen

Asuminen

- Paljusellien käyttö tulee ensi tilassa lopettaa kokonaan. Suomi on saanut useita huomautuksia asiasta Euroopan neuvoston kidutuksen vastaiselta komitealta.
- Vanhoissa vankiloissa olevien vankien asuintilojen peruskorjauksia voimassa olevien rakentamismääräyksien mukaisiksi tulee aikaistaa.
- Rangaistuksesta vapautuvilla on vaikeuksia saada kunnallisia vuokra-asuntoja maksamattomien vuokravelkojen, luottotiedoissa olevien maksuhäiriömerkintöjen ja aikaisempien häiriöhäätöjen takia. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen mukaan nämä eivät kuitenkaan ole lain tarkoittamia perusteita asunnon epäämiselle. Kunnat tulee velvoittaa siihen, että näissä tapauksissa pyritään ensisijaisesti löytämään ratkaisu esimerkiksi ehkäisevän toimeentulotuen (vuokravelat) tai määräaikaisen vuokrasopimuksen avulla (häiriöhäädöt, luottotieto-ongelmat).
- Yksin asuva asumistuen saaja voi saada asumiskustannuksiinsa asumistukea kuuden kuukauden ajan vankeusrangaistuksen alkamisesta. Asumistukea aletaan maksaa uudelleen sen kuukauden alusta, jolloin vanki vapautuu. Usein vapautuva onnistuu saamaan asunnon jo aikaisemmin, mutta asuntoa on vaikea ottaa vastaan asumistuen puuttumisen takia. Asumistukea tulee myöntää nykyistä joustavammin vapautuvan asumisen turvaamiseksi.
- Nykymuodossaan asumispalveluiden rakenteet eivät ota tarpeeksi huomioon rikostaustaisten vaihtelevia tilanteita. Usein vapautuvat toivovat itsenäistä asumista ja siihen soveltuvaa räätälöityä tukea. Asumispalvelujen kehittämisessä tarvitaan seuraamusjärjestelmän, vapautuvan kotikunnan ja palvelujen tuottajien nykyistä kiinteämpää yhteistyötä. Toisaalta osalle vapautuvista (mm. vaikeasti päihde- ja mielenterveysongelmaiset) ainoa tarkoituksenmukainen ja toimiva asumisen muoto on sellainen, johon on järjestetty ympärivuorokautinen tuki.
- Rikostaustaiset ovat pieni, mutta vaativa asiakasryhmä. Ainakin suurimmissa kunnissa tai sosiaali- ja terveydenhuollon yhteistoiminta-alueilla tulee olla rikostaustaisten asioihin perehtyneitä sosiaalityöntekijöitä.

Koulutus

- Perusopetuslakia tulee muuttaa siten, että vankila mainitaan sairaalaopetuksen lisäksi laitoksena, jonka sijaintikunta on velvollinen järjestämään perusopetusta. Koulutus on subjektiivinen oikeus vankilassa rangaistustaan suorittaville oppivelvollisille.
- Vankien työvoimapolitiittinen koulutus tulee saada saman laajuiseksi kuin muillakin ja samantasoisin etuuksin.
- Vankien koulutustarjonnassa on liian suuria alueellisia eroja. Lisäksi huomattavalla osalla vangeista on monenlaisia oppimisvaikeuksia. Tällöin tulisi lisätä erityisopetuksen määrää. Myös vankien pintojen asianmukainen ohjaaminen tulee turvata.

Velat

- Kehitettävä toimiva menettely rangaistuksesta vapautuvan velkojen järjestelemiseksi. Takuu-Säätiön tulisi palata alkuperäiseen tehtäväänsä rangaistuksesta vapautuvien, päihde- ja mielenterveyskuntoutujien velkojen järjestelemiseen.
- Maksusuunnitelmien mahdollisuus nykyistä joustavammaksi ulosoton kanssa myös sakkojen osalta.
- Sakon muunto vankeudeksi tulisi kokonaan poistaa laista. Ketään ei saisi tuomita vankilaan varattomuuden vuoksi.
- Rikosvahinkolakia tulisi muuttaa siten, että nykyistä kattavampi osa rikoksista tuomituista korvauksista voitaisiin korvata uhreille valtion varoista.
- Valtiokonttorilla tulisi olla valtuudet tiettyjen edellytysten täytyessä tehdä vapaaehtoisia maksusuunnitelmia valtiolle tuomituista korvauksista ja sakoista.
- Rikosperusteisten velkojen vanhentumisaika tulisi säätää nykyisen 20 vuoden sijasta 15 vuoden yleisen vanhentumisajan pituiseksi.
- Sosiaalista luototusta tulee laajentaa koko maan kattavaksi.
- Velka-asioihin erikoistunutta vertaistukitoimintaa tulee kehittää nykyistä kattavammaksi ja toimivammaksi siten, että se alkaa jo vankeusaikana ja jatkuu saumattomasti vapautumisen jälkeen.
- Vankien mahdollisuuksia, erityisesti velallisten, osallistua palkattuun työhön rangaistusaikana (riippumatta sijoituspaikasta) tulee voimakkaasti lisätä sekä mahdollistaa myös muuta toimintaa, josta vanki voi saada palkkion. Näin vankien velkaongelmia voidaan helpottaa jo rangaistusaikana sekä rakentaa myönteistä motivaatiota työhön hakeutumiseen vapautumisen jälkeen.

Terveydenhuolto

- Normaalisuusperiaatteen mukaan vangeille kuuluu samantasoinen hoito kuin, minkä potilas saisi vapaudessakin. Vankeinhoidon terveydenhuolto joutuu resurssiongelmien takia keskittymään pääasiassa akuuttiin terveydenhoitoon. Vangit tarvitsevat kuitenkin erityisesti myös ehkäisevän terveydenhuollon palveluja, ohjausta ja neuvontaa.
- Vankilaterveydenhuollon tulee olla osa yleistä terveydenhuollon järjestelmää, jolloin se palvelee parhaiten vankien terveydentilan, työkykyisyyden ja kuntoutustarpeiden selvittämistä. Vähintään vankilaterveydenhuolto tulee järjestää yhteistyössä kunnan yleisen terveydenhuollon kanssa.
- Vuonna 2009 terveystarkastus tehtiin 14 vuorokauden kuluessa vankilaan saapumisesta arviolta vain 40 %:lle vangeista. Asianmukainen terveystarkastus tulee tehdä kaikille vangeille mahdollisimman pian vankilaan saapumisen jälkeen.
- Vankilaterveydenhuollossa hammashoito keskittyy pääasiassa akuuttiin hoitoon. Vangin tulee päästä tarvitsemaansa hammashoitoon omalla kustannuksellaan tarvittaessa syy-lomia käyttäen.

Päihdekuntoutus

- STM:n asetus opioidiriippuvaisten vieroitus- ja korvaushoidosta mahdollistaa hoidon tarpeen arvioinnit ja hoidon aloittamisen vankeusaikana Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuollon yksikössä. Opioidiriippuvaisten hoidon tarpeen arviointeja on tehtävä ja

korvaushoitoja aloitettava myös vankeusrangaistuksen aikana.

- Päihdekuntoutusjatkumoiden turvaaminen vankilasta vapauteen. Keskeisessä asemassa on vankeinhoidossa tehtävä vapauttamissuunnitelma. Suunnitelman laatiminen on aloitettava riittävän aikaisessa vaiheessa ennen vangin vapautumista. Suunnitelman tekeminen edellyttää yhteistyötä vangin kotikunnan viranomaisiin.
- Vankeinhoidon määrärahat vankilan ulkopuolisiin kuntoutusjaksoihin ovat lähes olemattomat. Kaikki kunnat eivät myöskään ole halukkaita maksamaan vankeusaikana tapahtuvia hoitoja. Tarvitaan sopimus valtion ja kuntien kesken siitä, kuka maksaa vankeusrangaistuksen aikana toteutettavan päihdehuollon laitoshoidon kustannukset (vankeinhoito vai vangin kotikunta). Tämä koskee myös muita vankeinhoidon ulkopuolisia kuntoutusjaksoja.

Ammatillinen kuntoutus

- Vankien työkyvyn systemaattista selvittämistä tulee tehostaa. Vankeinhoidossa vankeista kerättyjä tietoja hyödyntämällä ja täydentämällä esimerkiksi ulkopuolelta ostetuilla työkyvyn arvioinneilla olisi mahdollista luoda polkua ammatillista kuntoutusta varten. Tämä edellyttäisi yhteistyötä Kansaneläkelaitoksen, työ- ja elinkeinotoimistojen ja vankilan ulkopuolisen terveydenhuollon kanssa sekä sen arvioimista, mitä osaa ammatillisesta kuntoutuksesta vankilassa tehdyt arviot vastaisivat. Samalla olisi mahdollista kartoittaa ne vangit, jotka kuuluisivat työkyvyttömyyseläkkeelle.
- Tarvittaisiin lisäksi selvitystä siitä, mitkä ovat rikosseuraamusalan asiakkaiden tyypilliset kuntoutustarpeet ja miten ammatillinen kuntoutus voisi vastata näihin tarpeisiin.

Toimeentulo

- Perusturvaetuuksiin liittyvä lainsäädäntö ja hallintokäytännöt kohtelevat eri seuraamuksissa olevia hyvin eri tavalla. Järjestelmä on monimutkainen, vaikeaselkoinen ja tarvitsee selkeyttämistä ja yhdenmukaistamista.
- Rangaistusta suorittavat eivät ole oikeutettuja sairausvakuutuksen päivärahaan ulkopuolista palkkatyötä tehdessäänkään. Asianmukaisesti todetun työkyvyttömyyden ja muiden edellytysten täytyessä sairauspäivärahaa tulee maksaa vankeusrangaistuksen aikana.
- Vankeusaikana ansioeläkkeiden maksaminen jatkuu keskeytyksettä. Kansaneläkkeiden maksaminen sen sijaan päättyy vankeusrangaistuksen alkamisesta neljännen kuukauden alusta. Eläkkeensaajien kohtelu tulee yhdenmukaistaa.
- Toimeentulotuen valtakunnallisessa ohjeistuksessa ei ole määritelty vankien käyttövaratasoa. Vankeihin sovelletaan tällä hetkellä pääasiassa sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetussa laissa lyhytaikaisessa laitoshoidossa olevan käyttövaratasoa. Koska kuntien käytännöt kuitenkin vaihtelevat, on perusteltua, että vankeja koskevaa valtakunnallista toimeentulotuen ohjetta täsmennetään tältä osin.
- Vanki maksaa avolaitoksessa saamastaan palkasta ennakonpidätyksen sekä korvauksen vankilalle ruoasta ja ylläpidosta sekä mahdollisen ulosoton. Jäljelle jäävästä palkasta voidaan pidättää enintään puolet juoksevaan elatusapuun. Vankeuslaissa ei ole määritelty tarkkaa euromäärää, joka vangille on jäätävä elatusmaksujen (ja ulosottojen) jälkeen. Elatusmaksut ja ulosotot on sovitettava vangin palkan kanssa siten, että vangille jää kuukaudessa vähintään 90 euron käyttövara.

Perhe ja läheiset

- Jokaisessa vankilassa tulee olla Ruotsin mallin mukaisesti nimetty lapsivaltuutettu, joka virkatehtäviensä ohella huolehtii lasten oikeuksien huomioon otosta.
- Valvomattomia tapaamisia (perhetapaamisia) tulee järjestää kaikissa vankiloissa, jolloin niihin on oltava myös sopivat tilat. Tapaamisiin tulee olla mahdollisuus nykyistä useammin. Lapsille soveltuvia tapaamistiloja tulee olla kaikissa vankiloissa.
- Vankien puhelimen käyttömahdollisuuksia tulee laajentaa yhteydenpidon parantamiseksi. Suljetuissa vankiloissa tulee lisätä puhelin- ja puheaikoja, avolaitoksissa tulee siirtää kännyköiden käyttöön.
- Omaiset saavat riittämättömästi tietoa vankiloiden käytännöistä. Tilannetta voidaan parantaa siten, että jokaiselle vierailijalle annetaan tietopaketti vankilan käytännöistä ja yhteiskunnan tukimahdollisuuksista.
- Vankeusrangaistusta suorittava ei pysty huolehtimaan yleensä lasten elatusvastuusta. Vankeusrangaistuksen takia yksinhuoltajina olevat eivät kuitenkaan pääsääntöisesti saa lapsilisän yksinhuoltajakorotusta. Kaikki kunnat eivät myöskään tee elatusuuen edellyttämiä elatussopimuksia. Avio- tai avoliitossa olevat vankien puoliset tulee rinnastaa muihin yksinhuoltajiin esimerkiksi vankeusrangaistuksen kestäessä yli kolme kuukautta.
- Omaisten vankilakäynneistä aiheutuneita kustannuksia voidaan ottaa huomioon täydentävässä toimeentulotuessa perheen erityisistä tarpeista tai olosuhteista johtuvina menoina. Lapsella on oikeus tavata vanhempansa, jonka luona hän ei asu. Valtakunnallista toimeentulotuen ohjetta tulee täsmentää siltä osin, montako matkaa harkinnanvaraisessa toimeentulotuessa tulee myöntää kuukausittain lapsen oikeutena tavata vankilassa olevaa vanhempansa.

LÄHTEET

- Aarnio, Jorma: Vankiterveydenhuolto RTHY. Päihdelääketieteen torstailuento 4.2.2010.
- Arava- ja korkotukivuokra-asuntojen asukasvalintaopas. Asumisen rahoitus- ja kehittämiskeskus 25.4.2008.
- Avolaitoksista vapautuvien osuus edelleen alhainen – Vankeja ja yhdyskuntaseuramuksissa olevia viime vuonna aikaisempaa vähemmän. Rikosseuraamuslaitos tiedottaa 21.1.2010. www.rise.fi
- CPT (2008): Eurooppalainen komitea kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen estämiseksi.
- D 824/2008. Turun vankilan tapaamisjärjestelyt eivät edistä vankeuslain tavoitteita. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu 18.1.2010.
- D 3016/2007. Valvottujen tapaamisten määrä on rajoitettu vain yhteen tapaamiseen viikossa Turun vankilassa. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu 23.6.2007.
- D 1429/2005. Maksuhäiriöiden huomioiminen aravavuokra-asuntojen asukasvalinnoissa. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu 26.4.2007.
- D 2752/2003. Aikaisempien järjestyshäiriöiden vaikutus vuokra-asunnon asukasvalinnassa. Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu 29.10.2004.
- Granfelt, Riitta: Osalliseksi omaan elämään – Work out – ohjelma nuoren vangin tukena. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 4/2008.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeutta ja ehdonalaista vapauttamista koskevaksi lainsäädännöksi. HE 262/2004vp.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi. HE 263/2004.
- Hartoneva, Anne (2008): Normaalisuusperiaate. www.porttivapauteen.fi
- Karjalainen, Jouko & Olli Viljanen (2009): Arki kuntoon - lainrikkojien tuen tarve. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Avauksia 14/2009.
- Kaurala, Marjatta (2009): Mitä kuuluu vankien läheisille? Sosiaalisen tilanteen kartoitus. Kriminaalihuollon tukisäätiö. Monisteita 3/2009.
- Knuuti, Ulla (2009): Päihdekuntoutus vankilassa. www.porttivapauteen.fi
- Koski, Leena & Marianne Mäki(2006): Vankien ammatillista koulutusta koskeva selvitys. Opetushallitus. Moniste 19/2006.
- Kuntoutusasiain neuvottelukunta. 2003. Vastuunjako ammatillisessa kuntoutuksessa.

Muistio 29.9.2003. www.kunk.fi/muut/vastuunjakomuistio.rtf.

Kylämarttila, Veikko (2007): Vankien velkaongelmiin tarvitaan uusia ratkaisuja. Haaste 2/2007.

Kärki, Miikka (toim): Sosiaalipalveluiden ja – etuuskien lainsäädäntö. Edita 2009.

Kärkkäinen, Jukka (2008): Miten taataan rikosseuraamusasiakkaiden terveyspalvelujen saatavuus, lainmukainen lääkinnällinen kuntoutus ja työkyvyttömyyteen liittyvän sosiaaliturvan jatkuvuus? Kuntoutus-käsite ja toiminnan kehittäminen. Työseminaari 15.1.2008. Helsinki.

Kärkkäinen Jukka (2009): Vankien terveystilanne. www.porttivapauteen.fi

Lapsiasiavaltuutettu otti kantaa lasten asemaan vankien perheissä 27.4.2009. www.porttivapauteen.fi

Laulumaa, Samuli & Marika Ylä-Mäihäniemi (2009): Pelkääjävangit -ongelman syitä ja ratkaisukeinoja. Haaste 2/2009.

Lehmusvaara, Lotta: Terve-projekti juurrutti terveysneuvontatyötä vankiloihin. Tiimi 3-4/2009.

Linna, Tuula & Tatu Leppänen (2007): Ulosmittaus ja myynti.

Lohinina-Kerkelä, Mirva (2007): Terveystieteiden juridiikka. Talentum.

Mazzei, Päivi, Päivi Siili ja Eija Turunen (2009): Ammatillinen kuntoutus – uusi mahdollisuus. Opinnäytetyö. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Hyvinvointiyksikkö, kuntoutusohjaus- ja suunnittelu.

Mohell, Ulla & Jussi Pajuoja (2006): Vankeuspaketti. Vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä.

Normaalisuustyöryhmä (2006): Normaalisuusperiaatteen toteutuminen vankien, tutkinta-vankien ja yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien kohtelussa. Oikeusministeriön työryhmämietintö 2006:12.

Näkki, Pirjo (2006): Vankien velkaantuminen ja yhteiskuntaan integroituminen. Sosiaali- ja terveysministeriö. Selvityksiä 2006:38.

Ohjelmatyö rikosseuraamusalalla. Rikosseuraamuslaitoksen taustamuistio 2010.

PeVM 25/(1994): Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

Rautiainen, Markku (2008): Yhdyskuntapalvelun soveltuvuusarvioinnin, tuomitsemisen ja palvelun suorittamisen yhdenvertaisuus. Edilex 2008/14.

Rikoksista rangaistujen tuen tarve (2006). Suositukset yhteistoiminnalle. Vankien jälkihuoltotyöryhmän raportti. Sosiaali- ja terveysministeriö, Oikeusministeriö, Suomen Kuntaliitto. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:6.

Rikosseuraamusalan tilinpäätös ja toimintakertomus vuodelta 2009. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 1/2010.

Rikosseuraamusalan vuosikertomus 2008. Rikosseuraamusvirasto.

Rise 2006a: Vankien terveydenhuollon järjestäminen. Rikosseuraamusviraston määräys 11/011/2006.

- Rise 2006b: Vankeinhoitolaitoksen lääkehuolto. Rikosseuraamusviraston määräys 12/011/2006.
- Rise 2006c: Vankien asuminen ja perushuolto. Rikosseuraamusviraston määräys 24/011/2006.
- Rise 2006d: Ammattityö, valmentava työ ja tuottava työ. Rikosseuraamusviraston määräys 18/011/2006.
- Rise 2006e: Rangaistusajan ja vapauttamisen suunnitelmallinen toteuttaminen. Rikosseuraamusviraston määräys 17/011/2006.
- Rise 2006f: Tapaamisten järjestäminen. Rikosseuraamusviraston määräys 16/011/2006.
- Rise (2008): Valvotun koevapauden toimeenpano. Rikosseuraamusviraston menettelyohje 6/011/2008.
- Ryynänen, Hannakaisa (2010): Seinien takana paljon työtä. Selvitys vankilasta vapautuvien vaikeasti asutettavien tukimahdollisuuksista. Raportteja 1/2010. Kriminaalihuollon tukisäätiö.
- Sosiaaliturvan uudistamiskomitean (SATA) esitys sosiaaliturvan keskeisistä linjauksista. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:10.
- Suhonen, Iisa (2010): Vankeinhoidon rajalliset resurssit haasteena terveydenhuollolle. Oikeusasiamies 90 vuotta juhlakirja.
- Sunimento, Kati (2009): Vangit ja oppimisvaikeudet. www.porttivapauteen.fi
- Suomela, Maarit (2009): Vankilasta vapautuvien jälkihuolto. www.porttivapauteen.fi
- Tamminen Eeva (2009): Terve-hanke onnistui juurtumaan. Kriminaalihuollon tukisäätiön julkaisematon vuosikatsaus 2009.
- Tapani, Jussi & Matti Tolvanen (2006): Rikosoikeus. Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano.
- Terveydenhuollon lainsäädäntö. Lakikokoelma 2009. Edita. Helsinki.
- Toimeentulotukiopas. Opas toimeentulotukilain soveltajille. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2007:11.
- Tuori, Kaarlo ja Toomas Kotkas (2008): Sosiaalioikeus. Helsinki.
- Työministeriö (2007): Työhallinnon ja Vankeinhoitolaitoksen yhteistyö vankilasta vapautuvan vangin työvoimapalvelujen järjestämiseksi. Työministeriö 6/432/2007.
- UN Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (1990): United Nations Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures, the Tokyo Rules; Adopted by General Assembly resolution 45/110 of December the 14th, 1990.
- Uusitalo Liisa (2009): Siististi siviiliin. Matalan kynnyksen terveysneuvonnan käynnistyminen vankilassa. terve-projektin loppuraportti. Rangaistukseen tuomittujen huumeiden käyttäjien terveystieto- ja vertaistukiprojekti 2005-2008. Kriminaalihuollon tukisäätiö.
- Valkama, Timo (2009): Vankien jälkihuolto. Tampereen YRE-yhteistyöryhmän kokemukset ja haasteet vankien jälkihuoltotyössä tehtävästä yhteistyöstä. Tampereen Avoin Yliopisto, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, sosiaalityö. A6 Kandidaatintutkielma.
- Vankeinhoidon päihdestrategia vuosiksi 2005-2006. Rikosseuraamusvirasto.

Vankeinhoidon vähimmäissäännöt. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 2/1987. Helsinki.

Vankilat, päihheet ja haittojen vähentäminen. Tilannekatsaus. Monisteita 1/2005. Kriminaalihuollon tukisäätiö.

Vankitietokanta 2009.

Vankiloiden hammashoidon ohjeistusta 26.6.2008.

Vapausrangaistusta suorittavan henkilön perheen toimeentulon turvaaminen. Lapsiasia-valtuutetun aloite 3.2.2010.

www.kela.fi/kuntoutus/ammattillinen kuntoutus

www.rikosseuraamus.fi/asiyahakemisto/paihdekuntoutus

[www.tietosuoja.fi/lomakkeet/tarkastuspyyntö](http://www.tietosuoja.fi/lomakkeet/tarkastuspyynto)

www.valvira.fi/ohjaus ja valvonta/terveydenhuolto/lääkehoito/bentsodiatsepiinien määrääminen

LAIT JA ASETUKSET

Aravarajoituslaki 1190/93

Asumistukilaki 408/75

Elatusturvalaki 671/98

Erikoissairaanhoidolaki 1062/89

Henkilötietolaki 523/99

Kansaneläkelaki 568/07

Kansanterveyslaki 66/72

Kotikuntalaki 201/94

Korkotukilaki 604/01

Laki eläkkeensaajan asumistuesta 571/07

Laki eräiden pitkäaikaisesti työttömänä olleiden henkilöiden eläketuesta 39/05

Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 566/2005

Laki lapsen elatuksesta 704/75

Laki lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta 1128/96

Laki maahanmuuttajien erityistuesta 1192/02

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/00

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä 559/94

Laki vammaisuuksista 570/07

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/87

Laki äitiysavustuksesta 447/93

Lapsilisälaki 796/92

Lastensuojelulaki 417/07

Mielenterveyslaki 1116/90

Opintotukilaki 65/94

Perusopetuslaki 628/98

Perustuslaki 731/99

Potilaslaki, laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/92

Potilasvahinkolaki 585/86

Päihdehuoltolaki 41/86

Rikosvahinkolaki 1204/05

Sairausvakuutuslaki 1224/04

Sosiaalihuoltolaki 710/82

Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annettu laki 734/92

Sosiaali- ja terveysministeriön asetus opioidiriippuvaisten vieroitus- ja korvaushoidosta 33/08

Tartuntatautilaki 583/86

Toimeentulotukilaki 1412/97

Tutkintavankeuslaki 768/05

Työterveyshuoltolaki 1383/01

Työttömyysturvalaki 1290/02

Valtioneuvoston asetus valtion tukemien vuokra-asuntojen asukkaaksi valitsemisesta 1191/01

Vankeusasetus, valtioneuvoston asetus vankeudesta 509/06

Vammaispalvelulaki 380/87

Vankeuslaki 767/05

KRIMINAALIHUOLLON TUKISÄÄTIÖN JULKAISUJA

Liisa Uusitalo (toim.)

Vankilat, päihitteet ja haittojen vähentäminen,
tilannekatsaus

(Monisteita 1/2005)

ISBN 952-99621-0-X (sid.)

ISBN 952-99621-1-8 (pdf)

Kyösti Suonoja

Kriminaaliasiamiesprojektin loppuraportti
ja arviointi

(Raportteja 1/2006)

ISBN 952-99621-2-6 (nid.)

ISBN 952-99621-3-4 (pdf)

Jarno Ruotsalainen

Kuntouttava vankityö, selvitys työhön-
kuntouttamisen roolista vankeinhoidossa

(Raportteja 2/2006)

ISBN 952-99621-4-2 (nid.)

ISBN 952-99621-5-0 (pdf)

Jarno Ruotsalainen

KuVa-kansio: Projektin 2004-2006 ja toimintamalli
(Raportteja 3/2006: Asiakirjakooste)

Tarja Sassi, Petra Huhtimo

”Kun perhe lusii”

Opas vapaudessa rikostaustaisten henkilöiden
ja heidän perheidensä kanssa toimiville

(Oppaita ja esitteitä 1/2006)

ISBN 952-99621-6-9 (sid.)

ISBN 952-99621-7-7 (pdf)

Tuija Tervo

Kriminaalihuollon kentässä toimivien yhteisöjen
viestintä

(Monisteita 1/2007)

Riitta Granfelt

Tuettua polkua vapauteen

Selvitys Kriminaalihuollon tukisäätiön

asumispalveluista ammatillisen tuen näkökulmasta
(Raportteja 1/2007)

ISBN 978-952-99621-8-1 (nid.)

ISBN 978-952-99621-9-8 (pdf)

Anne-Maarit Antikainen

Sosiaalityön kehittäminen suljetussa vankilassa:
kokemuksia Sukeva-projektista

(Raportteja 1/2008)

ISBN 978-952-67170-0-5 (nid.)

ISBN 978-952-67170-1-2 (pdf)

Maija Siltanen

ADHD:n kuntoutuksesta rikosseuraamusallalla
(Raportteja 1/2009)

ISBN 978-952-67170-2-9 (nid.)

ISBN 978-952-67170-3-6 (PDF)

Tarja Sassi ja Petra Huhtimo

”Koettiin olevamme se perhe...” Vankiperheiden
vertaisryhmätoiminnan BIKVA-arviointiraportti.

(Monisteita 1/2009)

ISBN 978-952-67170-4-3 (nid.)

ISBN 978-952-67170-5-0 (PDF)

Liisa Uusitalo

SIISTISTI SIVILIIN – matalan kynnyksen terveys-
neuvonnan käynnistyminen vankiloissa

TERVE-projektin loppuraportti

(pdf 2009)

Kati Tuokkola

Oppimisvaikeuksista vapaaksi -hankkeen (OPPIVA)
ulkoinen väliarviointi

Sosiaalikehitys Oy

(Monisteita 2/2009)

Marjatta Kaurala

Mitä kuuluu vangin läheisille? - Sosiaalisen tilanteen
kartoitus

(Monisteita 3/2009)

Jenni Tuulensuu

Omille jaloille - jalkautuvan vertaistalousneuvonnan
projekti 2006 - 2009

(Monisteita 1/2010)

Hannakaisa Ryyänen

Seinien takana paljon työtä - Selvitys vankilasta
vapautuvien vaikeasti asutettavien tukimahdollis-
uuksista.

(Raportteja 1/2010)

Marjatta Kaurala, Veikko Kylämarttila

Rangaistuksesta vapautuvan kuntoutujan asema
(Raportteja 2/2010)

ISBN 978-952-67170-8-1 (sid.)

ISBN 978-952-67170-9-8 (PDF)